

Teoria, istoria și critica literară în studii recente (I): Teodora Dumitru și revizitarea modernismului

Ștefan BAGHIU, Vlad POJOGA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
“Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: stefan.baghiu@ulbsibiu.ro, vlad.pojoga@ulbsibiu.ro

Literary Theory, History and Criticism in Recent Studies (I): Teodora Dumitru and the Revisiting of Modernism

This article introduces the debate over Teodora Dumitru’s most recent work on Romanian modernism and its connections to the European definitions of the concept. Baghiu and Pojoga argue that there is a shift in Romanian literary criticism that needs to be brought forward in as many ways as possible, so that the new tendencies in literary research get more and more engagement in scholarly approaches. Such an outcome would provide a framework for the redefining of local literary history in connection to the transnational dimension of contemporary theory.

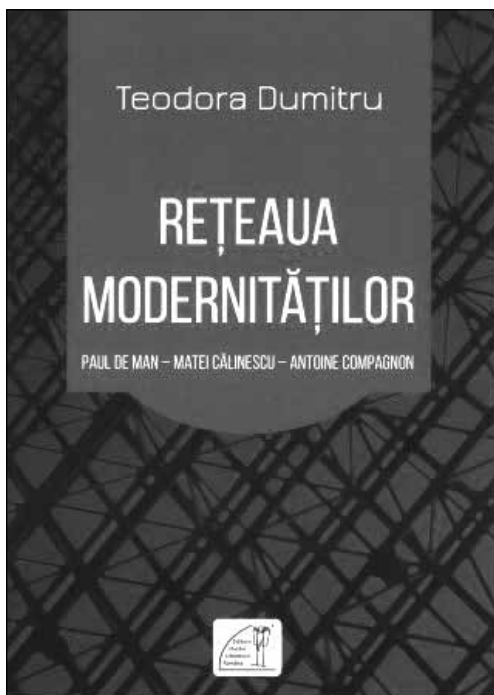
Keywords: Romanian Modernism, Teodora Dumitru, E. Lovinescu, contemporary literary studies

Revista Transilvania pornește o serie de dosare de receptare a celor mai importante cărți de teorie, istorie și critică literară apărute și traduse în spațiul românesc în ultimii ani, sub titlul *Teoria, istoria și critica literară în studii recente*. Considerăm că odată cu apariția unor volume de importanță majoră în străinătate, ca *Romanian Literature as World Literature*¹, spațiul teoretic românesc va fi nevoit cât de curând să se responsabilizeze și să își asume faptul că, deși există tot mai multe voci care anunță creșterea irelevanței teoriei literare în contextul actual², ea abia pornește la drum în adevăratul sens al expresiei, mai ales în ceea ce privește discutarea fenomenelor literare în accepțiunea lor transnațională și în grilele tot mai coerente ale teoriilor *World Literature*³. Și nu doar în cadrul unor volume care tratează expres fenomenele literare prin aceste grile teoretice, ci și în cazul studiilor individuale, tot mai des contaminate pozitiv de noile teorii.

În ultimii ani, cercetarea literară a început să

reviziteze câteva dintre cele mai importante momente ale istoriei culturale a spațiului românesc. Nu doar dintr-o nevoie de *update* metodologic, prin care anumite aspecte ale literaturii române să fie interpretate prin teorii de ultimă oră, ci mai ales dintr-o lipsă bizară de reflecții asupra unora dintre cele mai importante concepte cu care critica și istoria literară operează în mod curent în corelație cu situația mai largă, regională sau globală a acestora. Primul exemplu în această direcție ar fi cartea din 2013 a lui Andrei Terian, *Critica de export*, care a ridicat câteva probleme fundamentale în legătură cu raportul dintre gândirea critică din spațiul românesc și cadrul global al acesteia⁴. Mai mult, studiile monografice sau cărțile de critică și istorie literară dedicate fenomenelor literare au suferit aceleași modificări. Spre exemplu, până la *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*, mult discutata carte de debut a lui Alex Goldiș⁵, cu toate că s-a discutat despre literatura din primele

decenii ale comunismului românesc, aproape nimeni nu a încercat să decripteze aparatul criticii literare din perioada respectivă și modul de operare al acesteia în comparație cu alte situații din spatele Cortinei de Fier⁶. Apoi, cu toate că structuralismul a fost mereu dezbătut în critică, cu toate că studiile universitare nu îl ocolesc niciodată, până la cartea Adrianei Stan din 2017, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*⁷ aproape că nu au fost puse în context chestiuni elementare de asemănări și diferențe între rolul acestui curent în România și în alte spații culturale. Așadar, monografiile dedicate anumitor curente literare și teoretice au fost în cadrul ultimelor generații de critici literari mai mult gesturi fundamentale de acoperire a anumitor lipsuri în cercetare înainte de a fi reinterpretări ale discursului istoriografic, deși au venit la pachet cu metode noi⁸.

În aceeași manieră, studiul Teodorei Dumitru din 2013, *Sindromul evoluționist. Teoria genurilor, tradiția gândirii categoriale și conceptul de evoluție a literaturii în critica și istoria literară românească din prima jumătate a secolului al XX-lea*, reprezintă în viziunea noastră cel mai important reper autohton în evaluarea raportului dintre cercetarea literară și cercetarea științifică, un aspect adesea trecut cu vederea mai ales de către filologii rămași prin tradiție într-o anumită perspectivă impresionistă asupra literarului. Așadar, dacă G. Ibrăileanu se situează „între marxism și darwinism”, datorită capitalului simbolic pe care Marx și Darwin îl dețin în epocă și prin continuatorii lor („terți mediatori”, după cum îi numește Dumitru)⁹, studiile autoarei demonstrează calmarea contradicțiilor acestor teorii de către Ibrăileanu pentru a „converti individualismul lui Darwin în serviciul gândirii lui Marx”¹⁰. Apoi, în

cea ce îi privește pe Ibrăileanu sau pe E. Lovinescu, conceptele teoretice, adică „noțiunile de selecție și de mutație ilustrează, mai ezitant sau mai rezolut, tendințele antiesențialiste ale criticii și istoriei literare românești”, dar, în același timp „continuau să coexiste alături de viziuni ferm esențialiste, deseori în gândirea aceluiași autor”¹¹. Mai mult, pentru E. Lovinescu, „teatrul celui mai evident disconfort epistemologic este, pe de o parte, promovarea teoriei clasice a genurilor literare și, pe de altă parte, afirmarea unor principii cu potențial antiesențialist, ca sincronismul și mutația valorilor estetice”¹².

Pe scurt, Teodora Dumitru demonstrează caracterul profund alterat al teoriei în circulația ei de la centru la periferie, de la sursă la țintă. Ceea ce devine un subiect în sine necesar pentru studiile literare pornind de la observațiile ei este acest „telefon fără fir” al ideilor literare și al teoriei, această adaptare (ca să ne păstrăm în jargonul evoluționist) a teoriei prin modificarea misiunii, ideologiei și, de ce nu, a ideilor constituente în sine. Nu altul este motivul pentru care în același studiu amplu, Teodora Dumitru a propus poate cea mai relevantă analiză comparativă asupra exegezelor modernismului în ceea ce privește opera critică a lui E. Lovinescu, anume comparația cu *De la Baudelaire la suprarealism* din 1933 a lui Marcel Raymond și *Structura liricii moderne* din 1956 a lui Hugo Friedrich. Astfel, „lupta sa anti-formalistă și pentru autonomia esteticului se înfățișează ca un simptom al marginalității în comparație cu Raymond, care lasă problema *formei* în seama esteticienilor”¹³. Mai mult, în cadrul aceleiași comparații, Teodora Dumitru observă că Lovinescu, spre deosebire de Marcel Raymond nu este motivat de o disociere de tradiția raționalistă, disociere care stă la baza analizelor criticului elvețian. Așadar, acest demers comparativ antrenează de fapt în joc complexe și sisteme ample prin care anumite dezbateri critice locale pot fi explicate. La fel cum, mai departe, analizând concepția despre poezie a lui G. Călinescu, criticul preia explicațiile lui Andrei Terian referitoare la „liturgic” și „hieroglific”¹⁴ și la conflictul dintre „viziunea non-referențială («liturgică»), afișată în *Curs de poezie* (1938), și viziunea referențială («hieroglifică»), expusă în *Universul poeziei* (1948)”¹⁵ pentru a arăta felul în care această dualitate/dicotomie călinesciană „servește (...) reconstituirii și, într-o oarecare măsură, elucidării acestor (false) raporturi de subordonare dintre teoria literară și filosofia limbajului”¹⁶.

Așadar, în *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, Teodora Dumitru a continuat aceste incursiuni în paradoxurile circulației ideilor literare în același sens. Motivul principal care stă la baza cărții este faptul că „opera lui E. Lovinescu a rămas neaprofundată în complexitatea gândirii sale” din cauza unei specializări „eminente literară a exegeților și, în consecință, privilegiul unghiului de vedere literar”, prin care „criticii și istoricii literari

îi subordonează contribuția filosofico-sociologică intereselor literare”, în timp ce „sociologii și politologii îi contestă sau îi ignoră competențele dincolo de domeniul literaturii” și „filosofii de formație îi remarcă diletantismul judecăților și nesiguranța conceptelor”¹⁷. Dincolo de faptul că după 1944 Lovinescu este pus la index și apoi recuperat mai ales prin critica literară și mai puțin prin sociologia culturii, studiile sale teoretice nu au avut cum să-și trăiască propice posteritatea, fie și prin contestații productive, datorită climatului general al perioadei postbelice. Studiile literare românești au abuzat de valențele lor exclusiv literare în perioada postbelică în timpul în care culturile vestice au consolidat legături tot mai puternice cu sociologia și deseori chiar cu marxismul.

Scopul acestei serii de dosare este de a clarifica și de a deschide dezbateri pornind de la aceste studii, tocmai datorită acestor curenți ale cercetării. Departamentul de a fi simple recenzii, articolele pe care le propun Daiana Gârdan, Emanuel Modoc și Andreea Mîrț sunt studii care devoalează posibile reinterpretări ale istoriei literare în urma apariției volumelor semnate de Teodora Dumitru. Astfel, pentru Daiana Gârdan, „cazul Lovinescu (...) demonstrează, de fapt, caracterul disfuncțional al conceptului de antimodern, sau, cel puțin, puțină lui relevanță în contexte externe celui francez”¹⁸, punând în dezbateră și conceptele operate recent de Oana Soare¹⁹. Emanuel Modoc reface istoria unor concepte înrudite în imaginarul criticii și istoriei literare, avangarda și modernismul, afirmând că „travaliul consolidării modernismului literar și artistic nu doar că reflectă, dar și certifică prezența și, în majoritatea cazurilor, precedența unei noțiuni cât se poate de fixe a avangardei, în raport cu care modernismul se identifica, după caz, fie în termeni opozitivi (în literatura română), fie de sinteză (în cultura poloneză)”²⁰. În fine, Andreea Mîrț observă pe urmele Teodorei Dumitru că una dintre strategiile centrale ale criticului literar de la Sburătorul este cea a „ambiguității termenilor, tocmai când aceștia pretind a da dovadă de specificitate și definire particulară”²¹.

Lăsăm acest dosar deschis pentru intervenții ulterioare în cadrul revistei și sperăm ca textele din cadrul dosarului să creeze inițiative complexe de cercetare, căci ele demonstrează, alături de studiile de la care acest dosar pornește, că niciun subiect din istoria literaturii române nu a fost clasat încă.

Note:

1. vezi Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian (eds.), *Romanian Literature as World Literature*, Bloomsbury, New York, 2018.
2. Poate cel mai interesant text din acest punct de vedere este interviul Melissei Dinsman cu Franco Moretti, *The*

Digital Humanities: An Interview with Franco Moretti, în *LA Review of Books*, 2 martie 2016: „The humanities will need to save themselves, and not only for the crass reason that going to university can cost an insane amount of money, so students choose to go into business, medicine, economics, etc., to remake the money as soon as possible. It's not just that, although that cannot be simply dismissed. In the 20th century the natural sciences have produced some amazingly stunning and beautiful theories in physics, and genetics, and in biology. The humanities have produced nothing of this sort”. Pentru spațiul românesc vezi Ovio Olaru, „What is Digital Humanities and What's It Doing to Romanian Departments”, în *Revista Transilvania*, nr. 5-6, 2019, p. 30-37; Mihaela Ursa, „Is Romanian Culture Ready for the Digital Turn?” în *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, nr.1, 2015, pp. 80-97.

3. Un pas pe care am încercat să îl facem în acest sens este și volumul Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (eds.), *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, Peter Lang, Berlin, 2018.

4. Andrei Terian, *Critica de export*, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2013.

5. Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*, Cartea Românească, București, 2011.

6. O excepție poate fi considerată Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune: problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2002.

7. Adriana Stan, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2011.

8. Pentru mai multe detalii legate de studiile noi în cercetarea literară românească vezi și Emanuel Modoc, Ștefan Baghiu, „New Paradigms in Contemporary Romanian Literary Studies (I)”, în *Revista Transilvania*, nr. 5-6, 2019, p.13-15.

9. Teodora Dumitru, *Sindromul evoluționist. Teoria genurilor, tradiția gândirii categoriale și conceptul de evoluție a literaturii în critica și istoria literară românească din prima jumătate a secolului al XX-lea*, București, Academia Română, 2013, p.13: „Ibrăileanu nu deschide practic un culoar direct între Darwin și Marx, ci se servește de teorii și interpretări livrate de nume cu o mare sau mai mică rezonanță în comunitatea științifică și filosofică a epocii lui Darwin și Marx, precum și de descendenți mai mult sau mai puțin fideli ai acestora (...)”.

10. *Ibid.*, p. 19.

11. *Ibid.*, p. 92.

12. *Ibidem.*

13. *Ibid.*, p. 115.

14. Andrei Terian, *G. Călinescu. A cincea esență*, Cartea Românească, București, 2009, p. 117.

15. Teodora Dumitru, *op.cit.*, p. 128.

16. *Ibid.*, p. 131.

17. Teodora Dumitru, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2016, p. 9.

18. Daiana Gârdan, *Dinamica ideologiilor literare în modernitatea românească. Recitiri contemporane*, în *Revista Transilvania*, nr. 7, 2019, p. 7.
19. Oana Soare, *Ceilalți moderni, antimodernii. Cazul românesc*, Muzeul Literaturii Române, București, 2017.
20. Emanuel Modoc, *Câteva revizitări ale conceptelor de modernism și avangardă în discursul critic și istoriografic contemporan*, în *Revista Transilvania*, nr. 7, 2019, p. 18.
21. Andreea Mîrț, „Cercurile vicioase” ale modernității lovinesciene, în *Revista Transilvania*, nr. 7, 2019, p. 13.

Bibliography:

- Cordoș, Sanda, *Literatura între revoluție și reacție: problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX* [Literature between Revolution and Reaction: the Topic of Crisis in Romanian and Russian Literature of the 20th Century], Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2002.
- Dinsman, Melissa, interviu cu Franco Moretti, *The Digital Humanities: An Interview with Franco Moretti*, în *LA Review of Books*, 2 martie 2016: <https://lareviewofbooks.org/article/the-digital-in-the-humanities-an-interview-with-franco-moretti/>, accesat la 01.07.2019.
- Dumitru, Teodora, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu* [The Political and Literary Modernity in the E. Lovinescu's Thinking], Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2016.
- Dumitru, Teodora, *Sindromul evoluționist. Teoria genurilor, tradiția gândirii categoriale și conceptul de evoluție a literaturii în critica și istoria literară românească din prima jumătate a secolului al XX-lea* [The Evolutionist Syndrome. Genre Theory, the Tradition of Categorical Thinking and the Concept

- of Evolution of Literature in Romanian Literary Criticism and History from the first half of the 20th Century], București, Academia Română, 2013.
- Goldiș, Alex, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului* [Criticism in Entrenchments. From Socialist Realism to the Autonomy of the Aesthetic], Cartea Românească, București, 2011.
- Martin, Mircea, Christian Moraru, Andrei Terian (eds.), *Romanian Literature as World Literature*, Bloomsbury, New York, 2018.
- Modoc, Emanuel, Ștefan Baghiu, „New Paradigms in Contemporary Romanian Literary Studies (I)”, în *Revista Transilvania*, nr. 5-6, 2019, p.13-15.
- Olaru, Ovio, „What is Digital Humanities and What's It Doing to Romanian Departments”, în *Revista Transilvania*, nr.5-6, 2019, p. 30-37.
- Sass, Maria, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (eds.), *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, Peter Lang, Berlin, 2018.
- Stan, Adriana, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România* [The Linguistic Rampart. A Comparative History of Structuralism in Romania], Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2011.
- Terian, Andrei, *Critica de export* [Criticism for Export], Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2013.
- Terian, Andrei, G. Călinescu. *A cincea esență* [G. Călinescu. The Fifth Essence], Cartea Românească, București, 2009.
- Ursa, Mihaela, „Is Romanian Culture Ready for the Digital Turn?” în *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, nr. 1, 2015, p. 80-97.

Dinamica ideologiilor literare în modernitatea românească. Recitiri contemporane

Daiana GÂRDAN

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: alexandra.gardan@gmail.com

The Dynamics of Literary Ideologies in Romanian Modernity. Contemporary Re-readings

My paper aims to investigate if and how the theoretical assumptions and the ideological discourse of the Romanian literary historian and cultural figure E. Lovinescu can still be read and interpreted within contemporary, transnational frames and with new methodological tools. I propose for this study to discuss a couple of volumes, each one engaging in a different kind of approach to E. Lovinescu's impact on the Romanian cultural field, in order to test the viability of his theories, especially from a sociological and political point of view. The goal of my paper shall be to open a discussion on the ongoing role that canonical literary historians such as E. Lovinescu have on how we study, to date, Romanian literature, while also framing the rather unknown faces of socio-political discourse that this particular cultural figure has proposed over the time, aiming to present how they shaped the circulation of foreign ideologies and literary formulas.

Keywords: E. Lovinescu, G. Ibrăileanu, Modernity, Antimodernity, Literary Modernism

Actualitatea teoriilor sociologice și, mai departe, a discuțiilor generate de sistemele de gândire ale unui E. Lovinescu sau G. Ibrăileanu rămâne, la un secol distanță și în ciuda criticilor care le pot fi aduse cu privire la carențele de fond din sistemele lor de gândire, incontornabilă. Dovadă a acestui fenomen de revizitare cu succes a sferei discursurilor filosofice și politice care au stat la baza culturii moderne nu stau doar ofertantele recitiri contemporane ale exegeților mai sus numiți, dintr-o perspectivă mai puțin accesată până acum (abordată ca sociologi, nu ca istorici și critici literari), în volumele pe care le am în vedere pentru lucrarea de față, ci și numeroasele abordări, la nivel global, ale structurilor socio-politice de secol XIX sau început de secol XX (mă gândesc, de pildă, la volumul *The Bourgeois* al lui Franco Moretti¹, apărut în 2013 sau la studii de tipul mai recentului *Karl Marx and the Postcolonial Age* al lui Ranabir Samaddar²) din ultimele decenii,

în siajul unor mize noi, transnaționale, planetare, cu instrumentarul teoretic dezvoltat relativ recent de noile tendințe în comparatistica globală. Dacă verdictele *per se* ale acestor importante figuri publice ale câmpului cultural românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea pot fi încă validate, dar și dimpotrivă, infirmate, clasate drept datate și închise în sertarul unei episteme de mult depășite, o discuție despre dinamicile pe care dialogul dintre aceștia le formează în epocă consider că este, încă, 1. necesară oricărui demers cu metode noi aplicat pe canonul interbelic (sau, de ce nu, pe masa de literatură publicată între 1900 și 1940) și 2. de actualitate, căci încă neconsumată. Instrumentarea teoriilor sociologice în virtutea decodării unui sistem de gândire al literaturii nu este, fără îndoială, un traseu critic neexplorat (așa cum atestă paleta bogată de monografii și eseuri critice dedicate lui E. Lovinescu), însă un demers axat eminent pe microstructurile

– cu reușitele și defectele ei – ideologiei la care un E. Lovinescu aderă și pe care o și construiește aproape din temelii în spațiul românesc, realizat prin filtrul dens al analizei foarte aproape de text și de context, își găsește prima și, până la această dată unica, concretizare în volumul Teodoriei Dumitru, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*³.

Unice sunt, în peisajul critic românesc – deși au linii directe dintre cele mai diferite de cercetătoarea bucureșteană mai sus numită –, și volumul Oanei Soare, *Ceilalți moderni, Antimodernii. Cazul românesc*⁴ și mai recentul studiu al Ligiei Tudurachi, *Grup Sburător. Trăitul și scrisul împreună în cenacul lui E. Lovinescu*⁵. Acestea din urmă reprezintă două studii de caz care citesc în paralel, din perspective dacă nu radical opuse, cel puțin departe de a se intersecta, rolul pe care mentorul *Sburătorului*-l-a jucat în epocă, cu câștigurile și pierderile sale. Un inventar bogat al raporturilor figurii critice pe care o face E. Lovinescu cu contemporanii săi din breasla intelectuală (deopotrivă oameni de litere, jurnaliști, scriitori sau artiști) se conturează, în rețea, prin eforturile celor trei cercetătoare, care reușesc trei radiografii cu aparate teoretice diferite și în grade diferite de relevanță academică (în sensul deschiderilor teoretice antrenate).

Articolul de față propune un excurs analitic ale cărui mize metacritice se articulează în jurul întrebării generale *cum mai putem citi canonul critic (interbelic) în era postcanonică*⁶? și, restrâns la cazul particular de față, a întrebării *cum îl mai citim pe Lovinescu? Ce rămâne așadar modern din modernul Lovinescu, citit peste arc de secol, prin rame teoretice contemporane? Care este rolul său în economia dialogului cultural din epocă și, mai ales, în racordarea spațiului românesc la rețeaua internațională?*

O precizare trebuie deja făcută. Clarificăm din capul locului faptul că dintre cele trei demersuri vizate pentru această discuție, niciunul nu se formulează ca demers transnațional sau *postcanonic*. Forțarea unei grile de lectură transnațională atât pe subiectul (Lovinescu în speță, canonul critic în general) abordat, cât și pe demersurile metacritice vizate nu poate fi altfel decât perdantă. Ceea ce ne aduce însă o discuție polemică și problematizantă despre ideologiile figurilor care au modelat fața literaturii noastre moderne este o imagine mai clară și mai aproape de realitate a modului în care se dirijează importul de cultură literară (deopotrivă subiect, formă și ideologie a artei). Recitirile lui Lovinescu, văzute în atmosfera epocii, dar discutate din interiorul unui aparat de gândire al cercetătorului contemporan, sunt mai puțin demersuri postcanonice și mai mult niște instrumente utile în formularea unor ipoteze cât mai aproape de realitate cu privire la dinamica culturală românească în relațiile ei cu sistemul cultural și filosofic internațional.

Coregrafia modernității pe arena românească

Deja arhicunoscuta luptă între direcțiile lovinesciene și eforturile actorilor din scena așa-zis „tradiționalistă” rămâne, din mai multe motive, încă deschisă dezbaterilor. Premisa de la care pornesc în lucrarea de față este aceea că, mai degrabă decât un peisaj în alb și negru, bătălia culturală dintre cele două focare ideologice românești de început de secol XX structurează o dialectică în interiorul căreia, nu o dată, teza face figura antitezei și invers. Dacă, într-o logică simplă, modernizarea sau *modernismul* literar românesc este o sinteză, se cuvinte să-i fie dat Cezarului ce este al Cezarului. În acest sens, o discuție extinsă care să problematizeze, cu alte grile, așa-zisul „tradiționalism” românesc, clasat drept retrograd, apare de domeniul urgenței. În câmpul literaturii, adepții socialismului și apărătorii țaranului în literatură au antrenat adeseori o politică modernă, internaționalistă, *avant-la-lettre*, în special recitită în contemporaneitate.

Din rațiuni ce țin de scopul lucrării de față, o cartografiere a acestor complexe tensiuni și dialoguri nu își găsește locul aici, așa încât mă voi mărgini să mă opresc, pe scurt, la cazul Ibrăileanu, căruia Teodora Dumitru și Oana Soare îi fac o oarecare reabilitare în demersurile lor⁷. În *Literatura și societatea*⁸, Ibrăileanu „rezolvă” disputa dintre „teoria eroilor” (linia Émile Faguet) și „teoria mediului” (linia Taine) prin transplantarea (sigur, cu semnificative adaptări prin filtrul gândirii sale⁹) a teoriilor evoluționiste (Darwin, Spencer, James) în spațiul românesc. În consecință, la 1912, Ibrăileanu vorbea în *Viața Românească* despre relația dintre scriitor și mediu în următorii termeni: „Mediul îl adoptă [pe scriitor] ori îl respinge, îl prezervă ori îl distruge, în scurt – îl selectează (...) Teoria selecțiunii este mai aproape de adevăr decât celelalte două”¹⁰. În acest punct, criticului tradiționalist pare că-i lipsea doar metoda cantitativă și ipoteza *device-urilor* câștigătoare din sistemul morettian de gândire¹¹ pentru a propune un *paradigm tester*¹² de mare impact. Că importarea acestor teorii se face într-o vreme și un spațiu care permitea, în cel mai bun caz, o serie de analogii mai degrabă de ordin metaforic decât o reală adaptare de metodă de studiu al producției literare este lesne de înțeles în contextul culturii române de început de secol XX¹³. Falsul transfer vine astfel pe linia metodei, „darwinistiții” noștri împrumută un discurs critic pe care îl suprascriu unor metode încă impresioniste de studiu al literaturii, în ciuda confuziei dintre discurs și metodă care pare să existe în sistemele de gândire ale lui Ibrăileanu. Cu toate acestea, existența, pe teren românesc, a unui discurs care să 1. susțină împrumutul de teorie în științele umane din științele reale și 2. să discute în termeni de evoluție producția literară nu este un fenomen nici pe departe neglijabil, mai ales în economia unei discuții care probează o racordare a

sistemului cultural românesc la cel mondial, sau, altfel spus, o testare a locului pe o hartă mondială a literelor a spațiului autohton.

În altă parte, Ibrăileanu se vădea un promotor acerb al internaționalizării literaturii, împreună cu Stere și restul congenerilor de la *Viața românească*, care deschide, polemic, primul număr al revistei cu următoarea aserțiune: „Revista noastră, ca oricare alta, nu poate avea alt scop decât munca pe câmpul culturii naționale. Dar foarte mulți nu-și dau seama că noțiunea de cultură națională nu e în contradicție cu cea de cultură universală, omenească. Mai mult: că un popor nu-și poate justifica dreptul la existență distinctă în sânul popoarelor civilizate, decât dacă poate contribui cu ceva la cultura universală, dându-i nota specifică a geniului său”¹⁴. Dincolo de retorică, sensurile acestei luări de poziție nu par radical diferite (deși primii joacă în terenul culturii, iar al doilea în terenul de piață economică) față de ce afirma E. Lovinescu în *Istoria Civilizației...*, reluat și dezbătut și de Teodora Dumitru¹⁵ în *Modernitatea politică...*, și anume că „interdependența țării noastre în sânul vieții europene nu mai este interdependența muștei din plasa păianjenului, ci o interdependență reală (...) România a devenit un factor apreciabil al echilibrului european”¹⁶. Dacă o dispută cu N. Iorga (chiar și acesta reabilitat, în intenție, de Oana Soare, drept martir al unui popor agrar, care nu era pregătit să facă față unor recalibrări moderne¹⁷) este mai lesne de înțeles, liniile de demarcare dintre Lovinescu și Ibrăileanu rămân mai degrabă relative în câmpul gestionării importului cultural modern și al dirijării circuitului cultural din prima jumătate a secolului al XX-lea, în ciuda aderării lor la ideologii politice diferite. Amândoi adepți ai transplantului din Occident, o privire poate mai apropiată de realitate ar putea veni din zona integrării celor doi în același ecosistem, dar văzuți la lucru în sectoare diferite. Or, dacă Lovinescu, ca gânditor, dar și ca figură tutelară, este esențial traseului de modernizare prin urbanizare a romanului românesc, Ibrăileanu lucrează pe frontul modernizării figurii țaranului și alocarea unui spațiu administrativ, social și politic clasei oprimate a țăranilor.

Deviațiilor de la teoria darwinistă, scepticismelor în raport cu implementarea unor structuri moderniste și defectelor de sistem (sau lipsa unui sistem) din gândirea socialistă a lui Ibrăileanu, Oana Soare le găsește o motivație favorabilă autorului în capitolul pe care i-l dedică, una care se articulează în jurul unei forme de înțelepciune patriotă (citite de Oana Soare drept trăsături antimoderne, în virtutea faptului că Ibrăileanu se arată mai degrabă îngrijorat de ceea ce se pierde în grefa modernă decât optimist în raport cu ceea ce se câștigă), care lasă culturii române un Ibrăileanu sacrificat pe altarul naționalismului: „Ibrăileanu poate fi socotit fie un împătimit al spiritului național

deschis către fenomenul modernității, fie un modern care propune alte rețete de modernizare și pe care teoria despre specificul național îl transformă într-un tradiționalist”¹⁸, învins al memoriei culturale, în parte cauzate de atacurile sburătoriste și de polemicile cu mentorul cenaclului: „În epocă, Ibrăileanu a fost taxat de reacționar: apelativ cu care l-au congratul membrii grupului Sburătorul, cu E. Lovinescu în frunte”¹⁹, atacuri pe care Ibrăileanu încearcă să le contracareze în van: „Cu toate precizările sale, Ibrăileanu, spre deosebire de Lovinescu, nu a pășit învingător, în posteritate, în tabăra modernilor”²⁰.

La antipod, Lovinescu este prezentat de cercetătoare sub forma unui personaj bovaric pe scena culturii românești, care se construiește pe sine sub auspiciile unui singur țel ideologic: modernizarea prin ridicarea burgheziei și urbanizarea și intelectualizarea literaturii. Deopotrivă maestru și instrument al propriilor directive, Oana Soare vede în E. Lovinescu „produsul și victima de bunăvoie a propriei obsesii pentru *modern*. În același timp, continuă autoarea, modernul Lovinescu este o autoproducție bovarică”²¹. Or, portretizarea lui Lovinescu în tușe atât de groase, am mai spus-o și cu altă ocazie²², vine într-un demers argumentativ din câteva puncte de vedere defectuos. Excursul teoretic al Oanei Soare aplică o grilă nouă, retrospectivă – „teoria lui Compagnon mi se pare un *instrument de lux* pentru a analiza dispunerea maneiică a polemicilor tradiție-modernitate, care explodează în câmpul românesc de la 1900 și până la sfârșitul celui de-al doilea Război Mondial”²³ – unui fond pe care îl preia *tale quale*. Cu alte cuvinte, polemica Oanei Soare (și, în această dimensiune putem afirma – chiar dacă timid – că demersul ei se poate înscrie în seria unor lecturi critice postcanonice) cu tradiția românească critică se izbește, în fond, tot în clișeele trasate și retrasate de istoriografia, să o numim, clasică. O carență, deloc neglijabilă, de fond a demersului cercetătoarei rezidă în neinspirata preluare a dihotomiei modernitate-tradiție sau, mai departe, modernism-tradiționalism, fără a mișca nicio piatră din fundația acestor stabilimente care, în cercetări mai bine reglate, se pot, în parte, demonta. În interiorul duetului modern-antimodern, Lovinescu face în permanență figura unei instituții atât de fidelizată propriilor scopuri încât, în acest punct, reiese din demersul autoarei că adevăratul pilon rigid al tinereții culturii românești este tocmai modernul Lovinescu. Dacă pesimistul Maiorescu chestionează – și Ibrăileanu, în continuarea sa – importul de cultură („În opinia lui Maiorescu, epoca era una a dezvrăjirii (...) România nu era pregătită pentru acest implant al modernității”²⁴), Iorga comite sacrificiul patriot („structural și spiritual, Iorga era programat să fie unul dintre cei mai reprezentativi antimoderni români. Însă fără sublim, printr-o dezertare mai mult sau mai puțin benevolă din estetic, antimodernul se osifică și într-

un final dispare, făcând loc tradiționalistului²⁵), iar Ibrăileanu e „unul dintre primii moderni care se întreabă ce se pierde atunci când se câștigă²⁶, Lovinescu apare drept „marele prestidigitator al modernității noastre²⁷, care, de unul singur, dirijează, pe de-o parte, circulația ideologică în epocă, iar pe de altă parte, etichetele cu care posteritatea va vorbi despre cei identificați de Oana Soare drept antimoderni martiri.

Dacă în cercetarea Oanei Soare, Lovinescu apare un personaj bovaric și unidimensional, studiul Teodoriei Dumitru probează, pe lângă recitirea în cheie analitică a operei sociologice a lui E. Lovinescu, și încadrarea lui, în siajul concluziilor trase, în tabără modernă, respectiv antimodernă. Or, acolo unde *Ceialți moderni...* încorsetează fără drept de replică activitatea lui Lovinescu în și pentru moderni, *Modernitatea politică...* lasă loc unor rezerve de încadrare, expunând chirurgical argumentele și contraargumentele pentru plasarea într-o tabără sau alta: „Lovinescu e modern când pledează cauza revoluției *de imitație* puse în scenă de liberalii români după model francez, dar e *antimodern* când crede, ca Tocqueville, că în țările mai evolute, cu un profil sociopolitic și economic consolidat, revoluția e fructul natural al unor acumulări istorice²⁸. Demersul Teodoriei Dumitru justifică, în realitate, o miză distinctă. Cazul Lovinescu (aici, dar nu numai el pretabil la o asemenea operațiune) demonstrează, de fapt, caracterul disfuncțional al conceptului de antimodern, sau, cel puțin, puțină lui relevanță în contexte externe celui francez: „Pentru a fi modern (intelectualist) în chestia modernismului, Lovinescu trebuie să fie deci *antimodern* (antiintelectualist) în chestia simbolismului! Forțând lucrurile pentru a intra în grila lui Compagnon, se obține, de fapt, o perspectivă nulă epistemologic, din care rezultă că Lovinescu face *antimodernism* fără s-o știe și, mai ales, în beneficiul modernismului...²⁹. Reușita indubitabilă a demersului Teodoriei Dumitru rezidă, aici, în problematizarea unor paradoxuri de fond ale culturii românești de început de secol XX. *Modernitatea politică...* semnaleză nu o dată dificultatea cu care se pot aplica grile retrospective sistemului de gândire politică și filosofică ale unui E. Lovinescu sau chiar a unei culturi tinere, ca în cazul celei românești, unde decalajul și, în siajul său, avântul recuperator nu poate produce altceva decât o evoluție în salturi, fragmentată, adaptată la context, una pe care o promova acerb și Lovinescu în plan literar. Or, aici mi se par justificate următorul tip de observații: „*Antimoderne* în spațiul lor de origine, Franța, multe dintre ideile importate de Lovinescu devin moderne odată adaptate la condițiile și la prioritățile culturii noastre. Întrebările de genul *Cât de (anti)modern e Lovinescu în raport cu alți (anti)moderni?* ajung însă, inevitabil, într-un punct mort: ele nu spun nimic cu valoare operațională, oferă doar informații fără forță de generalizare despre gramajul suprapunerilor dintre

gândirea lui X și gândirea lui Y³⁰.

Terenul în care joacă autoarea este unul neutru, demersul său critic construindu-se mai degrabă ca o tablă pe care toate datele sub puse sub semnul problematizării. Abia în acest punct, o discuție despre circuitul internațional în care se înscrie și cultura română în prima jumătate de secol XX devine cu adevărat relevantă. Un aspect fundamental este dat de interogarea însuși conceptului de modernitate sau, mai departe, de *modernism*, și fenomenul de pătrundere și asumare, evoluție și degajare al acestuia în spațiul românesc. Sentința critică „tradițională” – preluarea modernismului pe linie franceză – rămâne, pentru cele mai multe demersuri, chiar dintre cele mai noi, neatinsă. Este și cazul Oanei Soare, care pleacă de la ipoteza că am preluat rețelistica modernă de la francezi, iar pe cea antimodernă, de la nemți³¹. Diferite sunt premisele Teodoriei Dumitru și în acest sector de cercetare. Pentru autoarea *Modernității politice...*, modernitatea lovinesciană și, mai important încă, uzul conceptului de *modernism* care îi vine atât de natural lui Lovinescu de folosit într-un context în care vestul „ratează” modernismul, vin pe o filieră mai degrabă mixtă, fiind tributare în egală măsură spațiului francez (pentru formulă) și celui german (pentru denotație), dar, în același timp, niciunuia dintre ele pentru o „paternitate” propriu-zisă a acestor stabilimente teoretice. Astfel, după un amplu excurs în ocurențele din critica vremii, autoarea ajunge la următoarea concluzie: „Modernismul ar fi, se poate deduce din coroborarea opiniilor de mai sus, o mișcare sau un curent care, sub un nume german, ascunde un fond francez, cu originea în simbolism³².

Blamarea conceptului de modernism/modernist în Italia de către biserica catolică – fenomen pe care îl cartografiază și Teodora Dumitru în cercetarea sa, pe urmele lui Matei Călinescu³³ – rămâne un factor explicabil pentru acest „retard” al Vestului catolic, reabilitat abia după Al Doilea Război Mondial. O întrebare ar fi însă de pus în cazul curios al numirii modernismului în epocă de către Lovinescu în spațiul românesc³⁴, în ciuda non-existenței modelului francez, care va fi recuperat abia în postbelic. Mă refer aici la ipoteza încă netestată a unei confuzii în publicistica românească între *modă* și *modernitate*, între *moden* (cu varianta *modern*) și *modernist*. Un survol al presei românești de specialitate poate dovedi drept viabilă o asemenea premisă, demersurile pe care le avem în discuție nu ating, însă decât tangențial acest subiect care ar merita o dezbateră extinsă. Un aspect comun însă se regăsește în ambele cercetări: sublinierea reflexului de non-chestionare a modelului francez, venit, firește, dintr-un complex de inferioritate pe care cultura românească îl avea raportat la cultura franceză. Pentru spațiul românesc, în epocă, modernismul venea de la francezi, aceeași cultură care, la rândul ei,

semnalează Teodora Dumitru, suferea de un complex de inferioritate raportat la modelul poetic englez. Francezii nu aveau poezie *franceză* modernistă, însă rămâneau un model față de care cultura autohtonă nu a ezitat niciun moment să își exprime tributul.

În fine, cele două mecanisme diferite de recitare ale modernității lovinesciene punctează totuși la unison rolul fundamental pe care E. Lovinescu îl are în economia modernizării literaturii române, fără a neglija și contribuția majoră a punerii în circulație a conceptului de modernism în organismul unei istoriografii care se lasă încă greu disecată cu instrumente inventate într-o paradigmă ulterioară. „Prin Lovinescu avem, notează Teodora Dumitru, în critica și în istoria noastră literară, că ne place sau nu stilistica lui, un concept de modernism cert, atestat documentar și angajat în construcții istoriografice de anvergură”³⁵. Unor concluzii de felul acesta nu li se atribuie doar rolul de a face lumină peste dosarele unor critici cu rezonanță și relevanță autohtonă, ci și acela de a pune pe o hartă mondială rolul fără îndoială catalizator la nivel internațional al periferiilor europene în ceea ce privește modernismul literar, cu articularile lui în exegezele naționale³⁶.

Cum se maschează fața unei literaturi

Întorcându-mă la circulația importului vestic pe teren românesc și la inteligența de dirijor a oamenilor de cultură români, este, în condițiile de față, suficient un singur exemplu pentru a demonstra factual impactul pe care discursul critic din presa literară românească³⁷ îl are așadar – cu ecouri încă în contemporaneitate. Mă refer, apelând de data asta la alte cercetări, la clișeu literaturii române ca literatură eminentamente rurală, care s-a coagulat grație efervescenței discursurilor unui Lovinescu, Iorga, Ibrăileanu și nu a unei realități literare. O analiză statistică a producției de literatură cu temă rurală *versus* urbană, haiducească, suburbană (folosesc, în lipsa unui termen, acest suburban pentru mahala, provincie, târg etc) sau fantastică (spațialitate de tipul spațiu cosmic, oraș utopic, anistoric etc.)³⁸ dă imediat dovada acestei inadvertențe între impresionismul critic și realitate de piață de carte. Proliferarea până în prezent a marotelor de acest fel dă, așadar, dovada incontestabilă că discursul nostru autohton a dirijat, mai mult decât oricare, o imagine mai degrabă simbolică a literaturii române.

În subsolurile producției însă, o analiză – care încă își așteaptă rezultatele definitive – poate dovedi că imperativele celor două poluri mari ale criticii românești nu prea au avut ecou în rândul scriitorilor. Să explic: romanul urban, așa cum îl cerea Lovinescu, dă, la un calcul macro, un număr relativ mic din punct de vedere statistic, dar și mai săracă rămâne situația romanului rural. O perspectivă geocritică

asupra romanului românesc ante- și interbelic își așteaptă încă autorul, însă, într-un avânt poate pripit, putem propune ipoteza conform căreia mai degrabă imperativele *Vieții românești* s-au translatat mai bine în trama romanescă, în sensul în care nu este implauzibil fenomenul de translatare a imaginii țărânului idealizat (localizat într-un spațiu rural idilic) în cetățeanul de provincie, în muncitorii romanului industrial, în individul din mahala sau suburbie, în negustorul din târg etc.

Am vorbit despre romane ca numere, ca producție, ca masă. Dacă ne uităm însă la canonul românesc, autorii – să-i numim – de raftul întâi ai literaturii române se înscriu în rețetarele inteligenței critice: avem roman urban, monden (Camil Petrescu), rural-mistic (Sadoveanu) sau rural-realist (Liviu Rebreanu). Inegalitatea dintre operele „câștigătoare” și producția de masă rămâne o problemă insuficient dezbătută, o dată din lipsă de date statistice despre producția reală de roman, dar și din lipsa unor centralizări ale discursului critic atât de efervescent în publicistică în epocă. O justificare la îndemână poate fi aceea că scriitorii moderni – un Camil Petrescu, un Holban sau un Rebreanu – erau ei înșiși teoreticieni ai modernismului și acerbi comentatori ai importului cultural (vezi de pildă comentariile lui Petrescu și Holban pe marginea formulei proustiene sau gidienne). O altă justificare, preferată de marile istorii literare naționale, gravitează în jurul autonomiei esteticului și susține organicitatea operelor în cauză. Dacă în cazul unui *Patul lui Procust* se confirmă, am zice, prima justificare, deoarece Camil Petrescu nu doar scrie un roman, ci și teoretizează, în subsol, genul romanesc, ea devine insuficientă sau

disfuncțională atunci când ne amintim că romanele lui Lovinescu și Ibrăileanu rămân romane de raftul doi sau chiar trei. Același este și cazul lui Felix Aderca, cu intuiții excelente în publicistica de specialitate a vremii în ceea ce privește traseul literaturii române³⁹, dar cu o traducere ale acestora în roman care nu reușește decât un minor succes de piață în epocă⁴⁰. Cu toate acestea, romanele lor rămân tributare unei intelectualizării a emoției, imperativelor urbanizării, subiectivizării de factură proustiană, în speță, importului de formulă vestică. Conchizând, într-o logică ierarhică așa cum s-a stabilit ea istoric, criticii de raftul întâi dau romane de raftul doi, iar romancierii de raftul întâi sunt, în subsidiar, critici literari de raftul al doilea.

O concluzie care s-ar desprinde din seria de ipoteze și întrebări adresate mai sus ar putea fi următoarea: modernizarea romanului românesc s-a produs pe de-o parte în discursul critic despre roman, pe de altă parte, în romanul produs de figuri critice de liga întâi în epocă. În acest punct putem afirma că rămâne de demonstrat, chiar pe o linie deschisă de Ibrăileanu la 1912⁴¹, ce fel de determinism se aplică în cazul literaturii române tinere, al geniului care influențează mediul din jurul său sau al mediului care produce, într-un final geniul. Am înclina, totuși, spre a doua. Căci dacă aceste figurile critice au știut cum să gestioneze un material autohton (subiectele rămân eminentamente naționale în romanul canonic) cu utilizări de formulă de factură vestică, asta nu face decât să confirme existența unui exercițiu suficient de prolific cât să creeze contextul care poate atinge un climax literar național.

Rolul a două instituții ni se par cruciale în epocă – revista *Viața Românească* și cenaclul *Sburătorul*. Prima dintre ele a cunoscut, în general, un destin mai injust decât a doua. Revista lui Șterea, sublinia și Oana Soare în volumul pe care l-am comentat, a suferit un soi de defăimare din partea taberei adverse, care i-a câștigat o imagine generală mai radicalizată decât în realitatea de până în deceniul patru. Tabăra modernizatoare rămâne în conștiința românească cea a lui E. Lovinescu. În mod paradoxal, dacă în cazul *Vieții Românești* există o plurivoce, un dialog de grup care, aproape în mod egal (figurile tutelare sunt mai puțin... absolute aici) articulează viziunea comunității, cenaclul *Sburătorul* este, după toate datele, dirijat de mentorul său⁴². Prezența lui Lovinescu este cartografiată în acest sens de Ligia Tudurachi în recentul său studiu – un demers la granița sociologiei literare care, printr-un efort de indexare și analizare a unor documente de sociabilitate literară (agendele de la *Sburătorul* de pildă), reușește să redea ipostaza dirijorului⁴³. Acolo unde Oana Soare vede mai degrabă dintr-un unghi postcanonic, problematizant (deși insuficient tratat, deci neconcludent) gestul lovinescian de coreografiere a modernității: „În *Istoria literaturii române contemporane. 1900-1937*, în capitolul al șaselea,

Lovinescu exagerează, dar nu foarte mult, absolutizând rolul propriului cenaclu *Sburătorul*, în «creațiunea exclusivă» a modernismului estetic din perioada interbelică⁴⁴, cercetătoarea clujeană cartografiază cu o privire îndrăgostită gesturile modelatoare ale mentorului de cenaclu (de la alegerea numelui *Sburător* înainte de coagularea efectivă a grupului, la botezul scriitorilor, coregrafia spațială și setarea unor ticuri comportamentale⁴⁵). Or, dacă apetențele „dictatoriale” ale lui Lovinescu – în raport cu sine, cu grupul pe care-l conduce, cu traseul geocultural literar în care activează – sunt transparente, în ambele lor ipostaze (toxice dar și necesare și, de cealaltă parte, unice în peisajul românesc, inscriptibile într-un context european), rolul de facto al cenaclului de pe *Câmpineanu 40* nu reiese decât tangențial din cele două studii. Firește, de la longevitatea grupării, la numele care au citit și scris la *Sburătorul* și până la discuțiile atestate documentar și operele forjate și modelate prin lectura în cenaclu, totul adevăratește rolul catalizator al ceea ce Ligia Tudurachi numește, în siajul teoriei franceze, „trăire împreună”. Prezența singurii a scriitorilor azi canonici în interiorul grupării întărește ipoteza unei modernități artistice, literare, dirijate critic în cel mai strict sens. Dacă canonul românesc și literatura de vârf a culturii noastre este mai mult un produs programatic, o evoluție în salturi – un salt coregrafiat prin repetiția vestului și improvizatia autohtonă – sau mai mult un produs al unei culmi naturale ale evoluției unui material autohton, ajutat, ca de o proteză, de un import de formulă străină, rămâne, încă, de discutat.

Articolul de față a propus mai degrabă adresarea unor întrebări care, cred eu, merită încă să fie puse în legătură cu canonul critic și circuitul literar românesc modern decât o soluționare a unor încă paradoxale, neconsumate și doar parțial explorate fațete ale acestui segment istoric. Cele trei volume pe care le-am discutat, oblic sau în oglindă, se dovedesc, cu toate neajunsurile subliniate, instrumente viabile pentru o cercetare din unghiuri și mai experimentale. Importul cultural și inteligența din spatele lui rămâne dezbateră care mă interesează. Câteva dintre întrebări și-au primit, parțial, răspunsuri, restul rămân, în continuare, deschise.

Note:

1. Franco Moretti, *The Bourgeois. Between History and Literature*, Verso, Londra/New York, 2013.
2. Ranabir Samaddar, *Karl Marx and the Postcolonial Age*, Palgrave Macmillan, 2018.
3. Teodora Dumitru, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, Muzeul Literaturii Române, București, 2016.
4. Oana Soare, *Ceilalți moderni, antimodernii. Cazul*

- românesc, Muzeul Literaturii Române, București, 2017.
5. Ligia Tudurachi, *Grup sburător. Trăitul și scrisul împreună în cenaclul lui E. Lovinescu*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2019.
 6. Pentru circumscrierea termenului vezi David Damrosch, *World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age*, în Haun Saussy (ed.), *Comparative Literature in the Age of Globalization*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, p. 43-53.
 7. Ne referim aici la volumul Oanei Soare, *op.cit.* și la *Modernitatea...* al Teodoriei Dumitru, dar și la un studiu mai vechi al autoarei din urmă, în continuare de mare relevanță academică, *Sindromul evoluționist. Teoria genurilor, tradiția gândirii categoriale și conceptul de evoluție a literaturii în critica și istoria literară românească din prima jumătate a secolului al XX-lea*, Academia Română, 2013.
 8. G. Ibrăileanu, *Opere*, vol. II, Ediție critică îngrijită de Rodica Rotaru și Alexandru Piru, Minerva, București, 1974, p. 5-20.
 9. Gândirea lui Ibrăileanu, așa cum se arată ea atât în etapa de tinerețe, cât și la maturitate, este discutată de Teodora Dumitru, cu ofertante concluzii dar și deschideri, în studiul *Sindromul evoluționist*, ed. cit., p. 11-32.
 10. G. Ibrăileanu, *op.cit.*, p. 11.
 11. Vezi Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, *New Left Review*, 1 ian 2000, p. 54-68, idem, *The slaughterhouse of literature*, Duke University Press, *Modern Language Quarterly*, 1/61, martie 2000, p. 207-227.
 12. Așa cum îl propune și definește Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, 1962.
 13. Ibrăileanu însuși va trasa aceste limite ale importului de teorie din științele reale: „În literatură, teoria selecției **nu** ne poate da decât sugestii. În literatură, cuvântul selecție nu poate fi întrebuițat decât în chip figurat. Este o analogie între selecția în literatură și selecția în biologie, dar nu este o identitate. Problema noastră este sociologică, și se știe că darwinismul, aplicat tale quale în sociologie, nu poate duce decât la greșeli. Domeniul faptelor sociale e așa de deosebit de acela al faptelor biologice, încât e imposibil a priori să fie explicate prin aceleași legi”, *op.cit.*, p. 11-12.
 14. *Către cititori*, în *Viața Românească*, Anul I, 1/1, 1906, p. 1-3, p. 1.
 15. Analiza Teodoriei Dumitru este una care, deși evidențiază punctele valide ale teoriilor lovinesciene, nu se ferește să le marcheze și neajunsurile. Identificarea și discutarea paradoxurilor produse la acest nivel în gândirea sociologului Lovinescu produce în volumul cercetătoarei bucureștene un segment analitic care merită să fie văzut în întregime. Vezi Idem, *Modernitatea...*, ed. cit., p. 13-177.
 16. E. Lovinescu apud. Teodora Dumitru, *Modernitatea...*, ed.cit., p. 20.
 17. V. Oana Soare, *op. cit.*, capitolul dedicat lui Iorga.
 18. Oana Soare, *op.cit.*, p. 142.
 19. *Ibid.*, p. 139.
 20. *Ibid.*, p. 151.
 21. *Ibid.*, p. 91.
 22. Vezi Daiana Gârdan, *Antimodernii martiri și Lovinescu*, în „Vatra”, numărul 6/7, 2018, p. 33-34.
 23. Oana Soare, *op.cit.*, p. 77.
 24. *Ibid.*, p. 106-107.
 25. *Ibid.*, p. 250.
 26. *Ibid.*, p. 150.
 27. *Ibid.*, p. 249.
 28. Teodora Dumitru, *Modernitatea*, ed.cit., p. 185.
 29. *Ibid.*, p. 203.
 30. *Ibid.*, p. 207.
 31. „Dacă modernitatea noastră se raporta prin imitație la modelul galic, antimodernitatea noastră își găsește resursele în cultura germană”, Oana Soare, *op.cit.*, p. 80.
 32. Teodora Dumitru, *Modernitatea*, ed. cit., p. 252.
 33. Vezi Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, Iași, Polirom, 2017.
 34. Firește, unul dintre motive rămâne proximitatea spațiului românesc de culturile slave, non-catolice, unde dialogul dintre biserica catolică și arta modernă nu are rezonanță.
 35. Teodora Dumitru, *Modernitatea*, ed.cit., p. 275.
 36. Vezi Teodora Dumitru, *Modernitatea*, ed.cit. pentru câteva comparații între cultura română și alte culturi din Europa centrală și de est.
 37. În acest punct al cercetării, faptul că impactul major a venit pe filiera presei literare și nu a volumelor de critică și istorie literară (mă gândesc la aspecte precum gradul de alfabetizare al publicului și, de aici, numărul de cumpărători de volume, la frecvența editorială vs. frecvența publicațiilor periodice și, în fine, la accesul, în toate elementele lui, la text critic) rămâne mai degrabă o intuiție decât o aserțiune, a cărei testare o am în vedere abia pentru o cercetare viitoare.
 38. O primă testare, relevantă la nivel de statistică, ce confirmă acest fenomen de producție, am făcut în Daiana Gârdan, *Evoluția romanului erotic din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare*, în *Transilvania*, nr. 7, 2018.
 39. Se cuvine măcar un exemplu. În 1929, comentând primul roman al lui Anton Holban, Felix Aderca scrie următorul pronostic: „Dar aceste însușiri cad la vreme rea! Domnule Holban, îngăduie celui ce scrie aceste rânduri să se înduioșeze de soarta dumitale cronologică și să observe cu strângere de inimă osânda care te face să apari cu fluierile strălucitoare de aluminiu într-o vreme când văzduhul literaturii românești e plin de naiuri, tromboane și contrabase cacofonice, pentru delectarea tuturor urechilor de hipopotami” Într-un ceas bun, tânărul meu prieten! Și la revedere peste 25 de ani!.. Căci ești dintre cei cu care se poate avea speranța să te mai întâlnești...”, în Idem, *Contribuții critice*, Minerva, București, 1988, p. 164.
 40. Un fapt curios este succesul internațional al lui Aderca, ca autor de Science-Fiction. Dau, în acest sens, o singură trimitere, care consemnează rolul lui Aderca în peisajul literaturii SF pe plan european: Teresa López-Pellisa (ed.),

The History of Science-Fiction in the Spanish Culture [Historia de la ciencia ficción en la cultura española], Madrid, La Casa de la Riqueza: Iberoamericana, 2018.

41. Vezi G. Ibrăileanu, *Literatură și societate*, p. 5-9 în G. Ibrăileanu, *op.cit.*

42. În acest sens, intuiția Oanei Soare cu privire la caracterul de dirijor sau, în cuvintele ei, de *prestidigitator*, al lui Lovinescu este bine plasată, argumentarea rămâne însă mai degrabă superficială.

43. Demersul Ligiei Tudurachi este, însă, la cealaltă parte a spectrului în raport cu cel al Oanei Soare. Acolo unde cercetătoarea din urmă pare să vadă în „păpușarul” modernității un „rău necesar”, autoarea *Grupului Sburător* nici măcar nu problematizează dimensiunile toxice ale influenței lui Lovinescu.

44. Oana Soare, *op.cit.*, p. 158.

45. Vezi Ligia Tudurachi, *op. cit.*, p. 71-92.

Bibliography

Aderca, Felix, *Contribuții critice*, Minerva, București, 1988.

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, Iași, Polirom, 2017.

Damrosch, David, *World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age*, în Haun Saussy (ed.), *Comparative Literature in the Age of Globalization*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, p. 43-53.

Dumitru, Teodora, *Modernitatea politică și literară*

în gândirea lui E. Lovinescu, București, Muzeul Literaturii Române, 2016.

Dumitru, Teodora, *Sindromul evoluționist. Teoria genurilor, tradiția gândirii categoriale și conceptul de evoluție a literaturii în critica și istoria literară românească din prima jumătate a secolului al XX-lea*, Academia Română, 2013.

Ibrăileanu, G., *Opere*, vol. II, Ediție critică îngrijită de Rodica Rotaru și Alexandru Piru, Minerva, București, 1974.

Kuhn, Thomas, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, 1962.

López-Pellisa, Teresa (ed.), *The History of Science-Fiction in the Spanish Culture* [Historia de la ciencia ficción en la cultura española], Madrid, La Casa de la Riqueza: Iberoamericana, 2018.

Moretti, Franco, *Conjectures on World Literature*, *New Left Review*, 1 ian 2000, p. 54-68, idem, *The slaughterhouse of literature*, *Duke University Press, Modern Language Quarterly*, 1/61, martie 2000, p. 207-227.

Moretti, Franco, *The Bourgeois. Between History and Literature*, Verso, Londra/New York, 2013.

Samaddar, Ranabir, *Karl Marx and the Postcolonial Age*, Palgrave Macmillan, 2018.

Soare, Oana, *Cealalți moderni, antimodernii. Cazul românesc*, Muzeul Literaturii Române, București, 2017.

Tudurachi, Ligia, *Grup sburător. Trăitul și scrisul împreună în cenaclul lui E. Lovinescu*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2019.

„Cercurile vicioase” ale modernității lovinesciene

Andreea MÎRȚ

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca
Personal e-mail: andreea_mirt@yahoo.com

"The Vicious Circles" of Lovinescu's Modernity

The aim of this paper is to analyze some aspects from Teodora Dumitru's piece of work, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*. The author questions and rethinks most of preconceptions and myths made around Lovinescu (such as the autonomy of the aesthetic). On the one hand, Dumitru analyzes the origins of his theory, the multiplicity of his influences and the strategies of his critical discourse. On the other hand, Dumitru manages to put into question the different ways in which the phenomenon of modernity was received in the international context.

Keywords: modernity, Romanian criticism, book review, E. Lovinescu, Teodora Dumitru.

„Deținând de multă vreme un loc incontestabil în canonul literaturii române, E. Lovinescu pare predispus la o receptare mai degrabă encomiastică sau măcar puțin spre deloc problematizantă. Cu atât mai salutar este demersul Teodorei Dumitru din *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu* (Muzeul literaturii române, 2016) de a revizita pe cât de polemic, pe atât de nuanțat rolul criticii sale pentru configurarea modernității culturii române. Autoarea reușește să se distanțeze și să combată clișeele care fac conținutul multor lucrări dedicate criticului de al *Sburătorul* (de exemplu, „lovinescianismul” considerat adesea sinonim pentru autonomia esteticului). Tocmai de aceea, lucrarea devine una necesară în receptarea și revizuirea mai multor teze, care au figurat, până acum, cu statut de axiome sau au fost interpretate (și implicit instrumentalizate) în baze ideologice.

Astfel, studiul urmărește, într-o primă parte, atât să identifice suprastructurile și conglomeratul de idei care au stat la baza gândirii criticului, cât și să analizeze cauzele, sursele, polemicile, dar mai ales, modul în care se cristalizează concepțiile și teoriile lovinesciene.

În schimb, în a doua parte a lucrării, accentul cade pe demonstrarea instabilității conceptului de *modernism* (la începutul secolului al XX-lea european) și pe modul în care se articulează și este *importat* în spațiul românesc interbelic, devenind un element-cheie al întregului aparat teoretic al autorului *Istoriei civilizației...* Prin urmare, Teodora Dumitru își propune să chestioneze funcționarea mecanismelor care stau la baza discursului lovinescian și să arate în ce măsură acestea se pliază și corespund contextului socio-politic în care s-au dezvoltat.

.Deși modernitatea lovinesciană pare a avea o funcționalitate în discursul critic românesc care nu se poate deconstrui, autoarea studiului de față reușește să se distanțeze de toate premisele clișeizate. Dumitru reliefează, în acest mod, toate particularitățile de utilizare și de articulare ale atât de influentului concept de care Lovinescu își leagă – indestructibil parcă - numele. De fapt, vizate sunt mai ales capacitățile și puterea de impunere a discursului lovinescian în spațiul românesc. În contra obișnuințelor de lectură stabilizate nu doar în școală, ci și în studii critice dintre cele mai

consacrate, ideile și teoriile ideologului modernismului sunt puse sub semnul „cercurilor vicioase”. O primă cauză ar fi faptul că ele nu își găsesc aplicabilitatea și nici paternitatea într-un singur domeniu. În termenii Teodorei Dumitru, cercul vicios implică un „circuit științific-politic-literar” (11). Asta înseamnă că, în elaborarea teoriilor sale, Lovinescu își stabilește repere multiple și pornește de la concepții conexe ori eterogene. La el, sursele diferite devin complementare și sunt unificate (nu o dată abuziv). Cum arată convingător Teodora Dumitru, „nu se poate arăta, de pildă, cu precizie dacă teoria formelor generatoare de fond sau a mutației valorilor estetice [...] vine dinspre știință, pentru a susține convingeri politice și opțiuni literare, sau dacă, dimpotrivă, este o teză din sfera artei care și caută susținere în sfera științelor sau a politicului” (11).

În acest periplu în care teoriile de bază asumă paternități multiple, Teodora Dumitru reușește să construiască o genealogie a surselor lovinesciene, arătând contradicțiile soluționate în mecanismul discursului lovinescian, unde „uzul face sensul” (18). Un bun exemplu este „idealismul” lovinescian din „teoria imitației”, (un alt „cerc vicios”) care îi are la bază atât pe Tarde, cât și pe Hegel. Aici, „rasa, temperamentul și importul de ideologie [...] par a se legitima reciproc” (89) și servesc la manipularea caracterului de științificitate a întregului demers teoretic/analitic. Respectiva aglutinare a surselor și paternităților diferite este utilizată de Lovinescu chiar și atunci când pornește de la concepte și idei vehiculate abundant în spațiul românesc. De exemplu, în problema marxismului, autorul *Istoriei civilizației...* deconstruiește viziunile de ansamblu ale unor Dobrogeanu-Gherea, Ibrăileanu, Zeletin, dar preia de la fiecare câte o idee (64), cu scopul de a-i invalida pe fiecare cu argumentele celorlalți. Se deduce, astfel, capacitatea de „sintetizare” a diferitelor concepte și sfere de influență, pentru ca ele să ducă în final la un singur sens: legitimarea și afirmarea propriilor teorii.

Pornind de aici, o altă tactică discursivă, care funcționează și este aplicată aproape în toate teoriile, este cea a ambiguității termenilor, tocmai când aceștia pretind a da dovadă de specificitate și definire particulară. „Temperamentul” este, de exemplu, un concept ori un argument care are pretenția de a fi, în discursul lovinescian, „științific”, dar modul în care este aplicat nu convinge. O dată, „temperamentul activ” este invocat ca să explice una dintre cauzele pentru care boierii revoluționari de la 1848 acționează în detrimentul ideii naționale, deci împotriva clasei lor (90). Apoi, însă, temperamentul devine unul „mobil”, explicând predispunerea la imitație a revoluționarilor munteni de la 1848, dublând ipostaza acțiunii împotriva propriei clase (91). În consecință, realismul, pragmatismul se îmbină la Lovinescu cu un soi de idealism, rezultând simple artificii retorice.

Alți doi termeni care devin flexibili sunt chiar „fondul” și „forma”, atunci când Lovinescu discută care ar fi locul și rolul literaturii în cadrul societății. Cum arată Teodora Dumitru, „literatura e poziționată când în avangarda culturii – ca *formă* de civilizație importată [...], grație evoluției în salturi specifice popoarelor tinere –, când în ariergarda civilizației – ca factor de *fond* susceptibil de evoluție lentă, inertial, reacționar sau conservator, mai predispus la imitarea trecutului, decât a prezentului” (145).

De altfel, autoarea *Modernității politice...* reușește să pună în discuție nu doar stabilitatea conceptelor lovinesciene, ci și pe cele ale lui Antoine Compagnon. Încercând să analizeze modernitatea/antimodernitatea lui Lovinescu prin grila propusă de teoreticianul francez, aceasta arată lipsa de teme a unui asemenea demers. „Antimodernitatea” rămâne ea însăși un concept profund ambivalent și mult prea fluctuant. Drept dovadă, în primul rând, romantismul și apoi simbolismul aparțin ambelor paradigme¹. În al doilea rând, Lovinescu ar putea fi „modern” prin „idealismul” de care dă dovadă în enunțarea teoriei formelor stimulative de fond (178), respectiv „antimodern” prin intelectualismul și intelectualizarea discursului literar (182). Așadar, aparatul teoretic și mecanismele conceptuale devin relativiza(n)te, deși au rolul fundamental de a legitima teoriile critice enunțate. Chiar și prin tiparele interpretative multiple care pot deriva de la instabilitatea unor concepte, modul în care acestea se impun și fac carieră în discursul critic lovinescian denotă, în cele din urmă, o bază științifică și o capacitate de a formula teorii aplicabile puternice.

Un alt mecanism – retoric, dar prea puțin teoretic – care complică formularea teoriilor lovinesciene este cel al „analogiilor”. De exemplu, „modernitatea” statuată de Lovinescu asociază aceleași tipologii atât în cazul Revoluției Franceze, cât și în cel al Revoluției Ruse (26). O altă analogie, a cărei instabilitate și incoerență o demonstrează cu subtilitate Teodora Dumitru, este și cea dintre cultură și civilizație, respectiv dintre poezie și proză, ambele corespunzând, de fapt, dialecticii formă-fond (16). Dar ele devin disfuncționale în discursul lovinescian pentru că se lovesc de contradicții, se confundă și se intersectează adesea incontrolabil.

Totuși, ceea ce este de remarcat la utilizarea procedurii analogiilor este calitatea de „anticipator” a criticului de la *Sburătorul*. Unele din teoriile și luările sale de poziție ajung să fie dezvoltate ori reactualizate în teoriile literare contemporane. Un prim exemplu simptomatic analizat de Teodora Dumitru este „forța de reacțiune a literaturii”, autoarea reușind să chestioneze foarte atent clișeu „autonomiei esteticului” (care se activează în discursul critic ori de câte ori numele lui Lovinescu este invocat). Dumitru demonstrează că autorul *Istoriei civilizației...* „nu pledează pentru schimbarea literaturii și pentru mecanismele ei, ci

pentru adecvarea ei la social” (154). Cu alte cuvinte, literatura nu este o miză în sine, ci o condiție absolut necesară în discursul lovinescian, a cărui adevărată miză e întotdeauna preponderent socială. În ceea ce privește teoria „literaturii ca forță reacționară”, această dimensiune va fi problematizată pe larg, cum afirmă Teodora Dumitru, de Matei Călinescu în *Cinci fețe ale modernității* (1987). Ambii critici constată și demonstrează „forța de rezistență a literaturii în raport cu societatea” (155), cu toate că teoriile lor se dezvoltă în sensuri diametral opuse. În timp ce la Lovinescu literatura trebuie să fie modernă, cadrând cu evoluțiile societății contemporane, industrializate, mecanicizate etc., la Matei Călinescu, tensiunea dintre modernitatea artistică și cea civilizațională este articulată în și prin literatură². În acest mod, pentru criticul postbelic, precum și pentru alți teoreticieni, tocmai opoziția și rezistența artei în raport cu procesul industrial compun baza literaturii moderne. Reiese așadar că, în mod evident, concepțiile lovinesciene au cauze ideologice perfect asumate. Rămâne valabilă, în schimb, în cazul criticului de la *Sburătorul*, intuiția celor două „modernități”, cu tipologiile și structurile lor diferite.

Un alt punct nodal unde analogiile reușesc să denote un caracter anticipator al unor demonstrații viitoare este asocierea prozei cu burghezia. El pornește în demonstrația sa de la Hegel, dar, în spațiul critic actual, Franco Moretti arată în *The Bourgeois* că romanul ar avea drept cauze ale apariției tocmai relațiile de producție dezvoltate odată cu capitalismul și prin urmare, odată cu burghezia³. În mod evident, după cum arată Teodora Dumitru, baza este tot ideologică la Lovinescu, miza sa fiind apărarea și afirmarea unor politici liberale. Nu avea cum să intuiască modul în care se va dezvolta acest tip de literatură pro-burgheză, în primul rând, datorită idealismului său (iar autoarea studiului analizează, în acest sens, lipsa de admirație a lui Lovinescu în cazul literaturii anti-burgheze practicate de Caragiale). Așadar, prin prisma calificării literaturii (prozei) ca discurs al progresului și al burgheziei, Lovinescu afirmă nu atât idealismul, cât mai ales maturitatea gândirii sale, care funcționează intuitiv, prin analogii.

Lucrarea urmărește apoi avatarurile conceptului de *modernism*, prea puțin supus până acum chestionării. Teodora Dumitru analizează nu doar circulația și legitimarea termenului în spațiul românesc (prin prisma lovinesciană), ci pornește de la studiile actuale ale teoreticienilor francezi (Michel Murat, cu *La laque des dieux modernes*, de pildă) pentru a evidenția câte probleme ridică, de fapt, acest „ism”, în circulația sa, de-a lungul timpului. Discuția pornește de la prejudecata intrării în circulație a termenului de „modernism” pe filieră franceză, avându-se în vedere că în foarte multe studii este demonstrată lipsa de legitimare a acestuia în discursul critic francez din perioada interbelică. O altă

discuție este legată de circulația efectivă a termenului în spațiul românesc (care își găsește mai mult loc în publicistică) și de eterogenitatea sensurilor pe care și le asociază. Cum este posibil, în acest mod, ca tocmai „modernismul” să devină cel mai notoriu concept al discursului lovinescian? Justificând că legitimarea conceptului nu trebuia să exprime fidel paternitatea externă, Teodora Dumitru arată că „se poate conchide că termenul de modernism a intrat în jargonul criticului sburătorist mai degrabă grație participării la mediul publicistic autohton, decât prin contactul direct și sistematic cu critica și cu istoria literară franceză din prima jumătate a secolului al XX-lea” (271).

În concluzie, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu* este un studiu care își atinge miza până la capăt. Printr-o analiză pe cât de polemică, pe atât de nuanțată, Teodora Dumitru reușește să readucă în discuție multe aspecte – de obicei considerate „soluționate” – legate de modul în care se configurează concepțiile/teoriile criticului de la *Sburătorul*. Autoarea se distanțează critic și obiectiv, analizând funcționalitatea unui discurs (adesea falsificat sau instrumentalizat). Mitul din jurul „cazului Lovinescu” este deconstruit, iar acest fapt stârnește dezbateri care devin absolut necesare în spațiul critic actual.

Note:

1. Vezi Antoine Compagnon, *Antimodernii*, traducere de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu, prefață de Mircea Martin, Editura Art, București, 2008, pp. 369-374.
2. Vezi Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, Editura Polirom, Iași, 2017, pp. 25-110.
3. Vezi cap. „A Working Master”, în Franco Moretti, *The Bourgeois*, Verso, London, New York, 2013, pp. 25-66.

Bibliography:

- Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, Editura Polirom, Iași, 2017.
- Compagnon, Antoine, *Antimodernii*, traducere de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu, prefață de Mircea Martin, Editura Art, București, 2008.
- Dumitru, Teodora, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, Editura Muzeul literaturii române, București, 2016.
- Moretti, Franco, *The Bourgeois*, Verso, London, New York, 2013.

Câteva revizitări ale conceptelor de modernism și avangardă în discursul critic și istoriografic contemporan

Emanuel MODOC

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters

Personal e-mail: ermodoc@gmail.com

A Few Revisitations of the Concepts of Modernism and Avant-Garde in Contemporary Critic and Historiographic Discourses

The study seeks to revisit the concepts of modernism and the avant-garde by exploring the historical framework underpinning the development of both a consciousness of modernity at the turn of the twentieth century and a metacritical use of the concepts in contemporary literary historiographies across Europe and North America. In order to address these aspects, I will first look at what I call “regional modernisms”, with their particularities within their own national literary systems, in order to trace the beginnings of peripheral cultural perspectives on modernism; I will then investigate the relationship between modernism and the avant-garde as evidenced in mainstream European and American literary historiographies; finally, I will explore the internal relationship between modernism and the historical avant-garde, attempting to detect certain relational dynamics between the two movements. The purpose of my examination is not only to determine the unique nature of the avant-garde in the world literary system, but also to propose the idea that the development of modernism is closely linked to its contacts with the avant-garde.

Keywords: literary modernism, historical avant-garde, minor literatures, high modernism, modernity

Nu există, în cultura literară și artistică europeană a începutului de secol XX, un termen mai stabil conceptual decât *avangarda*. Spre deosebire de *modernism*, care are o carieră relativ efervescentă, paradoxal, chiar în cadrul unor culturi marginale, nefiind fixat, în Occident, decât după anii '40¹ – așadar, un construct retrospectiv –, eticheta avangardistă reprezintă, probabil, singura constantă terminologică a culturilor literare europene din prima jumătate a secolului al XX-lea, dotată „cu cea mai mare conștiință de sine și forță auto-teoretizantă din istoria literaturii europene”². Cred că e necesar să stabilesc, pentru o abordare relațională a celor două concepte, câteva repere funcționale în ecuația modernism-avangardă, întrucât, deși spun că ideea de modernism literar a prevalat în culturile

periferice și semi-periferice, sensul acestor modernisme diferă de accepțiunea așa-zicând canonizată, curentă, a conceptului. Voi urmări, pentru început, raporturile conceptuale între cei doi termeni în uzul metaliterar, întrucât o ecuație modernism-avangardă în spațiul românesc, de pildă, diferă net de felul în care cei doi termeni au fost conceptualizați într-o altă regiune; apoi, voi încerca să ilustrez felul în care itinerariile celor două noțiuni în discursul teoretic global au determinat, de-a lungul timpului, accepțiunile curente ale acestora, iar la final voi examina condițiile intra- și interculturale în care cele două fenomene au interacționat în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Primul reper, prin care urmăresc logica internă a diferitelor utilizări ale conceptului de modernism înainte

de omologarea lui curentă, este reprezentat de ceea ce numesc *modernisme regionale*, adică acele modernisme literare care au fost încetățenite în culturi precum cea română, sârbă, poloneză, sau latino-americană înainte de existența unei sinecdoce moderniste a literaturii mondiale. În cazul spațiului românesc, e excelentă problematizarea Teodorei Dumitru privind stabilizarea reperului modernist literar (concept integrator venit pe filieră filo-germană care include – aproape fără excepție, în orice narațiune critică românească – toate fenomenele autohtone din prima jumătate a secolului al XX-lea, de la simbolism și avangardă la sămănătorism, poporanism sau gândirism) prin fenomenul de import cultural al valorilor occidentale în spațiul românesc:

Soliditatea conceptului de modernism literar românesc a decurs (...) din *prezumata soliditate a reperelor* în relație cu care a fost promovat pe teren autohton, respectiv a conceptelor critico-istoriografice livrate de Occidentul european și îndeosebi de spațiul franco-german – repere conceptuale considerate la noi nenegociabile, adică valori incontestabile create în cadrul unor culturi puternice, cu o evoluție organică, în funcție de care trebuiau judecate decalajele culturii și ale literaturii române și soluțiile compensării lor³ (subl. în text).

Dincolo de uzajul ideologic și estetic instituit de E. Lovinescu și păstrat în istoriografia literară de la noi, varianta românească de modernism, văzută dintr-o perspectivă non-autohtonă, desemnează atât o integrare – fie sub imperativul sincronismului, fie în logica unui organicism artificial – a tot ceea ce poate fi importabil din Occident, cât și o îmblânzire sau o „clasicizare” care, în fapt, nu făcea decât să mascheze *autohtonizarea* inovațiilor modernității literare occidentale urgentată de consolidarea identitară a literaturii române.

Dacă modernismul regional românesc nu e altceva decât interfața în spatele căruia se instituia regimul auto-colonial al culturii autohtone moderne, latino-americanul *el modernismo* (fixat la sfârșitul secolului al XIX-lea de Rubén Darío) s-a născut dintr-un imperativ de-colonial, prin care cultura Americii Latine începea să își lărgescă perspectivele în zonele extra-spaniole⁴. Cu totul diferite sunt, în schimb, traseele termenului în literaturile sârbă și poloneză. În literatura sârbă, modernismul denotă un grup efemer de scriitori formați la sfârșitul Primului Război Mondial și care a supraviețuit până la mijlocul anilor '20, fiind clasat drept un fenomen literar de tranziție între simbolism și avangardă⁵, iar în cazul polonezilor diada modernism-avangardă se transformă într-o triadă clasicism-modernism-avangardă, unde modernismul e văzut ca un fenomen de sinteză și negociere constantă între celelalte două⁶.

Fiecare dintre cele patru modernisme regionale

pe care le-am prezentat succint oferă patru tipuri de relaționare diferită între modernism și avangardă. În cazul literaturii române, avangarda era subordonată conceptual modernismului, fiind văzută drept o aripă „extremistă” a acestuia⁷; în cadrul modernismului latino-american și spaniol, noțiunea de avangardă, adjudecându-și un *pole position* internaționalist, s-a opus celei de „modernismo”⁸, din care își are, însă, originile; în literatura sârbă și poloneză, avangarda era percepută ca o evoluție firească fie a unui modernism efemer, tranzitoriu (în cazul celei dintâi), fie a unui modernism mediator între aceasta și clasicism.

Există, însă, culturi periferice în care uzul conceptului de modernism a apărut abia în contextul dezbaterilor culturale din Occident cu privire la postmodernism. În critica și istoriografia literară maghiară de pildă, nu poate fi găsită nicio utilizare sistematică a termenului de „modernism” înainte de anii nouăzeci. În istoria literară semnată de Lóránt Czigány, de pildă, apare doar cuvântul „modern”, folosit în sens larg, opțiune care reflectă și utilizarea unei terminologii mult mai vagi în rândul scriitorilor maghiari din prima jumătate a secolului al XX-lea, aceștia preferând să se numească mai degrabă exponenți ai unei „arte noi”. Segmentul dedicat literaturii maghiare din prima jumătate a secolului al XX-lea e împărțit între gruparea de la *Nyugat*, avangarda condusă de Lajos Kassák și literatura „creștin-națională”⁹. Abia în anii nouăzeci modernismul literar maghiar a fost formulat sub forma unei triade modernism estetic-avangardă-modernism târziu, grație contribuțiilor lui Szabó Ernő Kulcsár¹⁰. O posibilă explicație ar putea fi găsită în cariera, mai puțin marginală decât în România, de pildă, pe care o are avangarda istorică în Ungaria. Și asta nu pentru că mișcarea condusă de Lajos Kassák nu ar fi avut detractorii ei (la urma urmei, moderniștii maghiari grupați în jurul revistei *Nyugat* vedea avangarda maghiară cu aceiași ochi ca scriitorii conservatori de la *Napkelet*), ci pentru că, în cazul literaturii române, bătaia estetică se dădea între modernismul ideologic lovinescian și grupările tradiționaliste, avangarda românească nefiind un participant *de facto* în această confruntare.

Cel de-al doilea reper vizează câteva echivalări, dar și câteva delimitări clare între conceptul de modernism și cel de avangardă în discursul teoretic global. Primul caz, straniu în aparență, însă explicabil istoric, este cel al conceptului de avangardă utilizat de Renato Poggioli în lucrarea sa de referință¹¹ și de caracterul lui interșanjabil cu cel de modernism. Matei Călinescu invocă, pentru a exemplifica echivalența conceptuală (văzută de el ca fiind eronată) dintre cei doi termeni, o recenzie din 1972 la volumul lui Poggioli, care nota: „În titlu, în loc de «avangardă», a se citi «modernism». Răposatul profesor Poggioli de la Harvard înțelege prin «avangardă» ceea ce majoritatea dintre noi înțelege prin

«modernism» și, de fapt, el a scris poate cea mai bună carte despre modernism¹². Reacția teoreticianului de origine română e, însă, într-o anumită măsură, mai bizară decât tratamentul critic al recenzentului american și explicabilă prin originile sale europene mai degrabă decât prin formația americană¹³, și asta din două motive: în primul rând, pornește de la presupuziția că percepția americană asupra avangardei și modernismului este echivalentă cu cea europeană și, în al doilea rând, echivalează percepția lui Poggioli asupra ecuației modernism-avangardă cu cea occidentală consolidată după cel de-Al Doilea Război Mondial. Or, nu doar că în anii '60 și '70 americani cele două noțiuni erau folosite interșanjabil ca emanații artistice a sensibilității moderne, ci chiar noțiunea „tradițională” de avangardă era ceva ce nu a fost, încă, pe deplin asimilat în spațiul american, până la a-i face pe unii critici să afirme faptul că nu a existat niciodată cu adevărat o „neo-avangardă” în Statele Unite în anii '60 și că, mai degrabă, atunci s-a născut avangarda americană¹⁴. În ceea ce privește cazul teoreticianului de origine italiană, e cât se poate de clar faptul *avangarda* era o noțiune preferabilă celei de *modernism*, în contextul în care cel din urmă termen era maculat din punct de vedere al uzului în afara câmpului literar/artistic în spațiul cultural italian, lucru pe care îl arată Călinescu însuși atunci când ilustrează faptul că modernismul era conotat peiorativ, în Italia, ca „modernolatricie”¹⁵ și îl explică chiar Poggioli în volumul său:

Atât modernitatea, cât și modernismul se revendică etimologic de la conceptul *la mode*; însă doar cel de-al doilea îi corespunde în spirit și în literă. Însă nu modernul e destinat să moară, devenind ceva monden ce nu pare a mai fi astfel din cauza trecerii timpului, ci modernismul. În legătură cu asta trebuie să recunoaștem, fără alte adăugări, că avangarda, la fel ca orice alt curent artistic, ba chiar într-o formă mai extremă și mai intensă, e caracterizată nu doar prin propria-i modernitate, ci și prin tipul specific și inferior de modernism care i se opune. (...) Modernismul duce la, și dincolo de, limitele extreme a tot ce e mai van, frivol, schimbător și efemer în spiritul modern. Nemesiul de facto al modernității, el o depreciază și o vulgarizează în ceea ce Marinetti numea, encomiastic, *modernolatricie*: nimic mai mult decât o adoptare oarbă a idolilor și a feteșurilor vremii noastre¹⁶.

Mai important, cei doi termeni par, în accepțiunea curentă a conceptului de modernism, perfect echivalenți având în vedere faptul că autorul *Teoriei avangardei* includea, în concepția lui de avangardă, o sumă întreagă de scriitori pe care un Matei Călinescu i-ar fi văzut ca fiind orice altceva decât avangardiști

(ajunge doar să-i menționăm pe Marcel Proust, James Joyce, Franz Kafka sau T.S. Eliot)¹⁷. Așa încât verdictul lui Robert Langbaum e, chiar și accidental, unul creditabil.

La fel de simptomatice pentru interșanjabilitatea funciară dintre noțiunile de modernism și avangardă, dar și pentru diferențele cruciale de cod cultural între demersurile academice din Europa și cele din spațiul anglo-american din a doua jumătate a secolului al XX-lea mi se par două proiecte critico-istoriografice apărute la un interval relativ scurt de timp și care împărtășesc în mod edificator câteva conținuturi. Primul este amplul volum *Modernism 1890-1930*, editat de Malcolm Bradbury și James McFarlane¹⁸, iar cel de-al doilea este lucrarea monumentală, în două volume, editată de Jean Weisgerber, *Les avant-gardes littéraires au XX siècle*¹⁹. În vreme ce colaboratorii primului proiect provin, fără excepție, din spațiul anglo-american, cel de-al doilea e, probabil, unul dintre cele mai incluzive demersuri istoriografice, cu autori proveniți, practic, din tot spațiul european, anglo-american și latino-american (colaboratorii români la acest proiect sunt Ion Pop, Adrian Marino și Mihail Novicov). Interesant de văzut e felul în care volumul editat de Bradbury și McFarlane dedică o porțiune semnificativă mișcărilor de avangardă europene (simbolismul, decadentismul, impresionismul, futurismul, expresionismul, dadaismul și suprarealismul fiind, toate, considerate curente de avangardă și integrate sub cupola modernistă²⁰), în timp ce proiectul coordonat de Weisgerber nu include decât într-un singur loc (și doar în relație cu *modernismo*-ul latino-american) o discuție despre modernism.

O primă explicație poate fi găsită la Matei Călinescu, atunci când observa, cu privirea, de data aceasta, a europeanului, că proliferarea conceptului integrator de modernism în teoria nord-americană postbelică a dus la absorbirea celui de avangardă²¹, argument parțial justificabil având în vedere că până și un Martin Travers, în 1998, avea o concepție similară cu doxa nord-americană a anilor șaizeci²². Însă o altă explicație, mai plauzibilă, trebuie găsită survolând diferențele paradigmatiche dintre abordările teoretice americane ale anilor cincizeci și șaizeci și cele din anii șaptezeci. Și asta pentru că, în cea din urmă perioadă, critica nord-americană se dezvoltă în ceea ce Andreas Huyssen numea „arheologia modernității”²³, o concepție specifică prin care atât avangarda, cât și modernismul, odată istoricizate, devin integrabile sub o singură cupolă. Așadar, includerea avangardei în accepțiunea integratoare de modernism, așa cum are loc în volumul american din 1976, trebuie văzută prin prisma unei atitudini programatice de *internaționalizare* a modernismului la sfârșitul anilor '70, fapt care poate justifica includerea – e deja de domeniul simplei evidențe – a celui mai internațional(ist) fenomen artistic al secolului XX, în vreme ce *Les avant-gardes*

littéraires... constituie primul demers cvasi-totalizator de tratare comparativă a fenomenelor avangardiste globale sub auspiciile autonomiei conceptuale a noțiunii de avangardă și într-o perioadă în care avangarda istorică era deja canonizată în spațiul european.

Ultimul reper vizează interacțiunea directă dintre modernism (în accepțiunea curentă) și avangarda istorică în afara dezbaterilor teoretice europene și anglo-americane, așa cum s-a particularizat în Statele Unite începând cu al doilea deceniu al secolului al XX-lea și continuând până după cel de-Al Doilea Război Mondial. Delia Ungureanu deschide o ipoteză cât se poate de fertilă privind exportul avangardei pe teren american. Pornind pe urmele lui Matei Călinescu, care vedea în *modernismo*-ul latino-american o primă iterație integratoare a diverselor mișcări literare și artistice din acel spațiu²⁴, Ungureanu avansează ideea neutralizării diferitelor mișcări avangardiste de sorginte europeană și coabitarea relativ pașnică în tot ceea ce era „modern” și „recent” în spațiul american al începutului de secol XX:

Artă care rar ar putea fi întâlnită, în Europa, în aceeași galerie sau în cadrul aceleiași expoziții putea fi exportată în America sub eticheta mai largă a artei moderne și „recente” – nu cea a termenului european de „avangardă”. Ieșind din spațiul de origine, mișcările artistice aflate în rivalitate acasă – precum academismul, incriminat de avangarde, al lui Ingres sau ruptura radicală dintre post-impresioniști ca Degas și cubiști ca Duchamp și Braque – își puneau săbiile în teacă²⁵.

Acest regim american asimilator a favorizat, câțiva ani mai târziu, „călătoria” dadaismului la New York, prin activitatea lui Francis Picabia și a sa „*revue en voyage*” 391 (sintagma îi aparține lui Tzara²⁶) și, poate cel mai important, a contribuit în mod vital la supraviețuirea suprarealismului după 1941²⁷.

Înainte, așadar, de orice querelă academistă vizând relația dintre avangardă și modernism, înainte chiar de consolidarea terminologică a modernismului și de academizarea/canonizarea avangardei istorice în postbelic, avangarda europeană se extinde și, apoi, supraviețuiește dislocării forțate din preajma celui de-Al Doilea Război Mondial translatându-se în spațiul american ca manifestare nedisociată doctrinar a *modernului*. Această disoluție a purismului doctrinar specific tuturor ismelor avangardiste europene nu doar că a dus la expansiunea extra-europeană a fenomenelor de avangardă, dar a consolidat decisiv formarea unei tradiții culturale anglo-americane în cadrul căreia percepția asupra modernismului includea o avangardă ruptă de propria ei „tradiție” europeană. O „istoricizare” americană a modernismului nu putea fi concepută fără asimilarea unei avangarde (deja) istoricizate.

Transplantarea acestei valențe de la avangardă la modernism era o precondiție pentru conceptualizarea celui din urmă termen. Prin urmare, doar ținând cont de aceste condiții specifice putem înțelege de ce un proiect critico-istoriografic precum *Modernism 1890-1930* tratează *integraționist* avangarda²⁸, pe când unul ca *Les avant-gardes littéraires* îi recunoaște *separaționist* autonomia, indiscutabilă, de altfel, în planul modernității primei jumătăți a secolului al XX-lea.

După cum am văzut, travaliul consolidării modernismului literar și artistic nu doar că reflectă, dar și certifică prezența și, în majoritatea cazurilor, *precedența* unei noțiuni cât se poate de fixe a avangardei, în raport cu care modernismul se identifica, după caz, fie în termeni opozitivi (în literatura română), fie de sinteză (în cultura poloneză), fie de tranziție (în cultura sârbă), fie și chiar de precursorat (în cadrul modernismului regional latino-american²⁹), e cât se poate de clar faptul că, dincolo de puritatea doctrinară a multiplelor curente de avangardă, apartenența unei grupări la consensul istoric al noțiunii de *avangardă* nu are nimic din fluiditatea și relativismul apartenenței la modernism (apartenență construită *post factum* în critica și teoria literară occidentală).

Note:

1. Vezi Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, Iași, Polirom, 2017, p. 84-103. Pentru o abordare mai extinsă a utilizării accepțiunii literare a modernismului în critica occidentală ante- și interbelică, vezi Teodora Dumitru, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, București, Muzeul Literaturii Române, 2016, p. 230-239.
2. Teodora Dumitru, *Rețeaua modernităților. Paul de Man – Matei Călinescu – Antoine Compagnon*, București, Muzeul Literaturii Române, 2016, p. 109.
3. Teodora Dumitru, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, ed. cit., p. 211-212.
4. Pentru o abordare exhaustivă a modernismului latino-american, vezi Ned J. Davidson, *The Concept of Modernism in Hispanic Criticism*, Boulder, Pruett Press, 1966.
5. Vezi Edward Mozejko, „Tracing the Modernist Paradigm. Terminologies of Modernism”, în Astradur Eysteinnsson, Vivian Liska (Ed.), *Modernism*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2007, p. 20.
6. *Ibidem*, p. 21-22.
7. Vezi E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane 1900-1937*, București, Editura Soccec & Co., 1938, p. 177.
8. Vezi Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 137.
9. Vezi Lóránt Czigány, *The Oxford History of Hungarian Literature*, Oxford, Clarendon Press, 1984.
10. Vezi Imre József Balázs, *Avangarda în literatura maghiară*

din România, Timișoara, Bastion, 2009.

11. Renato Poggioli, *Teoria dell'arte d'avanguardia*, Bologna, Società editrice il Mulino, 1962. Varianta folosită în această lucrare e cea tradusă în engleză, vezi Idem, *The Theory of the Avant-Garde*, translated from the Italian by Gerald Fitzgerald, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1968.

12. Robert Langbaum, recenzie la *The Theory of the Avant-Garde*, de Renato Poggioli, în *Boundary 2*, an. I, nr. 1, 1972, p. 234, apud Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 160-161.

13. „Această echivalență este surprinzătoare și chiar derutantă pentru un critic familiarizat cu utilizarea europeană a termenului *avangardă*. În Franța, Italia, Spania și alte țări europene, cu toate pretențiile ei diverse și adeseori contradictorii, avangarda tinde să fie privită drept cea mai extremă formă a negativismului artistic – arta însăși fiind cea dintâi victimă. Cât despre modernism, indiferent de înțelesul specific dat termenului în diferite limbi și la diferiți autori, el nu exprimă niciodată acel sens de negație universală și isterică atât de caracteristic avangardei. Antitraditionalismul modernismului este adeseori în mod subtil tradițional. De aceea este atât de greu, dintr-un unghi european, ca autori precum Proust, Joyce, Kafka, Thomas Mann, T.S. Eliot sau Ezra Pound să fie priviți drept reprezentanți ai avangardei” (subl. în text), *Ibidem*, p. 161.

14. Vezi, în acest sens, Andreas Huyssen, *After the Great Divide. Modernism, Mass Culture, Postmodernism*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1986, p. 160-177; Martin Puchner, *Poetry of the Revolution. Marx, Manifestos, and the Avant-Gardes*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, p. 246

15. Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 96.

16. „Both modernity and modernism go back etymologically to the concept of *la mode*; but only the second agrees with the spirit and the letter of it. It is not in fact the modern which is destined to die, becoming a modern thing that no longer seems so because its time has passed, but the modernistic. About this we must admit, without further ado, that the avant-garde as much as any other art current, even perhaps more extremely and intensely, is characterized not only by its own modernity but also by the particular and inferior type of modernism which is opposed to it. (...) Modernism leads up to, and beyond the extreme limits, everything in the modern spirit which is most vain, frivolous, fleeting, and ephemeral. The honest-to-goodness nemesis of modernity, it cheapens and vulgarizes modernity into what Marinetti called, encomiastically, *modernolatry*: nothing but a blind adoration of the idols and fetishes of our time”, Renato Poggioli, *op. cit.*, p. 216-218 (subl. în text).

17. Uzul metaliterar cu care operează Poggioli este simptomatic, de altfel, pentru întregul spațiu cultural italian. Giovanni Cianci, de pildă, în *Modernismo/Modernismi*, explică faptul că termenul de modernism, așa cum e utilizat în volumul colectiv editat de el, desemnează ceea ce „în altă parte, și în primul rând în cultura noastră,

se numește avangarda istorică” („quello che altrove, e soprattutto nella nostra cultura, è chiamato avanguardia storica”). Giovanni Cianci (Ed.), *Modernismo/Modernismi. Dall'avanguardia storica agli anni Trenta e oltre*, Milano: Principato, 1991, p. 15.

18. Malcolm Bradbury, James McFarlane (Ed.), *Modernism 1890-1930*, New York, Penguin Books, 1976.

19. Jean Weisgerber (Ed.), *Les avant-gardes littéraires au XXe siècle*, vol. I-II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

20. Vezi Malcolm Bradbury, James McFarlane (Ed.), *op. cit.*, p. 191-310.

21. Vezi Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 160.

22. „Avangarda a reprezentat cea mai radicală și (ar spune unii) cea mai progresistă aripă a modernismului literar” („The Avant-Garde represented the most radical and (some might say) the most progressive wing of literary Modernism”), Martin Travers, *An Introduction to Modern European Literature: From Romanticism to Postmodernism*, London, Houndmills, 1998, p. 106.

23. Andreas Huyssen, *op. cit.*, p. 162.

24. Vezi Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 84-95.

25. „Art that would rarely hang together in the same gallery or exhibition in Europe could be exported to America under the broader label of modern and «recent» – not the European term «avant-garde» – art. Traveling beyond their space of origin, art movements that seemed at odds back home – like Ingres' academism incriminated by the avant-gardes or the radical break between post-impressionists like Degas and Cubists like Duchamp and Braque – had their edges softened”, Delia Ungureanu, *From Paris to Tlön. Surrealism as World Literature*, New York, Bloomsbury, 2017, p. 129.

26. Vezi Martin Puchner, *op. cit.*, p. 137.

27. Vezi Delia Ungureanu, *op. cit.*, p. 159-168.

28. Această tradiție integraționistă a teoriei literare anglo-americe se păstrează și azi, vezi Astradur Eysteinnsson, Vivian Liska (Ed.), *Modernism*, ed. cit.

29. Vezi Saúl Yurkievich, *Le modernisme, procréateur de l'avant-garde*, în Jean Weisgerber (Ed.), *op. cit.*, p. 1074-1077.

Bibliography:

Balázs, Imre József, *Avangarda în literatura maghiară din România*, Timișoara, Bastion, 2009.

Bradbury, Malcolm, McFarlane, James (Ed.), *Modernism 1890-1930*, New York, Penguin Books, 1976.

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, Iași, Polirom, 2017.

Cianci, Giovanni (Ed.), *Modernismo/Modernismi. Dall'avanguardia storica agli anni Trenta e oltre*, Milano: Principato, 1991.

Czigány, Lóránt, *The Oxford History of Hungarian*

- Literature*, Oxford, Clarendon Press, 1984.
- Davidson, Ned J., *The Concept of Modernism in Hispanic Criticism*, Boulder, Pruett Press, 1966.
- Dumitru, Teodora, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu*, București, Muzeul Literaturii Române, 2016.
- Dumitru, Teodora, *Rețeaua modernităților. Paul de Man – Matei Călinescu – Antoine Compagnon*, București, Muzeul Literaturii Române, 2016.
- Eysteinson, Astradur, Liska, Vivian (Ed.), *Modernism*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Huyssen, Andreas, *After the Great Divide. Modernism, Mass Culture, Postmodernism*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1986.
- Lovinescu, E., *Istoria literaturii române contemporane 1900-1937*, București, Editura Socec & Co., 1938.
- Poggioli, Renato, *The Theory of the Avant-Garde*, translated from the Italian by Gerald Fitzgerald, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1968.
- Puchner, Martin, *Poetry of the Revolution. Marx, Manifestos, and the Avant-Gardes*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2006.
- Travers, Martin, *An Introduction to Modern European Literature: From Romanticism to Postmodernism*, London, Houndmills, 1998.
- Ungureanu, Delia, *From Paris to Tlön. Surrealism as World Literature*, New York, Bloomsbury, 2017.
- Weisgerber, Jean (Ed.), *Les avant-gardes littéraires au XXe siècle*, vol. I-II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

Îlots de souvenirs

- la poétique de la trace dans *La Théo des Fleuves* de Jean Marc Turine

Dumitra BARON

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
 Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
 Personal e-mail: dumitra.baron@ulbsibiu.ro

Islands of Memories - the poetics of trace in Theo of the Rivers by Jean Marc Turine -

The article focuses on the analysis of various aspects concerning the poetics of trace in the novel *La Théo des Fleuves* (2017) of the Belgian writer Jean Marc Turine. Starting from Paul Ricœur's considerations regarding the mechanisms of rendering history and of creating memory in order to avoid forgetting, we will identify the main literary strategies that make possible the presentation of the unspeakable, taking into account that the novel covers the tragedies of the XXth century experienced by the Eastern European Gypsies. We will also discuss the intertextual character of the novel, the metaphor of the double as a recurrent element of constructing memories in a fragmentary way.

Keywords: Jean-Marc Turine, trace, remembering, forgetting, transmission, fiction.

The still, sad music of humanity
 (William Wordsworth)

Lauréat de la 17e édition du Prix des Cinq Continents de la Francophonie (2018), le roman *La Théo des fleuves* de Jean-Marc Turine explore, par sa complexité même, les problématiques liées à l'accès au passé par la mémoire, l'histoire et l'oubli. Nous envisageons une discussion portant sur la poétique de la trace dans ce roman, vue comme un élément permettant de rétablir et de revivre le passé, à partir des théories formulées par Paul Ricœur¹. Nous tenons également compte que ce roman correspond au constat fait par Alexandre Gefen à l'égard de la littérature française contemporaine, celui de « réparer le monde » à l'aide de la littérature : « le début du XXIe siècle a vu l'émergence d'une conception [...] thérapeutique

de l'écriture et de la lecture, celle d'une littérature qui guérit, qui soigne, qui aide, ou, du moins, qui 'fait du bien »². La littérature aurait ainsi une fonction réparatrice, cherchant à « réparer nos conditions de victimes, corriger ces traumatismes de la mémoire individuelle ou du tissu social »³.

À la fin d'une conférence qui reprend et approfondie ses théories sur la mémoire, l'histoire et l'oubli, Paul Ricœur insiste sur le rôle de la fiction dans la vie : « J'aimerais conclure ma conférence sur une phrase empreinte de poésie que nous devons à Isak Dinesen et qu'Hannah Arendt a placée en tête de son chapitre consacré au concept d'action dans la *Condition de l'homme moderne* : *All sorrows can be borne if you put them into a story or tell a story about it*. Les chagrins, quels qu'ils soient, deviennent supportables si on les met en récit ou si l'on en tire une histoire. »⁴ Quels

seraient les chagrins que le roman de Jean Marc Turine inventorie ? On pourrait observer dès le début une ambition de la part de l'auteur de tout montrer et de ne rien oublier par rapport aux grands fléaux du XXe siècle, le roman se lisant aussi comme une *traversée* du XXe siècle qui a mis en avant l'horreur des deux guerres mondiales, les arrestations, les traques, les déportations, les oppressions, les camps nazis, les crimes et les meurtres durant le nazisme, ensuite du communisme, de la guerre d'Irak, la constitution des nouveaux camps (ghettos), le génocide⁵, la rééducation, la stérilisation, l'emprisonnement et le travail forcé. On découvre un auteur engagé, qui manifeste une réelle empathie pour les aspects décrits : « J'essaie de dire ce que des gens diraient s'ils avaient la possibilité de le dire. J'essaie de me mettre à leur place et de parler pour ces personnes. Je suis avec elles totalement, en empathie complète. »⁶

Jean Marc Turine ne s'intéresse pas uniquement au *comment* des choses, il met en avant le *pourquoi* des choses, afin de donner une leçon à l'humanité et s'assurer qu'elle ne répète plus les mêmes erreurs et horreurs : « Brisant un silence comparable à celui qui règne au fond d'une grotte, la mère des deux jeunes demande 'Pourquoi ?', le mot passe de bouche en bouche, le mot enfle, se transforme en une prière sans réponse, le mot déchire la bouche de ceux qui le prononcent. »⁷

Le fil rouge qui conduit le lecteur à une unité de lecture et de compréhension du texte est représenté par la « question tsigane » qui est au centre des recherches du romancier depuis une trentaine d'années : « Au fil des ans, ce globe-trotteur a multiplié les enquêtes sur le terrain en Roumanie, en Hongrie, en France. À partir des témoignages recueillis, il a produit des heures et des heures d'émissions radiophoniques pour France Culture, puis pour la RTB à Bruxelles. »⁸ L'histoire même de la naissance de ce roman est anecdotique : « Son manuscrit a été refusé par 17 ou 18 maisons d'édition en France et en Belgique. Résultat : l'histoire de Théodora a d'abord vu le jour sous forme de feuilleton-fiction de cinq heures sur les ondes de France Culture, en 2010 ».⁹ Pareil au personnage central du roman, le manuscrit a résisté, a connu d'autres états et d'autres épreuves pour arrimer finalement aux bords du lisible. C'est un travail de remémoration¹⁰, ou plus précisément, le résultat de plusieurs *remémoirements*¹¹ qui ont comme figure centrale une *négresse blanche*¹², Théodora¹³, et sa *survie au néant*, malgré les amours perdues, les révoltes et les luttes. Comme l'affirme d'ailleurs Éric Brucher, le lecteur découvre une « écriture poétique et charnelle, emplie d'énergie et de vitalité [...] exprimant cette âme insoumise et vivante malgré les détresses et la perte, et sa résistance tenace face à la tragédie, à la violence, au deuil douloureux et à l'oppression. Peuple banni de l'existence et cependant vivant. »¹⁴

On constate la densité thématique du roman, une complexité d'idées et de réflexions engendrée également

par la présence de plusieurs plans spatio-temporels. De l'histoire individuelle à celle collective, du drame personnel aux tragédies de l'humanité, tout est finement mis ensemble, le passage entre les divers paliers de la narration s'avérant fluide comme les eaux du fleuve qui traversent et baignent les terres sans s'y arrêtant pourtant. Les traces de ce passage en restent toutefois présentes, le lecteur s'imprégnant à son tour de tous les états d'âmes suscités par les histoires racontées. Les synesthésies y contribuent largement, tout étant affaire de corps et d'esprit à la fois. On est invité à découvrir non seulement le monde des horreurs (l'internement, la détresse, la perte, la honte, l'exclusion, le rejet, le mépris, l'intolérance, les désillusions, les humiliations), mais aussi le monde du bonheur innocent, de l'amour et de la passion en état primordial, de découvrir une simplicité de vie et un condensé d'authenticité existentielle. Comme le bateau fantastique (qui sera rebaptisé selon le nom du personnage principal *La Théo des fleuves*) traverse le monde, Théodora traverse un monde immonde où elle connaît du tout, étant un acteur-témoin aussi, une victime-rescapée qui se donne comme mission principale celle de transmettre un legs aux autres, à ses pairs, mais aussi à ses impairs. Elle est une survivante, non seulement dans le sens de quelqu'un qui a survécu au malheur, mais aussi dans le sens d'avoir *trop* vécu le malheur. L'exemplarité de son existence, la lucidité, la compréhension et la réflexion constante font de ce personnage un véritable héros. De cette façon, le récit acquiert « une validité exemplaire parce que, loin d'offrir l'universel de l'Homme, exhibe, dans l'être humain singulier, l'humanité, ainsi que chacun peut percevoir telle histoire comme quelque chose qui l'implique, qui le concerne, qui l'investit. »¹⁵

Le roman est construit sur un va-et-vient continu entre le cadre réel, très ancré dans l'histoire collective (étant, comme nous l'avons déjà montré, un parcours des fléaux du XXe siècle) et le cadre imaginaire, voire fantastique, déplacement dont l'élément central est représenté par le personnage féminin mi-réel, mi-imaginaire, toujours entre deux mondes, entre ciel et terre. Nous observons aussi un autre rapport emblématique qui se crée entre l'écriture et la métaphore aquatique (le fleuve étant une présence constante dans le roman qui constitue aussi un liant de l'écriture fragmentaire des souvenirs), ce qui permettrait aussi une analyse thématique, d'inspiration bachelardienne : « L'eau est la maîtresse du langage fluide, du langage sans heurt, du langage continu, continué, du langage qui assouplit le rythme, qui donne une matière uniforme à des rythmes différents »¹⁶.

La problématique de l'inscription de la mémoire et du travail scriptural du souvenir apparaît dès le début du roman et traverse en filigrane le récit, la métaphore de la trace y étant présente dès les premières lignes : « Tel un fleuve traçant et effaçant ce qu'il écrit dans un même

écoulement, les mots affleurent et s'évanouissent dans l'âme de la vieille Théodora. »¹⁷ La question portant sur l'authenticité du récit et du souvenir est plusieurs fois posée dans le roman, le narrateur se souciant du caractère vraisemblable de son récit : jusqu'où peut-on parler du travail de la mémoire, à partir d'où on retrouve le travail d'invention, la fiction : « Les a-t-elle entendus ou lus, les a-t-elle inventés ? Peut-elle encore s'en souvenir ? Les années ont consommé sa mémoire devenue particules de poussière. Comme ses yeux, ouverts sur leurs ténèbres secrètes. À l'approche de la mort, la phrase, prière inversée, tressaille à la source tarie de son ventre. »¹⁸

Le lecteur est invité à entrer « dans le dédale embroussaillé de l'oubli d'un temps toujours en avenir »¹⁹ et à y chercher, comme le personnage Théodora, une réponse, une vérité. La scène inaugurale du récit nous fait découvrir, comme dans une pièce de théâtre (le roman portant ainsi les *traces* de sa première version de théâtre radiophonique), deux personnages : Théodora, une vieille femme, et un jeune homme qui « s'empare d'un violon posé sur la table »²⁰. Même la description de cette femme reste sous le signe de la métaphore aquatique, elle portait « un collier en or, un autre fait de perles de corail, une chaîne en argent, à laquelle sont accrochées des pièces de monnaies, ondulent sur sa poitrine au rythme de sa respiration. »²¹ La vieille femme profère, comme un sage, ses premiers mots : « Il est temps de bouger, de partir. » Cette première « scène » nous fait penser à d'autres qui caractérisent le rapport entre le maître et le disciple, le premier déclarant ou annonçant des choses ou des faits incompréhensibles au disciple inexpérimenté qui ose lui demander : « Pour aller où ? »²² La réponse nous rappelle en quelque sorte le fameux petit poème en prose de Baudelaire : « Anywhere out of the world » (N'importe où hors du monde) : « Ailleurs. Quelque part. Sortir de l'existence pour rencontrer la vie. »²³ Ou, pour rester dans le même registre intertextuel, selon la métaphore du titre du roman de Milan Kundera, *La vie est ailleurs* (1969), pour pouvoir rencontrer et raconter proprement dit la vie, il faut s'en aller, être toujours en mouvement, adopter la condition d'un éternel nomade.

La vieille Théodora nous apparaît comme une femme qui a acquis toute la sagesse de la vie, de la sienne et des autres, et, après un parcours exceptionnel, plein de hauts et surtout de bas, après un détour qui l'a fait traverser le monde, elle veut rentrer chez elle pour passer la dernière épreuve : la mort. Elle semble avoir déjà dépassé sa condition terrestre, en étant perçue comme un personnage à part par tous ceux qu'elle rencontre : « Le visage aux rides comme des sillons se ferme, devient momie. Le masque parle avec une extrême lenteur et sur le ton de la confiance. »²⁴ D'ailleurs, elle assume cet état, s'identifiant pleinement

à un être impersonnel, voulant être une sorte de représentante de la condition des femmes opprimées à travers le temps et l'histoire : « Quand on lui demande son âge, elle lève un bras en secouant ses bracelets 'Mille ans, sans doute. Et des millions de corps de femmes ont traversé mon corps. Quelle importance' ? »²⁵

Théodora est un personnage phare, comme un soleil autour duquel gravitent les autres personnages. Comme le Danube, elle traverse les âges de la vie, les continents, s'entête à résister, à témoigner et à raconter, sa mission étant de vivre, de subir et de survivre par ce qu'elle raconte, par la leçon vivante qu'elle incarne : « Je suis de tous les continents, de tous les océans, de tous les fleuves. Ce que j'ai vécu tout le monde l'a vécu, le vit et le vivra. »²⁶ Tous les autres personnages : Aladin (« un amour d'adolescence jamais oublié, malgré les amants, les aventures, les séparations, les solitudes »²⁷), Vassili (son mari imposé par ses parents et par la tradition de son ethnie), Nahum (« son » enfant), Joseph (le capitaine du bateau), Tibor (le jeune Tsigane), Carmen (sa fille), la petite fille sans nom²⁸, Assia (la bien-aimée de Nahum) sont construits justement pour rendre plus puissante la figure de Théodora. Même Euphrasia, la jeune fille violée dans une nuit d'enfer, continuera en quelque sorte son parcours grâce au témoignage constant de Théodora, grâce au récit douloureux qu'elle en fait et qu'elle reprend à plusieurs instances. Le travail de la mémoire ne se fait jamais d'un seul coup. Tout est affaire de *remémoration*. Comme les violences ont été infligées à maintes reprises, la mémoire a besoin de répétition. C'est dans le ressassement volontaire ou involontaire que la mémoire tire sa capacité de construire les souvenirs, tout en conférant au personnage la capacité de parler de son vécu.

Il y a des moments clés qui apparaissent à la surface de sa mémoire : la faim connue dans les camps, la mort de sa fille Carmen²⁹ ou bien le viol d'Euphrasia : « La voix du corps-livre de sa mère rappelle la douleur de l'étouffement, de l'écrasement, la voix de l'enfant Carmen raconte le gel et la faim et la voix d'Euphrasia ressasse l'absence des rêves. »³⁰ La mémoire opère en fonction d'une série de facteurs déclencheurs, comme, par exemple, la rencontre avec l'ancien bourreau, le jeune milicien. Mais cette rencontre engendre un souvenir plus lointain, le travail de la mémoire défiant la logique de l'histoire : « Dans son sommeil, à cause de l'homme au cou comme un tronc, la petite Carmen lui apparaît. L'enfant-fantôme du dehors des flammes, l'enfant du dedans du petit panier, l'enfant de la boue froide. L'enfant disparaît, aspiré dans un gouffre de glace. »³¹ Initialement, le personnage s'oppose à ce travail de remémoration : « Elle chasse l'image qui revient aussitôt comme une mouche importune »³², pour céder ensuite, corps et âme, au déferlement de souvenirs : « Immédiatement des flammes emportent le petit panier avec ses lettres, ses poèmes. La cicatrice

sur son sein se réveille à nouveau sans qu'elle y prenne garde. Une lumière lavande, comparable à celle qui enveloppait le corps d'Euphrasia, s'installe sur la ville. Le prénom d'une enfant étendue dans la boue remue dans le ventre de Théodora. »³³

La scène de la confrontation directe avec le bourreau d'autrefois (devenu, plus tard, contremaître dans une usine) est construite d'une manière dramatique, correspondant au drame vécu. La victime interroge le bourreau en lui adressant, sur un ton saccadé, des phrases d'où le verbe est éludé : « Tu ne peux pas avoir oublié. Les cahiers dans les flammes. L'enfant à mes pieds. La jeune fille violée. Vos cris. Vos armes. L'alcool que vous buviez. Les bijoux volés. Les violons dans les flammes. Ton sourire... [...] Théodora se remémore le jeune milicien. Le jeune tueur de ses poèmes. Le jeune violeur d'Euphrasia. Le jeune incendiaire des instruments de musique. L'homme ne peut pas regarder la cicatrice, le cordon de laine vierge sur de la soie. Théodora passe un doigt sur la cicatrice, suit son ondulation. Le doit dessine et redessine la fine trace rouge sur la peau. La vision est insupportable à l'homme. »³⁴ À défaut des mots, c'est le corps qui assume le rôle de parler, ayant un effet plus puissant. Paul Ricoeur notait déjà cet aspect : « N'est-ce pas à deux lectures du corps, de la corporéité, que l'on a affaire - corps-objet face à corps vécu -, le parallélisme se déplaçant du plan ontologique au plan linguistique ou sémantique ? »³⁵ De cette manière, le travail de la mémoire se transforme dans une véritable « circonfession », selon le modèle étudié par Jacques Derrida : « Substituant la peau au papier, l'inscription, la trace doit se faire sur le corps, à même le corps et depuis des années je tourne en rond, cherchant à prendre à témoin non pour me voir être vu mais pour me remembrer autour d'un seul événement. »³⁶ À son tour, Théodora se sert des traces inscrites sur son corps pour accomplir le souvenir. Elle s'identifie même à sa blessure-cicatrice, devenant une « cicatrice » parlante : « La cicatrice parle, raconte. Dévoile. Les mots sortent du corps de Théodora. »³⁷ C'est la trace, la blessure, qui se fait voix et qui transgresse la personne : « La cicatrice se souvient de la prison-usine. [...] Cette prison-usine ressemblait à une île sans lien avec le continent. [...] J'ai tenu, arrimée non pas à un vague espoir, mais à une révolte vitale d'insurgée, au jour le jour. Ma cicatrice me la rappelait avec la constance d'un métronome. Je voulais encore aimer. Donc vivre. »³⁸

La lutte contre l'oubli ou contre l'amnésie s'avère un combat permanent, tous les personnages essayant à divers degrés, de se rappeler. Le cas de Nahum est évocateur dans ce sens. Nahum n'a pas de souvenirs : « Aladin dit à Théodora ' Nahum a une mémoire blanche'. »³⁹ il se sert de divers objets retrouvés, un couteau par exemple, pour ranimer « un souvenir précis dans [sa] conscience »⁴⁰ Le manque de souvenirs

suppose aussi un manque de volonté d'agir, constituant une véritable trouble identitaire : « Il ne manifeste pas d'ambition », une « lumière noire » lui avait envahi le cœur⁴¹. Pourtant, grâce au pouvoir de l'art en général, le personnage semble renaître : après une rencontre avec des voltigeurs, il fait une découverte décisive, le pouvoir de la musique lui ouvrant toutes les perspectives de la vie : « Nahum entre dans l'espace de musique ouvert par Aladin. Nahum ne se montre pas, laisse les mélodies s'infiltrer dans chaque fibre de son corps. La musique l'entraîne irrésistiblement vers une nouvelle origine, devant lui, encore incertaine, mais déposée dans ses mains par son père. »⁴² Pour la première fois devenu un homme d'action, il montre à Aladin « les esquisses, les croquis tracés dans un cahier, les notes griffonnées »⁴³. Tout un monde des artistes entre en jeu : des saltimbanques, des acrobates, des danseurs et des musiciens dont le rôle s'avère être plus important que celui d'une simple distraction. Leur pouvoir est celui de transmettre, toujours par le biais des souvenirs qu'ils interprètent, un certain état d'âme, une certaine gaité, un certain *modus vivendi*, et d'entretenir le sentiment de liberté⁴⁴.

À l'opposé de la déconstruction du pays⁴⁵ et du « continent en deuil »⁴⁶, de ce monde en miettes, on a, dans le microcosme représenté par le quartier des Tsiganes, un monde qui se reconstruit, qui se recompose grâce à la musique : « Toutes les nuits, l'accordéon réunit les familles du quartier. »⁴⁷ Même si « les frontières sont étroitement surveillées » et « des kilomètres de barbelés protègent le pays de l'extérieur », « à chaque fin du jour, l'accordéon redit au quartier d'éloigner la peur, d'embrasser ces moments de liberté volée à l'architecture répressive. »⁴⁸ Après une suite d'épreuves des plus étonnantes, Nahum réussit à la fin à « extirper des égouts de sa mémoire l'image qui lui manquait depuis l'enfance : l'assassinat de sa sœur aînée, Sarah, un matin dans une forêt en bord du Danube. »⁴⁹ La dernière pièce du puzzle qui lui manquait est retrouvée, d'une manière symbolique, le jour même où Théodora se prépare à la mort : « Après avoir pu reconstituer les minutes de la mort de sa sœur aînée, Nahum a dit simplement 'Merci Théo.' »⁵⁰

Mais la dette que les autres personnages ont envers Théodora réside aussi dans le rôle qu'elle a consciemment assumé de transmettre des enseignements et des savoirs. Le roman nous fait découvrir, outre le monde des horreurs connues par les Tsiganes durant le XXe siècle, un monde plus profond, celui des livres. Même du point de vue de la composition romanesque, on découvre un amalgame de livres, de cahiers, de lettres, de chansons et de photographies dont la fonction principale est d'inscrire dans la mémoire les faits de l'histoire et de les préserver de l'oubli, en assurant ainsi aux acteurs le droit à l'éternité : « L'accomplissement de la vie d'un individu - ce qui n'a lieu qu'avec la

mort - en fait quelque chose de passé, d'irréversible. Mais celle-ci est précisément la condition pour que le qui qu'il a été émerge. Il y a un reste, qui n'est plus une vie vivante, mais son histoire, qui en étant narrée transmet son souvenir aux générations futures. »⁵¹ Dès sa jeunesse, Théodora a appris l'importance de l'éducation⁵², non seulement l'éducation transmise par les aînés de sa famille - le « corps-livre »⁵³ reçu de sa mère, mais aussi l'enseignement tiré des livres, ce qui exprime son désir de voir le monde autrement, d'être différente, de dépasser sa condition⁵⁴ de femme Tsigane⁵⁵ : « Théodora brise un long silence 'Tu m'as donné un livre unique, mais ce livre se transformera, se développera au contact des livres que je lirai'. »⁵⁶

La lecture et l'écriture accompagnent le parcours de Théodora, au moins dans son intention (son crédo⁵⁷ de vie) : elle écrit des poèmes, des lettres, ayant un rapport à part avec les mots. Elle vit les mots et les voit comme des concentrés d'expériences terrestres, corporelles : « Pour Théodora, les mots sont des orages, étreintes, échauffements des nerfs, jeux de lune, perles de lait [...]. Les mots écrits par Théodora sont insomnies, brillances d'étoiles et larmes des morts, ou dormition, quand la main qui les calligraphie ne sait plus si elle invente dans le passage du vent ou s'écorche sur les barbelés des frontières. »⁵⁸

Le côté livresque du roman peut être observé dans l'emploi récurrent des procédés inter- et intratextuels : l'auteur place au début du texte trois épigraphes⁵⁹ et le clôt par un proverbe qui concentre toute la philosophie de vie des Tsiganes : « *Je mange, je bois, je vis, je meurs – pourquoi régner ?* » Du point de vue de la structure, on constate la présence d'un fragment intitulé « *Comme un avenir* », qui a valeur d'épilogue (et qui présente sous forme très condensée le parcours de autres personnages après la mort de Théodora⁶⁰). La circularité du récit est marquée par des phrases prononcées comme des sentences, mettant l'attention et la mémoire du lecteur à une véritable épreuve. Le roman commence par la phrase affirmative : « Les cieux sont nus et vides de toute éternité nus et vides »⁶¹, pour contenir ensuite un fragment de la phrase initiale : « Les cieux sont nus et vides, pour l'éternité »⁶², et se termine par la même phrase initiale, cette fois, revenue sous la forme d'une interrogation adressée directement au lecteur : « Pourquoi les cieux et les fleuves sont-ils nus et vides, / de toute éternité, nus et vides ? »⁶³

Dans la valise de Théodora, outre les vêtements, les bijoux et les objets de toilette, on retrouve également un « cahier d'écolier écorné aux pages jaunes par le temps et un livre dont elle n'avait pas voulu se séparer, malgré son incapacité de le lire. »⁶⁴ Ce livre constitue un repère de vie, un symbole de ce qu'elle est devenue, un intermédiaire d'expériences et de sagesse, un livre ouvert qui doit circuler, à l'image des mots qui traversent les pages⁶⁵ : « Mon livre n'est pas une demeure

établie. Je n'ai pas de maison parce que mes maisons sont les routes, les chemins à travers les campagnes, le long des fleuves jusqu'à la mer. »⁶⁶ La lecture s'accompagne de l'écriture, le personnage manifestant le souci de marquer les événements, les rencontres : « Ces rencontres trouvent pareillement sa tête et, durant ces semaines, les mots reviennent à la surface des pages d'un cahier que Joseph lui a offert. Écrire pour s'immoler. Les mots scintillent, brillent sans mesure, exilés, expulsés, comme un enfant est expulsé du ventre de sa mère. Les mots s'envolent comment des papillons 'Je les donnerai à lire à Aladin et à Nahum' car, elle en a la conviction contre toute raison, elle les retrouvera. Elle apprend des mots des langues qui l'entourent, elle les retranscrit méticuleusement dans son cahier, des mots charnels. [...] À bord du Sâmaveda, elle a le sentiment d'appartenir au monde en le fréquentant. »⁶⁷

À l'errance par les mers sur le bateau fantastique le Sâmaveda correspond une errance par les mots sur le cahier d'écriture et le livre de lecture. Sont ainsi évoqués d'autres thèmes comme l'exil⁶⁸, la quête de soi, la fuite⁶⁹, la séparation, le nomadisme, la flânerie. Théodora est à la recherche d'un abri, de la consolation, de la réconciliation, de la paix. En quelque sorte, c'est la quête de la terre promise qu'elle avait connue dans son enfance, « l'île aux oiseaux », devenue désormais « l'île aux fers ou l'île des supplices »⁷⁰. On observe une refonte de soi-même, sur ce bateau, elle redevient « la jeune fille des chemins des bords du fleuve »⁷¹, sa mémoire étant de nouveau mis au travail, cette fois, le processus de la remémoration se passe naturellement : « Les paroles entendues dans son enfance, une enfance lointaine, reprennent vie au milieu de ces hommes, ses amis. »⁷²

Le roman contient aussi une série d'éléments intertextuels qui renvoient à la mythologie et à la religion : le bateau *Le Sâmaveda* conçu comme un « laboratoire de vie » par son capitaine peut être associé à la barque de Caron ; les jumeaux ont des apparitions inexplicables et profèrent des prédictions terribles ; la jeune fille qui ne se sépare de la vieille Théodora, ne la quittant ni même après sa mort pourrait être vue comme la figure du Christ au féminin⁷³. Ce parallélisme entre le monde réel et le monde imaginaire s'inscrit d'ailleurs dans le registre du reflet, de la réflexion, l'eau étant souvent été associée au miroir.

Le *double* semble en effet constituer un élément de construction du récit : le double vu comme le rapport entre le maître et son disciple (sa « marguerite »), le double au niveau des objets : l'accordéon et le piano, le double registre des univers décrits (le microcosme et le macrocosme⁷⁴), le double exprimé par la dichotomie de l'enfant perdu (Carmen, la petite fille de Théodora, qui meurt dans les camps de travaux forcés) et de l'enfant retrouvé (la petite fille, venue de nulle part⁷⁵ qui accompagne Théodora à la fin de sa vie⁷⁶), le couple Nahum et Assia rappelle le couple Aladin et Théodora,

le couple des artistes Nahum et Aladin⁷⁷ ou bien la femme du contremaître qui reconnaît en Théodora « une demi-sœur de sang »⁷⁸. De même, on peut voir dans le bateau - « laboratoire de vie »⁷⁹ du capitaine Joseph, une copie « idéale » du monde imparfait, cette fois loin de la terre, sur la mer et l'océan, là où les « habitants » sont des « flâneurs »⁸⁰

Dans ce sens, nous pouvons affirmer avec Paul Ricoeur que « la fiction, principalement la fiction narrative, est une dimension irréductible de la compréhension de soi. »⁸¹ En effet, la parenté des mots, des livres et des lettres est un facteur qui contribue largement à la prise de connaissance du personnage, à sa capacité d'autoréflexion, à sa lucidité troublante. C'est une façon de mieux se comprendre, de mieux se reconstruire, de mieux transmettre son expérience : « Grâce au travail de mémoire, complété par celui de deuil, chacun de nous a le devoir de ne pas oublier mais de dire le passé, si douloureux soit-il, sur un mode apaisé, sans colère. »⁸²

En conclusion, le roman *La Théo des fleuves* emporte le lecteur dans une véritable « mathématique de souffrances »⁸³ où les mots ne sont pas toujours capables de tracer complètement la dette envers les morts. Toutefois, grâce à son style poétique, fluide, mélancolique et dialogique, l'auteur réussit à nous faire entendre les échos d'une « musique d'humanité ».

Note:

1. « Je rappelle à cette occasion mon hypothèse concernant la polysémie de la trace : la trace comme empreinte matérielle, la trace comme empreinte affective et la trace comme empreinte documentaire. Et, chaque fois, comme extériorité. » (Paul Ricoeur, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000, note 5, p. 177) À son tour, Jean Greisch évoque la polysémie du terme « trace » : « Elle recouvre, comme le souligne Ricoeur dans *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, au moins trois réalités distinctes, qu'il importe de ne pas confondre : la 'trace mnésique', cérébrale ou corticale ; la trace 'mnémonique', consciente ou inconsciente ; enfin la 'trace écrite', qui joue un rôle central dans l'opération historiographique, mais qui définit également l'écriture en son sens le plus général, ce que Derrida appelle 'archi-écriture' ou 'archi-trace'. » Jean Greisch, « Trace et oubli : entre la menace de l'effacement et l'insistance de l'ineffaçable », in *Diogène*, n° 201, 2003/1, p. 82-106. URL : <https://www.cairn.info/revue-diogene-2003-1-page-82.htm>, consulté le 10 juin 2019.
2. Alexandre Gefen, *Réparer le monde. La Littérature française face au XXIe siècle*, Paris, Éditions Corti, 2017, p. 9
3. *Ibid.*, p. 11.
4. Paul Ricoeur, « Mémoire, Histoire, Oubli », in *Esprit*, « La pensée Ricoeur », mars/avril 2006. La version originale de cette conférence a été écrite et prononcée en anglais par Paul Ricoeur le 8 mars 2003 à la Central European University

de Budapest dans le cadre d'une conférence internationale intitulée « Haunting Memories? History in Europe after Authoritarianism ». URL: <https://esprit.presse.fr/article/paul-ricoeur/memoire-histoire-oublie-13290>, consulté le 15 juillet 2019.

5. « Le génocide des Juifs, c'est six millions de personnes assassinées par les nazis ; en proportion, le génocide des Tziganes, c'est la même chose. Mais on n'en parle pas. Et encore aujourd'hui en Europe, c'est toujours le même processus de rejet d'un peuple. », Jean Marc Turine in Danielle Laurin, « *La Théo des fleuves* : redonner la voix aux Tziganes », *Le Devoir*, 9 avril 2019, URL : <https://www.ledevoir.com/lire/551756/livre-redonner-la-voix-aux-tziganes#>, consulté le 5 juin 2019.

6. Nous observons en même temps l'actualité du livre qui met en avant les dangers de l'intolérance, de l'exclusion, du manque d'intégration des autres peuples ou ethnies (surtout avec la montée des parties nationalistes en Europe et du retour du discours de la haine) : « Avec ce roman, j'ai voulu donner une histoire réaliste, sans l'être trop, de ce drame, de cette tragédie, dont on ne parle pas, qui s'appelle les souffrances des Roms. Et c'est encore valable aujourd'hui » (*Ibid.*)

7. Jean-Marc Turine, *La Théo des fleuves*, Noville-sur-Mehaigne, Esperluète Éditions, 2017, p. 55.

8. Danielle Laurin, « *La Théo des fleuves* : redonner la voix aux Tziganes », art.cit.

9. *Ibid.*

10. « Ce que la notion de trace et l'oubli ont en commun c'est avant tout la notion d'effacement, de destruction. Mais ce processus inévitable d'effacement n'épuise pas le problème de l'oubli. L'oubli a aussi un pôle actif lié au processus de remémoration, cette quête pour retrouver les souvenirs perdus, qui ne sont pas réellement effacés mais rendus indisponibles [...] ». Paul Ricoeur, « Mémoire, Histoire, Oubli », art. cit.

11. Néologisme que l'auteur déclare, dans une note, l'avoir emprunté à Gaétan Soucy qui l'utilise dans son livre *La petite fille qui aimait trop les allumettes* (Jean Marc Turine, *op. cit.*, p. 221). Le terme est repris dans le roman de Jean Marc Turine : « 'Je m'en brandille les balustrines des remémorations de la vioque', grommelle un homme. » (*Ibid.*, p. 117).

12. L'auteur précise, toujours dans une note, l'origine de l'expression *Nègre blanc*, titre d'un poème écrit par le poète rom bulgare, Petria Vasli (*Ibid.*, p. 221).

13. L'auteur dédie son livre à Frederika Krasznai, Tsigane hongroise, rescapée des camps nazis, rencontrée à Strasbourg en 2002.

14. Éric Brucher, « Le livre d'une négresse blanche », in *Le Carnet et les Instants* - Le blog des Lettres belges francophones, <https://le-carnet-et-les-instants.net/2017/06/15/turine-la-theo-des-fleuves/?cn-reloaded=1>, consulté le 25 mai 2019.

15. Attilio Bragantini, « Identité personnelle et narration chez Paul Ricoeur et Hannah Arendt » p. 135-149, in *Lo Sguardo*, « Paul Ricoeur : Intersezioni », n° 12, 2013 (II),

p. 140.

16. Gaston Bachelard, *L'eau et les rêves - essai sur l'imagination de la matière*, Paris, José Corti, 1942, p. 250. Précisons toutefois que tous les éléments primordiaux sont présents dans le roman, à part l'eau, on retrouve le feu dans sa double fonction d'agent de la destruction (« Le jeune milicien s'esclaffe en jetant le panier dans le feu. Les feuillettes, papillons blessés, volèrent au-dessus des flammes avant d'en être la proie et devenir fumée et cendre. » (Jean Marc Turine, *op. cit.*, p. 53) et de la purification (la combustion, l'amour, la passion, la souffrance, l'ardeur, la chaleur, la lumière, la sagesse), la terre (représentée entre autres par la route, l'île, la ville, le quartier, les prisons, les cabines, la végétation) et l'air (les étoiles, les cieux, les nuages, etc.).

17. *Ibid.*, p. 9.

18. *Ibid.*

19. *Ibid.*, p. 10.

20. *Ibid.*

21. *Ibid.*

22. *Ibid.*

23. *Ibid.*, p. 11.

24. *Ibid.*, p. 13.

25. *Ibid.*, p. 12.

26. *Ibid.*, p. 13.

27. *Ibid.*, p. 19.

28. « Depuis ce jour, dans les villages en bord du fleuve, aux étrangers de passage, on raconte l'histoire de la petite fille, Fleur d'Égypte, comme l'avait surnommée la vieille Théodora : l'enfant a plongé, elle a réussi à ouvrir le cercueil pour se lover entre les seins flétris de la vieille femme. La petite fille a refermé le couvercle avant de s'endormir. » (*Ibid.*, p. 212).

29. « Ma petite Carmen est morte de faim, pas d'autre chose, comme ces enfants que l'on montre à la télévision. [...] Je me souviens d'un pays en Afrique, les gens étaient comme nous étions. Des brindilles dans l'opulence. L'incommensurable, l'inépuisable opulence. Ma petite fille dans la neige. Son corps gelé suait de fièvre. Il faut mettre une couverture sur la petite fille qui dort à mes pieds. La couvrir parce qu'elle ne ressemble pas à ce que nous étions. Personne ne pouvait agir. Chacun sauvait sa peau. Cette loque sur des os. Nos cœurs étaient devenus aussi insensibles que des roches immobilisées. Les cerveaux se désagrégeaient. » (*Ibid.*, p. 76).

30. *Ibid.*, p. 81.

31. *Ibid.*, p. 89.

32. *Ibid.*, p. 88.

33. *Ibid.*, p. 89.

34. *Ibid.*, p. 92.

35. Paul Ricoeur, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000, p. 18.

36. Jacques Derrida, « Circonfession », in Geoffrey Bennington et Jacques Derrida, *Jacques Derrida*, Paris, Seuil, 1991, p. 59.

37. Jean Marc Turine, *op. cit.*, p. 144.

38. *Ibid.*, p. 147-148.

39. *Ibid.*, p. 79.

40. *Ibid.*, p. 80.

41. *Ibid.*, p. 84.

42. *Ibid.*, p. 98.

43. *Ibid.*, p. 102.

44. « La musique dessine une prise d'air aux habitants de la ruelle, elle écarte le sentiment de claustration transmis par la pauvreté et l'encerclement policier. » (*Ibid.*, p. 101).

45. « Le pays respire douloureusement. [...] Le pays se tait. Le pays tombe aux mains de mouchards et de criminels mégalomaniaques. [...] Le pays perd son âme. » (*Ibid.*, p. 100).

46. *Ibid.*, p. 78.

47. *Ibid.*, p. 100.

48. *Ibid.*, p. 101.

49. *Ibid.*, p. 203.

50. *Ibid.*, p. 206.

51. Attilio Bragantini, « Identité personnelle et narration chez Paul Ricoeur et Hannah Arendt » art. cit., p. 137.

52. « Apprends à lire, à écrire, accorde-toi cette force. Une fois cette indépendance acquise, personne ne pourra te l'enlever. Un peuple ne peut pas se développer, ni évoluer s'il refuse de modifier ou d'interroger les règles qui le dirigent. » (Jean Marc Turine, *op. cit.*, p. 23).

53. « Je n'ai qu'un livre, celui que m'a donné ma mère à ma naissance et que j'ai donné à mes enfants le jour de leur naissance, la vie. Mon livre rendu fertile par la terre sur laquelle je marche en traversant les saisons. [...] Mon livre se remplit de l'eau de la rivière dans laquelle je me lave et attrape les poissons, de l'eau des cascades dans lesquelles jouent nos enfants nus en été et de l'eau des sources qui nous abreuve. [...] Mon livre s'écrit dans l'air que je respire, l'air qui nous accompagne le long des chemins de notre liberté et des rejets qui noircissent notre peau [...]. Mon livre suit le vent qui se moque des frontières. [...] Mon livre s'illumine à la pleine lune, déchiffre les messages des étoiles, se gonfle des nuages d'eau ou de neige. [...] Mon livre dit que le Tsigane ne quitte rien ni ne va quelque part, le Tsigane parcourt sa demeure, les terres qu'il traverse. La foulée tzigane est une déambulation infinie » (*Ibid.*, p. 40-41).

54. « Théodora refuse de vivre comme avant les déportations, comme on lui a enseigné qu'il fallait vivre, comme ce qu'elle a lu dans le corps-livre de sa mère. Théodora ne vivra plus l'échine courbée, elle assumera sa négritude blanche même si, à certains moments, un doute comme une fleur inattendue apparaît. » (*Ibid.*, p. 83).

55. « Elle a honte, subitement, elle souffre des regards posés sur elle, des regards déconcertés de voir une pauvre déambuler dans ce quartier, comme si sa présence salissait la prospérité environnante. Elle lit dans cet étonnement un mépris, une condamnation définitive. [...] Elle a honte de sa négritude blanche. » (*Ibid.*, p. 81).

56. *Ibid.*, p. 42.

57. « Je dois même avouer que je n'ai pas eu le temps d'en

lire un seul. Ma vie se passait ailleurs. Astreinte à l'économie de la survie. » (*Ibid.*, p. 140).

58. *Ibid.*, p. 44.

59. Spinoza (« Il faut concéder à chacun le pouvoir de penser ce qu'il veut et de dire ce qu'il pense »), Edgar Morin (« Notre espérance est le flambeau dans la nuit : il n'y a pas de lumière éblouissante, il n'y a que des flambeaux dans la nuit ») et un proverbe chinois (« Le fond du cœur est plus loin que le bout du monde ») (*Ibid.*, p. 7).

60. Par exemple, on apprend que « Tibor serait devenu ce qu'avait prédit la vieille Théodora, un violoniste parcourant les terres des continents. Il transporterait le cahier aux pages jaunies et le livre de Théodora, ainsi que le cahier de Nahum, protégés avec son violon dans une même valise » (*Ibid.*, p. 216).

61. *Ibid.*, p. 9.

62. *Ibid.*, p. 74.

63. *Ibid.*, p. 217.

64. Jean Marc Turine, *op. cit.*, p. 12.

65. Précisons toutefois qu'un autre repère de sa vie est représenté par l'accordéon, celui de son bien aimé (Aladin), le seul capable d'engendrer la mélodie salvatrice : « Une nouvelle fois, l'ensorcellement de la musique guide Théodora au bord d'un puits de vie. Une vie comme elle n'en a jamais connu, sinon dans son enfance. » (*Ibid.*, p. 137).

66. *Ibid.*, p. 84.

67. *Ibid.*, p. 143.

68. « Théodora traverse le pont. Ses yeux s'imprègnent du noir de la nuit sur le fleuve. Elle est au bord d'un bonheur qu'elle ne peut pas nommer. [...] Dorénavant, je vivrai en apatride. » (*Ibid.*, p. 137).

69. « Traverse les frontières va à la découverte du monde, foule la terre, notre terre d'une beauté inépuisable, apprend à l'aimer. » (*Ibid.*, p. 18).

70. « La vieille Théodora l'ignore, l'île aux oiseaux ne porte plus ce nom. On l'appelle désormais l'île aux fers ou l'île des supplices, en souvenir des esclaves tsiganes qui y avaient mené des travaux forcés d'assèchement. » (*Ibid.*, p. 27).

71. *Ibid.*, p. 142.

72. *Ibid.*

73. « La petite fille, incarnation des cruautés semées dans un monde d'absurdités et d'iniquités, de crimes et d'apparences, de méchancetés et de bêtises, n'a pas pu être sauvée par l'amour de la vieille Théodora, n'a pas entendu l'amour que Tibor lui portait. » (*Ibid.*, p. 212).

74. « Chacun ressent une peine en écho à sa misère avec la sensation persistante d'un mal irréparable étendu sur les terres et les fleuves d'Europe. » (*Ibid.*, p. 78).

75. « Personne de ne sait d'où elle vient. » (*Ibid.*, p. 77).

76. La fillette ignorante, qui observe, qui la regarde et qui hausse les épaules (*Ibid.*, p. 29) serait-elle le double de la vieille femme, dans un autre registre, surhumain, fantastique ? « La vieille Théodora se concentre, elle réfléchit à cette enfant à ses pieds. Elle revoit sa propre histoire et invente celle de l'enfant. Tout remonte en elle,

ses colères, ses effrois, ses deuils. Elle pleurerait, mais ne le peut plus. Elle entend un cri qui s'étrangle dans sa gorge 'Pourquoi ?' La mémoire de la vieille Théodora s'embarque avant de s'enfuir comme l'eau du ruisseau » (*Ibid.*, p. 75). Nous observons encore une fois l'association entre la mémoire et l'eau du ruisseau, ce qui fait du récit une véritable traversée des livres, des expériences, des souvenirs, un tissage de la mémoire et du récit. Comme le feu, l'eau se révèle ainsi dans son double état : élément créateur mais aussi destructeur.

77. « Des spectacles de danses et de mimes, ton accordéon nous orientera, nous portera. Ta musique et mon corps sans paroles fusionneront. » (*Ibid.*, p. 102).

78. *Ibid.*, p. 112.

79. *Ibid.*, p. 133.

80. « Sur le Sâmaveda nous essayons de vivre en amicale entente sans nous encombrer l'esprit par des contraintes, des futilités qui asservissent les terrestres. » (*Ibid.*, p. 141).

81. Paul Ricoeur, « La vie: un récit en quête de narrateur », in *Écrits et conférences I. Autour de la psychanalyse* (Textes rassemblés et préparés par Catherine Goldenstein et Jean-Louis Schlegel avec le concours de Mireille Delbraccio), Paris, Seuil, 2008, p. 272.

82. Paul Ricoeur, « Mémoire, Histoire, Oubli », art. cit.

83. *Ibid.*, p. 166.

Bibliographie :

Gaston Bachelard, *L'eau et les rêves – essai sur l'imagination de la matière [Water and Dreams]*, Paris, José Corti, 1942.

Attilio Bragantini, « Identité personnelle et narration chez Paul Ricoeur et Hannah Arendt », in *Lo Sguardo*, « Paul Ricoeur: Intersezioni », n° 12, 2013 (II), p. 135-149.

Jacques Derrida, « Circonfession », in Geoffrey Bennington et Jacques Derrida, *Jacques Derrida*, Paris, Seuil, 1991.

Alexandre Gefen, *Réparer le monde. La Littérature française face au XXIe siècle [Fixing the World. French Literature Facing the 21st Century]*, Paris, Éditions Corti, 2017.

Jean Greisch, « Trace et oubli : entre la menace de l'effacement et l'insistance de l'ineffaçable », in *Diogène*, n° 201, 2003/1, p. 82-106. URL : <https://www.cairn.info/revue-diogene-2003-1-page-82.htm>.

Paul Ricoeur, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli [Memory, History, Forgetting]*, Paris, Seuil, 2000.

Paul Ricoeur, « La vie: un récit en quête de narrateur », in *Écrits et conférences I. Autour de la psychanalyse [Writings and Lectures I. On Psychoanalysis]* (Textes rassemblés et préparés par Catherine Goldenstein et Jean-Louis Schlegel avec le concours de Mireille Delbraccio), Paris, Seuil, 2008.

Jean-Marc Turine, *La Théo des fleuves [Theo of the Rivers]*, Noville-sur-Mehaigne, Esperluète Éditions, 2017.

A Space of Possibilities: Translating and Analyzing a Sample of *Amintiri din copilărie* by Ion Creangă

Anca MUREȘANU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: anca.muresanu@ulbsibiu.ro

A Space of Possibilities: Translating and Analyzing a Sample of Amintiri din copilărie by Ion Creangă

This paper aims at analyzing a translated fragment from Ion Creangă's "Amintiri din Copilărie" (Memories of Childhood) using a stylistic approach. The stylistic analysis of a text goes beyond traditional or intuitive interpretation since it combines intuition and a comprehensive analysis of the text. Stylistic analysis is used as an analytical tool to discover textual patterns and their significance. Apart from providing an in-depth descriptive starting point for widely accepted interpretation of the novel, such analysis also recognizes significant features which might not have been noticed by critics. The central point of this study is to assess the stylistic features of the source text and to reveal the extent to which such features are maintained in the target language.

Keywords: stylistic analysis, style, translation, Ion Creangă

”Nu trece mult după asta, și-ntr-o zi, prin luna lui maiu, aproape de Moși, îndeamnă păcatul pe bădița Vasile tântul, că mai bine nu i-oiu zice, să puie pe unul, Nic-a lui Costache, să mă procitească. Nică, băiet mare și înaintat la învățătură până la genunchiul broaștei, era sfădit cu mine din pricina Smărăndiței popei, căreia, cu toată părerea mea de rău, i-am tras într-o zi o blendeală, pentru că nu-mi da pace să prind muște... Și Nică începe să mă asculte; și mă ascultă el, și mă ascultă, și unde nu s-apucă de însemnat la greșele cu ghiontura pe o draniță; una, două, trei, până la douăzeci și noua...” Măi!!! S-a trecut de șagă”, zic eu, în gândul meu;” încă nu m-a gătit de ascultat, și câte au să mai fie!” Și unde n-a început a mi se face negru pe dinaintea ochilor și a tremura mânios... Ei, ei! Acu-i acu. Ce-i de făcut Nică? Îmi zic eu în minte.” (Creangă,

Ioan *Amintiri din copilărie*, București: ed Ion Creangă, 1984, pp.33)

Not long after this, one day, in the Month of May, close upon the Whitsun Moși festival, the Evil One goaded Mister Vasile, the chucklehead, for I cannot think of a better word for him, to have a fellow, Nică, Costache's son, test my knowledge. Nică, who was older than me and rather illiterate, had argued with me on account of little Smaranda, the priest's daughter, whom, with all my sorrow, I had once hustled because she wouldn't let me catch flies... And Nică begins to examine me, and he goes on to examine me, and then starts to score mistakes by the hour on a piece of shingle: one, two, three, up to twenty-nine! "Oh my! The joke went too far", I said to myself; "he hasn't yet finished examining me and when I think of all the

mistakes to come!” And all of a sudden, I started to see red and began to tremble with anger... Well, well! This is it. What do you do Nică?” I asked myself. (my translation).

Any translator is required to understand, reconstruct and transfer the original text into the target text; he/she relies on the wealth of knowledge of the language he/she translates from to transfer word literally from the source language to the target language so as to make an understandable and accurate recreation of that particular work. The task of the translator is to reproduce, in a creative way, the style of the original text through linguistic techniques, which in the target language must be similar to those in the source language to make the reception of the translation close to the way in which the original text is valued (He Weixiang, 2010: 137). Whoever takes upon himself the task of translating Ion Creangă's work is not just dealing with simple words written in a certain space and time but with the cultural aspect of the text. He /she must be also familiar with the Romanian history and culture.

The unique quality of Ion Creangă's style resides in his ability to use the creative force of the vernacular by preserving the regional phonetics, popular sayings and expressions or the easiness of the colloquial speech. Creangă does not copy the folk language but he recreates it and pours it into the pattern of an individual narrative, hence the originality of his work. A perfect example of the complexity of his style is the following fragment, a passage from the first chapter of Ion Creangă's autobiographical novel *Amintiri din copilărie – Memories of childhood* (my translation). The Romanian author restores the story to its primitive aesthetic function, that is, to address itself not to some readers but to an auditorium able to be conquered through all the suggestive elements of the vernacular.

Nu trece mult după asta, și-ntr-o zi, prin luna lui maiu, aproape de Moși, îndeamnă păcatul pe bădița Vasile tântul, că mai bine nu i-oiu zice, să puie pe unul, Nic-a lui Costache, să mă procitească.

Not long after this, one day, in the Month of May, close upon the Whitsun Moși festival, the Evil One goaded Mister Vasile, the chucklehead, for I cannot think of a better word for him, to have a fellow, Nică, Costache's son, test my knowledge.

The paragraph opens with the temporal phrase Nu trece mult după asta. Ion Creangă uses it to assure the fluency of the narration and to note the passing of time. Within this construction, the adverb mult underlines a vague, indefinite time. The first part of the sentence contains other three temporal constructions și-ntr-o zi, prin luna lui maiu, aproape de Moși which work together to accomplish a certain gradation;

Creangă starts from a more general time to narrow it then to a certain day – the Whitsun Moși festival. One of the terms that raised some difficulty in the process of translation is the word Moși. Usually, if translated as such, its English equivalent would be “ancestors”. But it is not in this sense that the author uses it. It refers to a festival held in commemoration of the dead and it takes place on Whitsaturday, the occasion being the great Whitsuntide fair (sărbătoarea Rusaliilor). Further on the author uses other term related to the religious life – păcatul. Being the subject of the verb îndeamnă, Ion Creangă personifies the noun offering it a certain status: it takes us back to the original sin. By eating the apple, Adam and Eve committed the greatest sin and God banished them from Paradise. Ever since then, the word păcat has been given negative connotations. That is why I have chosen to translate it not by sin – which would have been the obvious choice – but by a compound noun the Evil One to stress the personification of the noun.

Ion Creangă is known for his extensive use of diminutives such as bădița, Smărăndița. In Romanian bădița names a person that is felt as being closely related to the speaker, somebody familiar. An English equivalent may be the word “brother” or “old man”. However, neither of these two terms are suitable as English equivalents because, on the one hand, “old man” is too vague – it can refer to an old person or it can be used derogatorily, “gaffer” – and on the other hand, the term “brother” is even farther away from that of the original since Vasile – the teacher – is not a relative of the family. Knowing that Vasile is Nică's teacher, the word Mister seems to be the most appropriate, taking into account that as a pupil, one cannot refer to his master unless he uses a proper, polite term.

A popular writer, Creangă cannot help himself but use archaic and colloquial words. An example of the kind is the verb i-oiu zice. This form holds a special place among the other Romanian forms of the Future. It implies certainty to the highest degree. “Oi zice” correspond to “voi zice” (I will say/tell). What is the difference? The explanation has a historical nature. The presence of “voi” proves that, in the beginning, “voi zice” (I will say) meant “voiam să zic” (I meant to say). Later on, its future meaning was predominant. However, the initial shade of will did not disappear. This shade – in time left on a secondary position – explains today the meaning of “oi zice” (am să zic, dacă voi avea plăcerea).

In the process of translation one notices that the grammatical features in one language do not match those in another language identically. A particular grammatical voice or tense is not always translated the same way. In his familiar colloquial style, Ion Creangă chooses an obsolete form of the passive-reflexive voice - să mă procitească (to test my knowledge). The

English language lacks this voice and an appropriate alternative may be the use of a causative verb such as have (have+person+verb) with the meaning of “to give someone else the responsibility to do something.

Nică, băiet mare și înaintat la învățătură până la genunchiul broaștei, era sfădit cu mine din pricina Smărăndiței popei, căreia, cu toată părerea mea de rău, i-am tras într-o zi o blendeală, pentru că nu-mi da pace să prind muște...

Nică, who was older than me and rather illiterate, had argued with me on account of little Smaranda, the priest's daughter, whom, with all my sorrow, I had once hustled because she wouldn't let me catch flies...

If the previous sentence introduced another character from the Memories – Nic-a lui Costache, this fragment develops his portrait. We learn that Nică is older than the author and not very bright. To emphasize his rather non-existent knowledge, Ion Creangă resorts to one of his rare metaphors – the lack of metaphors in Ion Creangă is characteristic for this story-teller, pre-eminently popular and pre-eminently epic – this time having a negative connotation: înălțat la învățătură până la genunchiul broaștei. A word-for-word translation – Nică whose knowledge was up to a frog's knee – would perplex the target reader unless an explanation is provided for him. What the storyteller wants to emphasize through this expression is Nică's inadequate education: “pâna la genunchiul broaștei” means “very little” (the distance from the ground to the frog's knee is very small). To render the same idea, I have chosen the expression rather illiterate since a word-for-word translation would not have conveyed the same meaning. Yet mention should be made about the adverb of degree which appears in the translated version. Rather used as a pre-modifying adverb for the adjective illiterate holds a special position in that it is used with adjectives and adverbs displaying unfavorable qualities. Rather is part of a group of adverbs that have a similar meaning, such as “fairly”, “quite”. But unlike “rather”, “fairly” expresses approval and it is usually combined with adjectives and adverbs that suggest a good state of affairs and “quite” being even stronger than “fairly” is used when one makes a favorable comment. That is why I have preferred the English adverb rather over its synonyms which would have been unable to render the unfavorable connotations of the adjective.

A fundamental feature of Ion Creangă's language resides, undoubtedly, in the abundance of archaic and regional words that have a Moldavian phonetic aspect: sfădit, i-am tras o blendeală. It will be very difficult if not impossible for a non-speaker to grasp the meaning of such verbs unless he/she is familiar with the Romanian folk and regional words.

Și Nică începe să mă asculte; și mă ascultă el, și mă ascultă, și unde nu s-apucă de însemnat la greșele cu ghiontura pe o draniță; una, două, trei, până la douăzeci și noua...

And Nică begins to examine me, and he goes on to examine me and then starts to score mistakes by the hour on a piece of shingle: one, two, three, up to twenty-nine...

Ion Creangă's phrase has a simple structure that perfectly renders the popular language. When a character fulfills a number of actions, these are linked in phrases made up of short sentences, most of the time, main clauses. As with regard to the relationship between clauses we should mention the prevalence of coordination over subordination. Just like the common speaker, Ion Creangă uses mainly main clauses connected by “și” or “iară”. The conjunction și connects not only the parts of a phrase but also two or more phrases being thus a sort of universal coordinating conjunction. When analyzing Ion Creangă's language, we should mention some of the morphological deeds that contribute to its popular character. It is undeniable that, in narrative passages, the author manifests an obvious inclination towards the so-called historical present. Most of the time, the story-telling begins with past tense only to continue then with the present, the change being unnoticed by the reader. If this phenomenon happens unintentionally in everyday speech, this does not hold true in the case of writers. They resort to this stylistic procedure to invigorate the narration, to get the events closer to the present moment. However, in the case of Ion Creangă this frequent use of the present with a past meaning has also a strict linguistic cause: in Ion Creangă's time, the Moldavian speakers did not know the Past Tense, and the historical present is, in fact, its equivalent. The first verb in the row, the verb that sets up the tone of the action is “to begin” – începe. Since the main clause expresses a demand, it asks for a subjunctive in the subordinate clause: să mă asculte - to examine me. This verb repeats itself several times: și mă ascultă el, și mă ascultă... This repetition of the verb accompanied by the coordinate conjunction and uttered with the proper intonation renders sometimes not just the objective time, but the reaction of sensibility towards an action which, due to its unpleasant consequence, seems endless. The absence of an adverb of time does not show the exact temporal limits of the action. As we can see, the verbs are separated by means of the conjunction și and commas. Placing them into seclusion, Creangă makes sure that each word gets its deserved attention. Since the use of the historical present intertwined with past tense is an element of foregrounding, anyone who attempts to translate Creangă's work should be able

to render it as accurately as possible into the target language. The absence of an adverb of tense allows the translator to render the same present tense into English even if the action is viewed from a past perspective: begins, goes on. Since the repetition is a stylistic device that characterizes Creangă's style, I have chosen to render it in English with the help of a phrasal verb – “to go on”, with the meaning of “to continue doing something as before”: he begins to examine me, and he goes on to examine me. The less pleasant results of the examination are introduced by the apparently negative phrase unde nu. This phrase helps the author obtain a certain intonation. The pick of the intonation coincides with the stressed syllable of the verb începe. The phrase announces events that are impressive due to their length. The idea of length is associated with that of intensity, increasing thus the emotional load of this fragment. Usually, the sentence introduced by unde nu, describes very important consequences for the future development of the narration. Unfortunately, the English language lacks such phrase forcing the translator to use a different word altogether. Since the relative adverb unde possesses, in such constructions, a rather temporal meaning, I have chosen the temporal adverb then.

...”Măi!!! S-a trecut de șagă”, zic eu, în gândul meu;” încă nu m-a gătit de ascultat, și câte au să mai fie!” Și unde n-a început a mi se face negru pe dinaintea ochilor și a tremura mâniș... Ei, ei! Acu-i acu. Ce-i de făcut Nică? Îmi zic eu în minte.

Oh my! The joke went too far”, I said to myself; “he hasn't yet finished examining me and when I think of all the mistakes to come!” And all of a sudden, I started to see red and began to tremble with anger... Well, well! This is it. What do you do Nică?” I asked myself.

The popular character of Ion Creangă's language also manifests itself in the extensive use of certain figures of speech such as the exclamation. It is a direct expression of wonder in all its numerous and diverse nuances, nuances that range from bare admiring satisfaction to utter indignation. The exclamation is a feature specific to the common language, irrespective of culture or environment. That is why the language of the common people uses the exclamation in a completely spontaneous way as opposed to the literate, governed – due to the environment where they were born and trained – by the rules of a certain social discipline.

When translating, one should acknowledge that each word that makes up a text has meaning only in the context in which it occurs. A single word or unit taken out of the context has no meaning except the dictionary one. The expressive power of words depends

on their cultural meaning. The concept of cultural context becomes obvious when one has to translate, for example, archaic expressions: S-a trecut de șagă. Such expression cannot be translated word-for-word since it would not make sense for the target reader. When translating such expressions one has to keep in mind that the story-teller is a playful child who recalls events from his childhood and who will not use pompous words. Taking into account that șagă means “joke”, “prank”, “quip”, “pun”, I have found the translation The joke went too far much more appropriate to the historical context and to a child's way of talking than other possible English equivalents such as “the plot thickens”, “the shots start flying” or “it gets really hairy” which sound more as neologisms rather than plain, ordinary folk language. A similar translation was offered by Ana Cartianu in her translation *Memories of my Boyhood* (1996) – “Well I should put an end to this joke”. However, even if her translation managed to convey the meaning expressed in the source text, it failed to transfer the exclamation mark – an important element for creating foregrounding – which can make a difference to meaning in the target language.

The relative adverb unde is also present, introducing an independent clause. Having a rather temporal meaning, the adverb leads to a slight discrepancy between the form and the content. We can add to this the contradiction between the negative aspect (since unde is followed by nu) and the affirmative aspect of the sentence. Nevertheless, we have the intonation, perfectly identical with that of an exclamatory sentence. All these particularities – each having a stylistic value – offer the construction an extraordinary expressive force. This time, unde nu stresses the beginning of an action and as such, an English equivalent can be all of a sudden.

A characteristic of Ion Creangă's dialogue – having its origin in the popular language – is the strong connection that exists between replies. Indeed, the author as well as his characters uses to introduce certain lexical elements from the prior reply of his or her collocutors into their answer: Ei, ei! Acu-i acu. Ce-i de făcut Nică? This is the so-called rhetorical question and as such, it does not expect an answer.

A translation is not merely a transfer from the source language to the target language. A translation needs to reproduce not only the meaning of words and sentences but also the correct meaning of the original work. A good translation reads as if the text had originally been written in the target language. The first step to accomplish this task is to understand the style of the original text so as to render similar stylistic effects in the target language. In the process of translation, one can understand the style of a particular writer by first reading and then by analyzing the text proper. The analysis of the linguistic structure can sometimes be

enlarged by a literary analysis as well. Creangă uses certain literary devices (foregrounding, extensive use of epithets, exclamations and interjections, semantic repetitions, cultural references) meant to reproduce certain psychological effect on the reader's mind and anyone who attempts to translate his work should render them as accurately as possible in the target language. Creangă's work has also been problematic for a translator who, unlike the reader, is bound to understand the cultural context and to convey that understanding in the translated version.

The article is meant to show how a translator may grasp the concept of style and how the analysis of stylistic factors works in the process of translation.

Primary sources:

Creangă, Ion. *Amintiri din copilărie. Povești și Povestiri. Memories of Childhood. Tales and Stories*, București, ed. Ion Creangă, 1984.

Secondary sources:

Cartianu, Ana. *Memories of my Boyhood*, Sibiu, ed. Polsib, 1996.

Iordan, Iorgu. *Studiu introductiv la Ion Creangă. / Introductory Study to Ion Creangă*, București, ed. Ion Creangă, 1970.

Mihăilescu, Clementina. *Stylistics*. Sibiu, ed. Universitatii Lucian Blaga, 2013.

Tohăneanu, Gheorghe I. *Stilul artistic al lui Ion Creangă / The Artistic Style of Ion Creangă*, București, ed. Științifică, 1969.

Weixiang, He. *The Style of Literary Works in Translation, în Perspectives. Studies in Translation Theory and Practice*, vol.4, issue 1, pag. 137-144.

Proza lui M. Blecher și a Hortensiei Papadat-Bengescu: Între experiență augmentată și ficțiune. I: Iluzie și hiperestezie

Cătălina RĂDESCU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: catalina.radescu@ulbsibiu.ro

*The Prose of M. Blecher and Hortensia Papadat-Bengescu: Between Augmented Experience and Fiction.
I: Illusion and Hyperaesthesia*

The present research approaches comparatively the development of somatic-psychological frailties in the fictions of M. Blecher and Hortensia Papadat-Bengescu and explains—by referencing medical treatises—the ways in which illness, be it psychological or physical, bridges the relationship between characters and their external and internal worlds. Identifying a doubly determined link between disease and the personal and social conditions of its appearance and development, the study consists of two parts, with the current (the first one) focusing on two ways of individualizing the characters' psychology, illusion and hyperaesthesia, trying to identify the behavioral and social mutations they determine.

Keywords: Romanian literature, Romanian prose, M. Blecher, Hortensia Papadat-Bengescu, pathologic behavior, biographical criticism.

În cazul punerii în discuție a doi autori precum M. Blecher și Hortensia Papadat-Bengescu, evitarea unui soi de critică explicatoare, poate chiar pozitivistă, în sensul dat de H. Taine, nu oferă prea multe perspective de interpretare textuală și nu poate conduce decât la o imagine care induce, cel puțin parțial, în eroare. Pentru o imagine cât mai exactă asupra autorilor aleși, este necesară o încorporare a datelor biografice concrete (Blecher), respectiv cunoștințelor științifice asupra universului bolii (Papadat-Bengescu) în cercetarea de față, care propune o abordare comparativă a dezvoltării maladivului în prozele celor doi autori. Structurat în două părți, prezentul studiu se concentrează în prima

jumătate asupra a două manifestări ale insolitării psihologiei personajelor, iluzia și hiperestezia, încercând să identifice mutațiile comportamentale și de interacțiune socială pe care acestea le produc. A doua jumătate a analizei vine în sînjul primei și surprinde în paralel evoluția a personajelor Emanuel și Maxențiu în raport cu maladia comună de care suferă (tuberculoza) și ramurile ei distincte (tuberculoză osoasă și tuberculoză pulmonară).

Literatura lui M. Blecher este un amestec de concret și speculativ, o literatură al cărei grafic de receptare este unul ascendent, începând de la una modestă pentru placheta de poezii *Corp transparent*

și continuând să evolueze cronologic pozitiv, în cazul scrierilor în proză *Întâmplări în irealitatea imediată*, *Inimi cicatrizate* și volumului postum *Vizuina luminată*¹. Citindu-l pe M. Blecher, participi la un exercițiu de înțelegere și empatie, iar limbajul său are calitatea de a fi extraordinar de precis în raport cu câmpul lexical al bolii, fapt care generează subsecvent stări de spirit: „Cuvintele obișnuite nu sunt valabile la anumite adâncimi sufletești”², și astfel totul capătă alte dimensiuni, transformându-se într-o experiență tridimensională. Desigur că firescul stilului său atât de frust, precum și volumetria celor descrise se nasc și din această intimitate pe care Blecher a împărțit-o cu boala, pe care, astfel, a cunoscut-o îndeaproape. În acest sens, suferința este un context biografic care contribuie la relevanța culturală a scrierilor, care însă nu se rezumă la o reprezentare mimetică a acesteia și funcționează ca artefacte estetice separate.

De cealaltă parte, construcția romanelor Hortensiei Papadat-Bengescu dovedește o intenție arhitecturală, iar stilul pune mare preț pe amănunt, pe detalii a căror sumă dau naștere imaginii complexe, ca într-o autostereogramă. Despre *Concert din muzică de Bach*, Mihail Sebastian avea să afirme: „D-na Hortensia Papadat-Bengescu a dat literaturii românești, în al doilea roman al său, cartea cea mai construită din câte au fost sortite și totuși nu cea mai puțin vie. (...) Tot meșteșugul romanului ca gen e rezumat aici. Autoarea *Concertului* îl posedă”³. Deși, la fel ca M. Blecher, Hortensia Papadat-Bengescu aduce în scenă boala, la romancieră aceasta este un cadru, este decorul pe fundalul căruia se desfășoară acțiunea personajelor principale, pe când la Blecher boala este însuși personajul principal. Hortensia Papadat-Bengescu creează în romanele sale ambianță, iar boala survolează literatura sa, creând o atmosferă specifică. O întâlnim în lente mișcări de mâini sau pleoape, în culoarea venelor proeminente, în paloarea chipului sau slăbiciunea trupului. Bolii nu i se spune pe nume în romanele Hortensiei Papadat-Bengescu. Boala nu se arată la fel de fățis ca în *Vizuina luminată*, de pildă, pentru că abordarea romancierii este diferită și se focalizează pe starea generală creată de aceste elemente. De altfel, literatura Hortensiei Papadat-Bengescu este o ficțiune bine mânuită, o ficțiune decupată cu precizie, și surprinde un cadru extins, construit astfel încât să poată fi ușor recognoscibil în situații sociale din cele mai comune.

Ficțiune este și ceea ce scrie Blecher, cu mențiunea că această ficțiune este materialul care umple spațiile goale rămase între piesele de puzzle ale propriei experiențe. Ficțiunea la Blecher nu este un scop în sine, ci un vehicul de umplere a locurilor lipsă dintre straturile experienței biografice. Acesta este și motivul pentru care criticul Doris Mironescu numește cele trei volume de proză, într-un interviu din 2018, părți ale

unei „biografii parțial fantastice”⁴.

Iluzie și hiperestezie în *Întâmplări în irealitatea imediată* și *Fecioarele despletite*

După cum afirmă Doris Mironescu în același interviu, „în prima carte nu apare cuvântul boală. Nu este vorba despre suferință (...)”⁵. Vorbim despre primul volum semnat M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată*, care surprinde primele *exerciții* de așa-zisă confesiune, în care M. Blecher accesează momente din trecutul său, făcând un salt al memoriei care poate fi perceput, într-o oarecare măsură, în cheie escapistă. Chiar dacă boala nu face subiectul acestui prim volum, ea este anticipată foarte subtil de câteva detalii din perioada amănunțită a copilăriei și adolescenței, la care Blecher se întoarce cu dorința de a evada în timpuri mai bune decât cele pe care le trăiește în timp ce scrie, imobilizat pe o gutieră, într-un corset de ghips.

Comportamentele descrise de autor și bogăția amănuntelor prin care reușește să completeze foarte atent o fișă clinică, la care anexează imagini bine construite, sunt piesele care fac din această scriere exemplul potrivit de aplicare a unei astfel de lecturi. Se remarcă încă din debutul *Întâmplărilor* o punere în scenă a unei crize de identitate, de dedublare, de contestare a granițelor dintre ființa abstractă și cea reală⁶. Această „fractură identitară, o schizofrenizantă percepere a străinului, ascuns în fiecare dintre noi”⁷ este însoțită de o apăsătoare senzație de vid și tristețe, comparată de Nicolae Manolescu cu „un cancer la fel de impersonal ca orice proliferare de celule într-un organism viu”⁸. Toată această stare de incertitudine și nesiguranță se desfășoară și evoluează pe fundalul unor tulburări de percepție ce vor face subiectul analizei ce urmează. Este vorba în egală măsură despre iluzie și despre hiperestezie, ambele în strânsă legătură cu psihicul halucinant.

„Iluzia este o percepție cu stimul real și specific, denaturată și/sau deformată. (...) Percepția este completată imaginativ; cu cât denaturarea este mai globală, cu atât crește semnificația patologică”⁹. Definiția științifică, extrasă dintr-un tratat medical, surprinde concis o lămurire a ceea ce trăiește naratorul-personaj al lui Blecher în *Întâmplări*. Iată sub influența cărui instrument realitatea i se distorsionează în așa măsură încât deseori nu o mai recunoaște, ori o redescoperă ca fiind cu totul alta, o lume nouă, sub alte și alte înfățișări. Iluziile intermediază de cele mai multe ori relația personajului cu universul infantilității sale. Copilăria sa rămâne până târziu, în adolescență, sub semnul acestor percepții răstălmăcite care îi alterează nu numai contactul cu exteriorul, ci și propria imagine:

„(...) obiectele erau apucate de o adevărată

frenchie de libertate. Ele deveneau independente unele față de altele, dar de o independență ce nu însemna numai o simplă izolare a lor, ci și o extatică exaltare. Entuziasmul de a exista într-o nouă aureolă mă cuprindea și pe mine: aderențe puternice mă legau de ele, cu anastomoze invizibile ce făceau din mine un obiect al odăii la fel cu celelalte, în același mod în care un organ grefat pe carne vie, prin schimburi subtile de substanțe, se integrează trupului necunoscut¹⁰.

Sigur că în cazul lui Blecher, în *Întâmplări în irealitatea imediată*, nu este vorba despre o producție neapărat patologică a iluziilor, ci mai degrabă de una fiziologică, întrucât acesta recunoaște și modifică falsul percepției pentru obținerea efectului estetic. Dar rămâne vorba în continuare despre un fenomen psihologic de mare interes, căci el demască o modificare a condițiilor interne cum ar fi tulburarea de atenție ori anxietatea, frica, euforia, surmenajul, stări pe care le putem recunoaște în numeroase rânduri din volumul *Întâmplărilor în irealitatea imediată*. Iată o serie de pasaje relevante în acest sens: „Mă trezeam în odaia arhicunoscută transpirat, obosit și plin de senzația inutilității lucrurilor care mă înconjurau¹¹ sau „Mă gândeam, terorizat (...) și nopți întregi mă zvârcoleam, agitat de serii de obiecte ce se înșirau în mintea mea, fără sfârșit, ca niște scări mecanice ce își desfășurau neîncetat mii și mii de trepte¹² sau „Toate disperările mele urlau din nou dureros în mine¹³ sau „Amintiri și dureri prezente atârnă greu în mine și eu vreau să le rezist (...). Mă zbat acum în realitate, țiș, implor să fiu trezit¹⁴. Această stare continuă de dezechilibru nu își găsește, în cazul personajului, soluțiile. Așadar, comportamentul protagonistului lasă loc aplicării grilei psihopatologice, iar modul în care experiențele descrise se suprapun aproape perfect cu concluziile cercetărilor științifice încurajează o astfel de abordare și o astfel de perspectivă asupra operii.

Iluziile, ca fenomen psihic, apar la Blecher cu preponderență în prima carte de proză, *Întâmplări în irealitatea imediată* și completează aria manifestărilor comportamentale așezate sub influența hiperesteziei. Aceasta din urmă este și una dintre tulburările pe care Hortensia Papadat-Bengescu le atribuie protagonistei sale, Lenora, fiind punctul comun, la acest nivel, al operelor celor doi. „Hiperestezia este reprezentată de o coborâre a pragului senzorial, resimțită de subiect ca o creștere neplăcută a intensității senzațiilor privind un singur analizator sau ansamblul lor¹⁵. Hortensia Papadat-Bengescu surprinde hiperestezia în latura sa patologică, foarte clar și cu o mare exactitate a fiecărei percepții date de această tulburare. Este remarcabil cât de fidel reușește romanciera să redea un comportament psihopatologic care, din informațiile biografice pe care le avem la dispoziție, nu i-a fost niciodată propriu. Și

poate tocmai din acest motiv reușește să construiască o mai obiectivă și mai minuțioasă vedere asupra acestei boli a percepției decât reușește însuși Blecher, pus în situația de a o cunoaște într-atât de aproape încât să nu o poată privi în ansamblul său.

În *Fecioarele despletite*, Lenora este surprinsă având o astfel de criză, iar pasajul este atât de relevant încât redă însăși esența definiției de mai sus a hiperesteziei: „Lenora era o adevărată senzitivă. Pentru orice zgomot, pentru orice cuvânt pronunțat mai tare se emoționa, avea palpitații, sta culcată, (...). În jurul ei era un complot al tăcerii de la cele mai mici lucruri la cele mai mari. Se umbla ușor, se vorbea abia. Ușile erau vătuite, nimic nu ajungea până la ea. Pianul era închis fiindcă îi făcea rău. Tremura la orice sunet. Nu era un capriciu, era o stare de fapt¹⁶.

În comparație, la Blecher tulburarea hiperesteziei este înfățișată astfel: „Simțul meu olfactiv se despărțea undeva în mine în două, și effluviile mirosului de putreziciune atingeau regiuni de senzații diferite. Mirosul gelatinos al descompunerii cojilor era separat și foarte distinct, deși concomitent, de parfumul lor plăcut, cald și domestic de alune prăjite¹⁷. Așadar, Blecher exploatează lumea olfactivă, cu accente pe mirosuri grele, înecăcioase, care declanșează în personaj adevărate avalanșe de senzații și stări, copleșindu-l. Mirosuri felurite guvernează întreaga opera, nu doar *Întâmplările*, ci și *Inimi cicatrizate* și *Vizuina luminată* descriind în nenumărate rânduri emanații plăcute, dar mai ales și de cele mai multe ori, neplăcute. Întreaga sa literatură stă sub semnul miasmelor: putreziciune, purulențe, transpirație, rânzeală, anestezic, cloroform, excremente, fum, ghips umed, „benzină și plante uscate¹⁸, sânge, „antiseptic cu alcool¹⁹, eter, pansamente, sudoare, „miros puțin sufocant și puturos de vapori de sulf²⁰, „mirosul profund enigmatic al mucegaiului²¹, noroi, lumânări, otravă, leșie, cadavru, naftalină, bălegar, „miros acid de urină²², „mirosul de carbid al bălciului²³, „miros greu de umezeală²⁴, chinină, lut sunt doar câteva dintre elementele universului olfactiv al lui Blecher.

Mirosurile joacă în lumea sa un rol definitoriu. Ele au putere asupra protagonistului, care se află iremediabil sub influența lor nefastă: „(...) parfumul largului pe care îl aduceau la tarabă, alterat și puturos ca o trenă oceanică de spume olfactive ce umpleau nările până la o plăcere de leșin²⁵.

La Hortensia Papadat-Bengescu, hiperestezia Lenorei este de natură auditivă. Sunetul este amplificat de analizator într-un proces psihic care transformă și cel mai mic zgomot în ceva greu de asimilat. Protagonista *Fecioarelor despletite* este izolată de această sensibilitate extremă într-o ambianță lipsită de sonoritate, unde întreaga familie din jurul bolnavei a încheiat un pact al silențiozității. Chiar și casa suferă transformări

pentru a nu deveni un factor agasant prin sunetele pe care le-ar putea produce. Ușile sunt vătuite, spre exemplu, pentru ca totul să se desfășoare într-o liniște deplină. Dacă la Hortensia Papadat-Bengescu criza de hipersensibilitate este una episodică, ea neapărând constant în romane și în viața Lenorei, la M. Blecher întreaga operă, de la *Întâmplări în irealitatea imediată* până la *Jurnalul de sanatoriu* este reprezentată printr-o percepere exorbitantă a miresmelor și miasmelor, fiind parcă primul element la care apelează personajul, ca alter-ego al autorului, pentru descrierea momentului în care este angrenat. Fiecare scenă de viață este astfel legată de un miros perceput în mod abuziv și exagerat.

Există o diferență între cei doi autori și când este vorba despre modul în care construiesc aceste scene ale exagerării perceptive. Descrierile Hortensiei Papadat-Bengescu sunt clinice, lăsând impresia că aceasta construiește scena în timp ce bifează caracteristicile tulburării de percepție pe care nu le pierde niciodată din vedere. Vorbește deseori cu siguranța termenilor medicali, iar imaginile construite sunt foarte exacte. Deși ficțiune, ceea ce scrie Papadat-Bengescu are calitatea de a fi extrem de fidel, uneori până la un vag sentiment de falsitate, realității: „Personajele, ca și afabulația, totul e de invenție; dar nu pot lucra pînă când nu am impresia desăvîrșită că sînt fapte și ființe reale”²⁶. În legătură cu acest aspect, Anton Holban avea să afirme: „Fiind o psihologie imaginată, chiar dacă multe din observații par juste, artificul se simte deseori (...)”²⁷.

Interesant de observat este rolul pe care hiperestezia îl primește în literatura celor doi autori. Ea fie reflectă, fie anticipează ceea ce se întâmplă mai apoi în parcursul patologic al personajelor. Susțin aceasta deoarece din studiul științific citat aflăm că hiperestezia „Se întâlnește în: surmenaj, neurasteniei, debutul unor afecțiuni psihotice, debutul unor afecțiuni infecțioase, hipertiroidie, intoxicații”²⁸. Din toată această listă, două stări patologice ne atrag în mod special atenția, dacă ne gândim la literatura lui M. Blecher și a Hortensiei Papadat-Bengescu: neurastenia și afecțiunea infecțioasă. Așadar, pe de o parte M. Blecher a parcurs toate etapele premergătoare afecțiunii sale infecțioase (tuberculoză osoasă), și pe de altă parte Hortensia Papadat-Bengescu deține cunoștințe științifice despre subiectul pe care îl tratează (neurastenia)²⁹. În continuare, voi dezvolta manifestarea neurasteniei la personajul Lenora al Hortensiei Papadat-Bengescu, urmând ca a doua parte a acestui studiu să fie dedicată exclusiv tuberculozei.

Neurastenia este tulburarea psihică de care suferă Lenora pe întregul parcurs al Ciclului Hallipilor și boala al cărui tablou clinic se caracterizează printr-o iritabilitate deosebită și o scădere exponențială a capacității bolnavului de a mai tolera acțiunea stimulilor exteriori. Comportamentul neurastenic

implică anxietate, insomnie, lipsa vivacității, epuizare, disconfort somatic. În cazul Lenorei, simptomele sunt prezente în mod evident, iar parcursul său este în permanență însoțit de acestea. Încă din prima pagină a romanului *Fecioarele despletite*, Mini ne face cunoștință cu o Lenora surescitată: „Mîinile ei albe și catifelate, păreau azi mai lungi, mototolind cu nervozitate un ziar”³⁰.

O nervozitate bolnăvicioasă ne va fi înfățișată în numeroase alte rânduri: „Deodată, Lenora se sculă bruscă; își frânse mîinile, dete capul pe spate, strînse dinții, își mușcă apoi pumnii și, foarte palidă, fără răsufare, căzu la loc pe scaun, pe când Lina îi udă fruntea cu eter”³¹. Tensiunea emoțională pe care o presupune neurastenia este alimentată de regulă de experiențe psihice nefericite, iar boala evoluează într-acolo unde și cele mai mici îndatoriri devin o povară. Lenora, una dintre *fecioarele despletite*, este subiectul pe care Hortensia Papadat-Bengescu proiectează cu atenție toate aceste amănunte. Imaginea protagonistei se completează gradual, pagină cu pagină: „Fața asprită, sub ondulațiile oxigenate care încă durau, purta expresia unei griji pe care nu o putea parcă dezvălui nimănui, și tocmai de aceea mai impresionantă”³².

Stările sale ajung rapid la apogeu, iar Lenora devine o îngrijorare și un pericol pentru cei din jurul său: „Lenora se izbise cît putuse cu capul, cu trupul de tot ce găsisse la îndemână și dase foc cu spirt patului”³³. Reîntîlnindu-se cu un trecut ce a ajuns-o fulgerător din urmă, protagonista *Fecioarelor despletite* pierde irevocabil pe toate planurile. Tulburarea psihică îi distruge relația de cuplu cu Doru Hallipa, pe care insistă să îl vadă alături de o altă femeie, o face de nerecunoscut pentru prietenele sale și depreciază considerabil relațiile cu ficele ei. Mai mult decît atât, o transformă din punct de vedere fizic și are repercusiuni asupra stimei de sine. Nu își mai acordă atenție și nu se mai îngrijește: „(...) în ultimul timp Lenora nu mai vrea să se pieptene, să se îmbrace, lasă cu greutate chiar pe ceilalți s-o îngrijească. Asta era un simptom nespus de grav, o direcție în care trebuia muncit urgent”³⁴. În *Fecioarele despletite*, preocuparea romancierei este concentrată pe modul în care degradarea pornește din interior. Mai exact, pe cum anume și pe cît de hotărât influențează gândirea și sentimentele sănătatea psihicului și a trupului. Dar și „În *Drumul ascuns* și în *Rădăcini*, interesul clinic stăruie, cu aceeași suverană competență, dezvăluind alterările conștiinței sub lucrarea morburilor”³⁵. Personajul feminin al Hortensiei Papadat-Bengescu alunecă într-o avalanșă de stări și experiențe patologice a căror ultim efect nu pare a putea fi decît moartea. Tot ce face romanciera e să surprindă cu acuratețe parcursul protagonistei sale, de la o banală criză de nervi până la tulburări psihice chinuitoare, de la boala de inimă până la adenomul care îi provoacă moartea. Căci, în fond, Hortensia Papadat-Bengescu reușește să redea într-un

mod aparte, uneori naturalist, „sentimentul dureros și tragic al morții”³⁶, în construcția căruia psihologismul personajelor și reflectarea acestuia în viață joacă rolul decisiv.

Așadar, literatura lui M. Blecher și a Hortensiei Papadat-Bengescu poate fi conectată prin interesul pe care aceștia îl arată unui subiect eminamente modern: „patologia vieții morale”³⁷, așa cum o numește Șerban Cioculescu. O putem numi și noi în mai multe feluri: psihologie, psihopatologie, sănătate morală. Cert este că preocuparea celor doi pentru redarea în literatură a unui astfel de univers, deseori considerat de critică sau public ca fiind rușinos ori abuziv, scoate la suprafață unele din cele mai complexe suferințe psihice ale personajelor, și evidențiază capacitatea acestora de a influența în mod direct perspectivele narrative, evoluția lor în raport cu mediul înconjurător (Blecher) și cadrul social (Papadat-Bengescu) și efectul invers (dinspre interior înspre exterior) pe care îl au asupra comportamentului general al acestora.

Note:

1. pentru dosarul critic al receptării operei în proză a lui M. Blecher, vezi *Referințe critice*, în M. Blecher, *Opere: Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Proză scurtă, Aforisme, Poezii, Traduceri, Publicistică, Scrisori, Arhivă, Documentar, Mărturii*, ed. Doris Mironescu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2017, p. 1503-1551, iar pentru o trecere în revistă a receptării plachetei de debut a lui Blecher, vezi Vlad Pojoga, *Poezia lui M. Blecher. Context cultural, apariție, receptare, date macro*, în *Revista Transilvania*, nr. 6/2016, p. 22-27.
2. Max Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate*, Ed. Corint, București, 2016, p. 21.
3. Mihail Sebastian, *Drumul ascuns*, în „România literară”, 4 iunie 1932, preluat din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane*, Ed. Minerva, București, 1975, p. 633-634.
4. Doris Mironescu în dialog cu Mirela Nagăț, emisiunea *Cooltura*, 4 mai 2018, minutul 4:18.
5. *Ibidem*, minutul 3:57.
6. „Când privesc mult timp un punct fix pe perete mi se întâmplă câteodată să nu mai știu nici cine sunt, nici unde mă aflu. Simt atunci lipsa identității mele de departe ca și cum aș fi devenit, o clipă, o persoană cu totul străină. Acest personaj abstract și persoana mea reală îmi dispută convingerea cu forțe egale.” – M. Blecher, *Opere: Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Proză scurtă, Aforisme, Poezii, Traduceri, Publicistică, Scrisori, Arhivă, Documentar, Mărturii*, ed. Doris Mironescu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2017, p. 5.
7. Iulian Băicuș, *Max Blecher, un arlechin pe marginea*

- neantului*, Ed. Universității, București, 2004, p. 31, apud Nicoleta Hristu, *De la proiecțiile fantasmatică la mitul personal în opera lui Max Blecher*, Meridian Critic, nr. 1, 2016, disponibil la adresa web: http://www.meridiancritic.usv.ro/uploads/docs/mc_1_2016/II.%20EXEGEZE/08.%20Nicoleta%20Hristu.pdf
8. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, Editura 1001 GRAMAR, București, 1998, p. 563.
 9. Florin Tudose, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *Tratat de psihopatologie și psihiatrie pentru psihologi*, Editura Trei, București, 2011, p. 147.
 10. M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată, Vizuina luminată*, Art, București, 2011, p. 37-38.
 11. *Ibidem*, p. 21.
 12. *Ibidem*, p. 44.
 13. *Ibidem*, p. 78.
 14. *Ibidem*, p. 114.
 15. Florin Tudose, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *op. cit.*, p. 147.
 16. Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane*, Ed. Minerva, București, 1975, p. 108.
 17. M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată, Vizuina luminată*, Art, București, 2011, p. 36.
 18. *Ibidem*, p. 186.
 19. *Ibidem*, p. 176.
 20. *Ibidem*, p. 128.
 21. *Ibidem*, p. 119.
 22. *Ibidem*, p. 96.
 23. *Ibidem*, p. 65.
 24. *Ibidem*, p. 52.
 25. *Ibidem*, p. 178.
 26. Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 611.
 27. Anton Holban preluat din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 625.
 28. Florin Tudose, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *op. cit.*, p. 147.
 29. Aceste cunoștințe științifice ale Hortensiei Papadat-Bengescu sunt evidențiate de însăși legătura directă creată între boala Lenorei și descrierea simptomatologiei acestora în roman.
 30. Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 8.
 31. *Ibidem*, p. 9.
 32. *Ibidem*, p. 23.
 33. *Ibidem*, p. 113.
 34. *Ibidem*, p. 149.
 35. Șerban Cioculescu preluat din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 635.
 36. Eugenia Tudor preluată din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 660-661.
 37. Șerban Cioculescu, *ibidem*.

Bibliography:

Băicuș, Iulian, *Max Blecher, un arlechin pe marginea neantului* [Max Blecher, *A Harlequin on the Verge of*

- the Abyss*], Editura Universității, București, 2004.
- Blecher, M., *Întâmplări în irealitatea imediată, Vizuina luminată [Adventures in Immediate Irreality, The Lit-Up Burrow]*, Art, București, 2011.
- Blecher, M., *Opere: Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Proză scurtă, Aforisme, Poezii, Traduceri, Publicistică, Scrisori, Arhivă, Documentar, Mărturii [Adventures in Immediate Irreality, Scarred Hearts, The Lit-Up Burrow, Short Prose, Aphorisms, Poetry, Translations, Articles, Letters, Archive, Documentary, Confessions]*, ed. Doris Mironescu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2017.
- Blecher, Max, *Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate [Adventures in Immediate Irreality. Scarred Hearts]*, Editura Corint, București, 2016.
- Cioculescu, Șerban, *Romanul d-nei H. Papadat-Bengescu [The Novel of Mrs. H. Papadat-Bengescu]*, în *Revista Fundațiilor Regale*, an V, nr. 11, 1 noiembrie 1938, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Holban, Anton, *Hortensia Papadat-Bengescu*, în *Sburătorul*, IV, nr. 10, 11-12, aprilie, mai-iunie, 1927, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Hristu, Nicoleta, *De la proiecțiile fantasmatică la mitul personal în opera lui Max Blecher [From Phantomic Projections to Personal Myth in the Works of Max Blecher]*, în *Meridian Critic*, nr. 1, 2016, disponibil la adresa web: http://www.meridiancritic.usv.ro/uploads/docs/mc_1_2016/II.%20EXEGERE/08.%20Nicoleta%20Hristu.pdf
- Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe [Noah's Ark]*, Editura 1001 GRAMAR, București, 1998.
- Mironescu, Doris, în dialog cu Mirela Nagâț, emisiunea *Coultura*, 4 mai 2018.
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Ed. Minerva, București, 1975.
- Pojoga, Vlad, *Poezia lui M. Blecher. Context cultural, apariție, receptare, date macro [M. Blecher's Poetry. Cultural Context, Publishing, Reception, Macro Data]*, în *Revista Transilvania*, nr. 6, 2016, p. 22-27.
- Sebastian, Mihail, *Drumul ascuns [The Hidden Road]*, în *România literară*, 4 iunie 1932, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Tudose, Florin, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *Tratat de psihopatologie și psihiatrie pentru psihologi [Psychopathology and Psychiatry Treatise for Psychologists]*, Editura Trei, București, 2011.
- Tudor, Eugenia, Prefață la romane (vol I-II), ed. îngrijită de Gheorghe Radu, București, Editura pentru Literatură, 1966, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.

Proiecții textuale ale profilului critic. De la miza estetică la actul recuperator — Andrei Grigor, *Poiana lui Iocan*

Nicoleta IFRIM

Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, Facultatea de Litere
Dunărea de Jos University of Galați, Faculty of Letters
Personal e-mail: nicodasca@yahoo.com

Textual Reflections of the Critical Profile. From the Aesthetic Goal to the Recuperator Act

Our paper is focused on Andrei Grigor's book, published by Lucian Chișu after the author's passing away and its mirror-like strategies by means of which the double-faceted identity is depicted: the 'ego-graphical identity' and the 'ideo-graphic' one — both of them in the use of the critical discourse mirroring the post-1989 Romanian literature and its torments.

Keywords: critical discourse, autobiographic traits, post-1989 Romanian literature, Andrei Grigor.

Intelectual al timpului său, profund ancorat în realitatea critică și literară contemporană căreia îi surprinde nuanțat metamorfozele, dar și derapajele, Andrei Grigor propune, în cărțile sale, o critică de tip diagnoză ameliorativă, care descrie, analizează — și sancționează, în egală măsură — discursul critic postdecembrist, în impetuoasa manifestare a primilor ani post-revoluționari. Publicat postum și construit ca formă de validare a unei critici aparte, convertite în scenariu cvasi-ficțional în care protagoniștii sunt colegii de breaslă și al lor discurs critic, volumul *Poiana lui Iocan* apare în 2018 la editura SemnE, sub îngrijirea lui Lucian Chișu, și adună o selecție a articolelor semnate, în perioada 1993-1994, de către Andrei Grigor în *Fețele culturii* — supliment literar al ziarului *Adevărul*, în cadrul rubricilor *Poiana lui Iocan*, *Cronică inutilă* și *Ciorne*. Așezarea în limitele unui ficționalizări inerente care legitimează perspectiva analitică a lui Andrei Grigor drept univers reconvertit la granița dintre

discursul critic și cel literar propriu-zis este explicată de Lucian Chișu, în cuvântul său introductiv, „Andrei Grigor sau despre umor, nostalgie și tristețe”. Miza ediției este definită acum dintr-o dublă perspectivă, cea a profilului ideografic (care înregistrează „ideologia personală” a autorului său) și cea, subsidiară, a unui profil egografic, surprinzând ipostaza umană tonică a unui „om de bine”¹, Andrei Grigor. În termenii lui Lucian Chișu, editorul volumului, „comentariile critice (...) se circumscriu aceluiași interval calendaristic de aproape doi ani, fiind relevante pentru continuitatea, omogenitatea și coerența discursului din volum. (...) Ideea de a ține rubrica *Poiana lui Iocan* îi venise de la Marin Preda, pe care, în acel timp, începuse să-l studieze temeinic în vederea examenelor și referatelor pentru doctoratul la care, de curând, se înscriesese. Faptul că o parte a activității sale cotidiene era focalizată asupra lecturii *Moromeților* i-a stârnit apetitul scriitoricesc, inspituindu-l să realizeze un format insolit, conceput

după modelul locului unde siliștenii se întâlneau ca să comenteze ziarele vremii lor. Andrei Grigor i-a re-ficționalizat pe Ilie Moromete, Iocan (cărui i se substituise) și pe numeroșii eroi ai lui Marin Preda în postura de cititori ai presei literare din anii 1993-1994.² Astfel, „umorul din vechea Poiană a lui Iocan revenea la fel de viguros și în cea nouă, *chiul* comentariilor constând în faptul că, în contextul de acum, mișcându-se nestingherit, fără fasoane ori prejudecăți, aceleași personaje citeau comentând jovial și astuțios subiectele și pe autorii articolelor din oferta la zi. Datorită talentului său de prozator, nu i-a fost greu să readucă la viață atmosfera din poiana lui Iocan, cum n-a întâmpinat dificultăți nici în a sintetiza, aseasonându-le cu maliție, conținuturile revistelor, fiindcă posedă un ascuțit simț critic (...). Avea capacitatea de a sesiza cu ușurință, dar și cu pătrundere, enormitățile care umflau aluatul presei acelor ani ca, apoi, să rezume cu mult umor prestațiile și disputele din viața noastră literară. Viziunea sa asupra evenimentelor a fost aceea a unui *resoneur* calm, echilibrat, molcom, cu vorba rară, totdeauna blând și niciodată furios, de aceea înțelept. În schimb, participarea la acestea îl schimba, făcându-l să devină sclipitor în comentarii, plin de vervă și ironie la adresa procurorilor morali, a fățarnicilor și oportuniștilor momentului sau a vitejilor care se recomandau eroi ai luptelor în care nu fuseseră combatanți. Ștergea pe jos cu lipsa de talent a unora dintre nechemații, apăruți precum ciupercile după ploaie în primii ani postcomuniști, autori care, autointitulându-se *persecutați de cenzură*, asaltau porțile șubrede ale Uniunii Scriitorilor. Aceștia deveniseră țintele predilecte, de pișcături, înțepături, șfichiuri și zeflema ale lui Cocoșilă, alias Andrei Grigor. (...) Andrei a transformat rubrica sa într-un spectacol de idei, cu o nouă și originală dimensiune pamfletară.”³ Din această perspectivă, cele trei rubrici permanente, *Poiana lui Iocan*, *Cronică inutilă* și *Ciorne*, proiectează un dublu raport de re-legitimare identitară: față de Istoria personală, a criticului care își remodelează „aventura formării” ca trăitor într-o lume controversată și tumultuoasă a criticii contemporane, validând permanent grila personală de valori cu fiecare articol publicat, precum și față de ideologia critică asumată și funcționând ca interfață de referință invariabilă pe parcursul analizei performate.

Martor al fenomenului revizionist postdecembrist, în care scriitorii și opere lor sunt „revizitați” pe criterii est-etice justițiare, Andrei Grigor construiește, în seriile sale de articole, un discurs al „normalizării” prin asumarea obiectivității și criteriilor exclusiv estetice în analiza critică, și astfel, temperând preaplînul tumultuos al elanurilor revizioniste, într-un peisaj critic postdecembrist în căutare de sine, aflat în plin proces de redefinire și identificare a vocației europocentriste, în care identitățile – fie ele și critice

– sunt interșanjabile, camelonice și emergente unei „periferii” culturale post-comuniste în curs de revizuire a profilului cultural-identitar. Al său „spectacol de idei” surprinde specificul, uneori deviant, al criticii realizate în primii ani postdecembriști, intens amprentate de elanul unei redundante „politics of recognition” (Charles Taylor), prin care peisajul critic românesc supralicitează „strategiile identitare”⁴ prin ofertarea unei „critici a Memoriei” prin care autori și cărți ale perioadei comuniste sunt „regândite” și, astfel, re-evaluate.

În „cartea-vorbită”, scrisă la două mâini, Eugen Simion și Andrei Grigor și publicată în 2012 — *În ariergarda avangardei* —, Eugen Simion afirmă că formula „rezistenței prin literatură” validează estetic cărțile perioadei totalitare prin asumarea unui cod parabolic sau simbolic-aluziv deconstruind subliminal ideologia dominantă prin raportare la metaistoria personală a individului – narator al „Marii Istoriei”: „Scriitorul trebuie să aibă, înainte de orice, curaj estetic. Să scrie, cu alte vorbe, o operă esențială și să convingă, astfel, prin forța artei sale. Poate avea (și în multe cazuri, este bine să aibă) și curaj politic. Dacă ideile lui politice și atitudinea lui morală merg în sensul adevărului și apără valorile omului, atunci poziția lui este exemplară (...). Poate avea creatorul, în același timp, curaj estetic și curaj politic? Poate, evident. Chiar dacă politicul apare disimulat (...). În timp, opera literară rezistă prin curajul ei estetic.”⁵ Tot cum, Andrei Grigor amendează tranșant „una din marile aberații ale anilor postdecembriști”, anume „convingerea unora că literatura ar fi trebuit să ia forma manifestului politic, adică să se anuleze pe sine ca domeniu specific al spiritului.”⁶

Aceste principii, așezate explicit în inima interviurilor publicate în 2012, sunt asumate încă din anii imediat postdecembriști drept linii directoare ale articolelor sale semnate în paginile *Feșelor culturii*, *Literatorului*, *Caietelor critice*. Dubla ipostază, cea a criticului „aruncat” în marea Istorie postdecembristă pe care o oglindește à rebours prin analiza textelor literare ale perioadei, într-un scenariu regizoral cu accente pamfletare, în care spectacolul de idei primează, și cea a omului „trăitor” într-o Istorie controversată cultural și politic, care transpune „memoria personală” într-o „memorie critică” filtrând lumea cărților și valorile acestora, creditează mărcile scriiturii critice a lui Andrei Grigor. În termenii lui Hubert Hannoun,

„une composante rituelle” proiectând „certains types de comportements agis d’origine sociale et spontanés chez les individus qu’elle concerne” și „une composante mythique” decodabilă prin anumite „modes des penser d’origine sociale et spontanés chez les individus qu’elle concerne. Ces modes de penser forment des

stéréotypes, des évidences, des principes, des valeurs à partir desquels, et, le plus souvent, de façon plus ou moins consciente, ces individus organisent leur pensée individuelle.⁷

Pentru Cocoșilă, alias Andrei Grigor, „gândirea critică” individuală este generată de suprapunerea dimensiunii egografice, aparținând „trăitorului în Istorie” și a celei ideografice, rezultantă directă a unei ideologii identitare, construite prin raportare la referința estetică pentru fiecare act de analiză critică aplicat cărților aflate în „proces de revizitare.” În acest mod, articolele publicate reflectă un scenariu al reconstrucției identității personale, dar și critice, cu proiecții scripturale dinamice și diferențiate într-o scriitură critică dublu orientată, pe de o parte, către strategiile recuperatorii ale unei identități auctoriale ancorate personal-ideologic și, pe de alta, către configurarea unui proiect critic individualizator, girat de Memoria colectivă care funcționează, în termenii lui Gilles Verbunt, drept „référence plus ou moins imaginaire qui nourrit nos biographies et nos projets.”⁸

Pornind de la „istoria personală”, de la opțiunile literare și critice manifeste prin raportarea conserventă la modelele Marin Preda și Eugen Simion, proiectul recuperator al lui Andrei Grigor devoalează fețele interioare dinamice ale identității critice proiectate în propria scriitură; vorbind despre cărți, scriitori și critici, Andrei Grigor vorbește despre sine, se descoperă și se desfășoară pe scena creată, într-un fascinant spectacol de idei, confirmând afirmația lui Kaufmann,

„l'individu n'a pas un seul principe d'unité, mais plusieurs.”⁹ În mod paradoxal, această „pluralité interiorisée” (Kaufmann) potențează manifestările identității scripturale, până la conturarea unei construcții unitare care „n'est pas une pure illusion biographique; l'individu doit en effet parvenir à la forger avec un maximum d'éléments crédibles tires de son histoire. Il doit ensuite transformer cette représentation en grille de perception des nouveaux schèmes et d'intériorisation de ceux qui auront été sélectionnés. Il doit enfin, à partir de la version la plus récente incluant les derniers schèmes intériorisés, travailler à la reformulation de toute son architecture intérieure.”¹⁰

Critica lui Andrei Grigor se transformă într-o scriitură-confesiune care vorbește, în egală măsură, despre sine și despre ceilalți, urmând regulile interioare ale unei logici individuale potențând „la réactivation sélective du passé interiorisé”¹¹, dar legitimând întotdeauna opțiunile critice asumate. Proiecția profilului criticului în textele sale scrise în perioada 1993-1994, și ulterior confirmată în cartea de interviuri cu Eugen Simion din 2012, reflectă un „petit cinéma”

(Kaufmann) al reprezentării critic-autobiografice prin care „nous sommes à la fois acteurs et réalisateurs des séquences qui défilent dans notre univers intérieur. (...) Le petit cinéma est alors une activité de retransmission, de reflet de quelques images sélectionnées, généralement idéalisées. L'individu revisite son histoire, pour la vivre plus (elle est redoublée) et pour la vivre mieux (elle est embellie). Il se remet en scène dans certains événements, pour le seul plaisir et le renforcement identitaire, ou pour analyser des détails justifiant un regard critique.”¹²

Mai mult, *Poiana lui Iocan* se transformă într-un topos fondator al mitologiei personale pentru criticul care transformă textul său într-unul cu reale veleități auto-confesive, în care „l'historicité des textes” se suprapune peste „la textualité de l'histoire”¹³, iar cărțile analizate sau chiar textele altor critici contemporani sunt comentate într-o construcție încheată care oferă, în esență, justa imagine de sine a criticului și omului Andrei Grigor. Re-„ficcionalizarea sinelui” (Vincent Colonna) se produce acum prin filtrul unei viziuni analitice care, la fel, întreține „la démarche qui consiste à faire de soi un sujet imaginaire, à raconter une histoire en se mettant directement à contribution, en collaborant à la fable, en devenant un élément de son invention.”¹⁴ Re-inventarea sinelui suprapune, așadar, opțiunea critică personală pentru pertinenta criteriului estetic în judecarea cărților peste expunerea formelor critice de „rebeliune” și non-conformism inserate articolelor selectate în prezentul volum, validând, în mod necesar, „l'individu et son autonomisation comme produits de l'histoire sociale”¹⁵. Parafrazându-l pe Kaufmann, tipul de critică propus de Andrei Grigor potențează asumarea „idiosincronică” a rolului social al criticului¹⁶ - altfel spus, discursul său devine o „punere în intrigă” cvasi-ficțională, legitimată ca „production narrative de soi.”¹⁷

Spectacolul critic seduce prin dinamica ideilor, în interiorul unui spațiu atent ficționalizat, cu protagoniști moromețieni care analizează revistele literare ale vremii: „Când, ajuns în poiană, am scos de sub chimir România literară nr.9/93, Iocan a făcut ochii mai mari decât ai calului pe care tocmai îl potcovea, iar Dumitru lui Nae a amuțit de s-a auzit în tot satul. <Sunteți proști – le-am zis – mai lăsați dracului politica și mai cultivați-vă și voi!> Și chiar i-am făcut curioși. Se vedea după cumiștenia cu care s-au așezat în jurul lui Moromete care și-a dat pălăria pe spate și a început să citească.” (*Fețele culturii*, nr.243 (865), 30 martie 1993, p.10¹⁸) Sau: „La ultima întâlnire din poiană, Moromete a născocit un joc nou menit a-i antrena pe toți participanții în actul lecturii: la citirea unei gazete, fiecare ascultător are dreptul la cincizeci de căscături. Unii au zis că sunt prea multe, alții că nu prea ajung, iar câțiva au rămas cu gura căscată, dar asta nu s-a pus la socoteală. S-a pus încă la vot și aproape toți au ridicat

măinile pentru numărul de cincizeci. S-a băgat de seamă o singură abținere, a lui Moromete însuși, care a zis că altfel nu e democratic și atunci ce joc mai e și acesta?! Când Ilie nu ajunsese încă la sfârșitul paginii a doua a *Luceafărului* (nr.10/1993), Udubeașcă își epuizase deja cele cincizeci de căscături. Cele mai multe le-a risipit pe articolul *Vagonul cu sorți și contra voința unei țigănci*, al lui Liviu Ioan Stoiciu (nu vagonul și nici țigăncă, articolul), pe care, nu se știe de ce, revista îl supune la chinurile săptămânale ale susținerii unei rubrici ce pare a-l teroriza chiar și pe autorul ei: *Dictatura personală*.¹⁹

Secvențele care denudează „ideologia personală” asumată a „criticului aflat sub vreme” reiterează poziția lui Andrei Grigor, anume susținerea și validarea unei „critici conservatoare” a valorilor care să contracareze elanul justițiar-demistificator:

„Problema ar fi dacă poate exista, acum, o critică de direcție, adică, limitativ vorbind, dacă exercițiul și demersul critic se cer acum desfășurate în sensul de a chema literatura română să *curgă* într-o anumită matcă și de a statua reperele acestei curgeri. Eu cred că nu, și urmează să-mi susțin numai-decât afirmația (de fapt, negația) prin câteva argumente. Mai întâi, o privire retrospectivă arată că, la noi, critica de direcție a existat și s-a impus în perioadele de efervescență a literaturii, când vremurile erau, în orice caz, mai așezate și îngăduiau creației o relativă autonomie față de procesele și funcționarea organismului social (...) Aș putea spune că nicio tentativă serioasă a criticii de direcție nu și-a asumat (sau nu a fost precedată) de o acțiune de demolare masivă a valorilor existente. *Direcție* a însemnat, în primul rând, un alt drum și nu o dinamitare a ceea ce deja exista (avangardismul, care nu s-a însoțit totuși de o frondă explozivă). Astăzi, oricât de puțină importanță le-am da, acțiunile demolatoare se desfășoară în forță, iar efectele lor nu pot fi deloc ignorate, din moment ce ele cad *numai bine* pe un fond de învolburare contestatară generală. Mai necesară decât o critică de direcție mi se pare a fi acum una de întreținere, adică de *conservare* a valorilor și de apărare a lor în fața asalturilor demolatoare care, desfășurate pe fondul amintit mai sus, riscă să devină *credibile* într-o perioadă când a contesta orice e un mod de a fi. S-a văzut nu demult (anii cincizeci stau mărturie) unde a putut duce o *critică de direcție* aberantă, întemeiată și ea pe demolarea valorilor, în absența unei critici de întreținere care să o contracareze sau măcar să-i diminueze consecințele” (*Fețe culturale*, nr.620 (1242), 4 iulie 1994, p.10)²⁰

Chiar editorul volumului remarcă faptul că prezenta carte, reconstituită în logica posibilă a lui

Andrei Grigor, poate ilustra dubla instanță interioară a acestuia – omul trăitor într-o istorie controversată postdecembristă și criticul asumat care combină, în scriitura sa, vocația criticului cu cea a prozatorului: „Întrebarea ce ar fi făcut Andrei Grigor cu aceste pagini răzlețe, scrise cu mult timp în urmă, devine prilej pentru o altă explicație. Opinia mea este că le-ar fi citit cu plăcere și, poate, nostalgie, dar în pofida densității entropice a precipitatelor de umor, prisositoare la fiecă pas, probabil că le-ar fi lăsat *în așteptare*, pentru a se consacra unor proiecte la zi, de mai mare anvergură. Așa cum l-am cunoscut, era foarte exigent cu sine, iar dacă se întâmpla să introducă în propunerile către edituri texte deja tipărite, acestea erau, îl citez, *rezultatul unui traseu drastic selectiv*, lucru acum imposibil. În absența unei alternative, mă substituie autorului și iau asupra-mi alegerea de a le strânge într-o carte, ca să nu rămână ascunse privirilor – evit să spun îngropate – în mormanele de ziare și reviste din depozitele bibliotecilor. Ca un argument suplimentar, mă consolează gândul că prietenul meu știa foarte bine de la mentorul său cât de bine venit este sâmburele epic în comentariile critice, în scopul de a face mai permeabil solul de cultivare și exercitare a magistraturii, de obicei arid, înțelenit de idei și teorii, uneori uscat de prea multă abstracțiune. Aș spune că *Poiana lui Iocan* relevă din plin această sugestie punând totodată în evidență, alături de modelul urmat, talentul narativ al prozatorului din *Cazarma cu ficțiuni* (1993) care, datat la subtilități textualiste, veghea parcursul social și psihologic al personajelor sale de hârtie.”²¹ În fapt, volumul pledează pentru „plăcerea criticii” intens experimentată de un intelectual care, în viziunea lui Eugen Simion, „are toate datele pentru a fi criticul generației 80. Are talent, are o bună poziție față de literatură, are, în fine, ceea ce E. Lovinescu spunea că fără această calitate un critic literar nu există, și anume: conștiință morală.”²²

Note:

1. „omul care nu întoarce spatele nedreptății” – Eugen Simion, *În ariergarda Avangardei. Convorbiri cu Andrei Grigor*, Ed.Curtea Veche, București, 2012, p.75.
2. Lucian Chișu, *Andrei Grigor sau despre umor, nostalgie și tristețe* în Andrei Grigor, *Poiana lui Iocan*, editura SemnE, București, 2018, p. 6-7.
3. *Ibidem.*, p. 7-8.
4. Conceptul este teoretizat în Camilleri et al., *Stratégies identitaires*, Paris, PUF, 1990.
5. Eugen Simion, *În ariergarda avangardei. Convorbiri cu Andrei Grigor*, București, Curtea Veche, 2012, p. 273.
6. *Ibid.*, 272.
7. Hubert Hannoun, *L'intégration des cultures*, Paris,

L'Harmattan, 2004, 11.

8. Gilles Verbunt, *Penser et vivre l'interculturel*, Lyon, Chronique Sociale, 2011, p.106.

9. Jean-Claude Kaufmann, *Ego. Pour une sociologie de l'individu*, Paris, Armand Colin, 2004, p.167.

10. *Ibid.*, p.168-169.

11. *Ibid.*, p. 204, 205.

12. *Ibid.*, p.214.

13. Louis Montrose *apud* Antoine Compagnon, *Le démon de la théorie. Littérature et sens commun* (Paris : Seuil, 1998), 265.

14. Vincent Colonna, *L'Autofiction. Essai sur la fictionnalisation de soi en littérature*, 1989 [online], teză de doctorat, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, disponibilă la adresa <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00006609/document> [data accesării 16 decembrie 2018], p. 9.

15. Jean-Claude Kaufmann, *L'invention de soi. Une théorie de l'identité*, Paris, Armand Colin, 2004, p. 53.

16. Preluând viziunea lui McCall&Simmons, Kaufmann afirmă că asumarea „convențională”, pasivă a rolului social este abandonată în favoarea celei de tip „idiosincrasique”, specifică societăților contemporane, încât „la multiplication des rôles (et leur détachement du *programme institutionnel*), allié au brassage des cultures (...), autonomisent l'individu et lui permettent d'approfondir sa subjectivité, participant ainsi au renversement historique qui précipite la quête identitaire.” Astfel, Kaufmann identifică două tipologii funcționale, dar dichotomice, ale identității: „l'identité d'hier socialement accessoire” și „celle socialement motrice d'aujourd'hui.” –*Ibid.*, p. 74, 78.

17. *Ibid.*, p. 154.

18. Andrei Grigor, *Poiana lui Iocan*, op.cit., p. 19.

19. *Ibid.*, p. 20-21.

20. *Ibid.*, p. 145.

21. *Ibid.*, p. 9.

22. *Ibid.*, coperta IV.

Bibliography

Camilleri et al., *Stratégies identitaires*, PUF, Paris, 1990.

Colonna, Vincent, *L'Autofiction. Essai sur la fictionnalisation de soi en littérature*, 1989 [online], teză de doctorat, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, disponibilă la adresa <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00006609/document> [data accesării 16 decembrie 2018].

Compagnon, Antoine, *Le démon de la théorie. Littérature et sens commun*, Seuil, Paris, 1998.

Grigor, Andrei, *Poiana lui Iocan / Iocan's Meadow*, Editura SemnE, București, 2018.

Hannoun, Hubert, *L'intégration des cultures*, L'Harmattan, Paris, 2004.

Kaufmann, Jean-Claude, *Ego. Pour une sociologie de l'individu*, Armand Colin, Paris, 2004.

Kaufmann, Jean-Claude, *L'invention de soi. Une théorie de l'identité* Armand Colin, Paris, 2004.

Simion, Eugen, *În ariergarda Avangardei. Convorbiri cu Andrei Grigor / In the Rear-Guard of Avant-garde*, Ed.Curtea Veche, București, 2012.

Verbunt, Gilles, *Penser et vivre l'interculturel*, Chronique Sociale, Lyon, 2011.

Mâna care corupe materia. Poetica personală și exercițiul traducerii

Mădălina-Ioana COMAN

Universitatea Transilvania din Brașov
Transylvania University of Brașov
Personal e-mail: madalinaioana.coman@yahoo.ro

The Hand that Corrupts the Matter. Personal Poetics and the Exercise of Translation

The following paper aims to analyze Nora Iuga's translation of Paul Celan's poems in terms of her personal poetics and the way in which certain changes are brought upon the translated poems. The analysis takes into consideration the original poems, but also George State's translation, in order to place Nora Iuga's version somewhere in-between. Nora Iuga's version of Paul Celan's poems is one that, even though not as loyal to their original form as State's, manages to depict and convey their essence by creating an original poetry which is a blend of two different poetics.

Keywords: Nora Iuga, Paul Celan, poetics, translation, translating poetry, translation theory.

Poeziile Norei Iuga sunt un joc de perspectivă, o pornire a eului dinspre interior spre exterior, o căutare continuă, dorindu-se cu disperare apartenența la un întreg. Majoritatea poeziilor ei sunt marcate de nevoia de declarare a unei independențe și de asumări oneste, uneori ironice, însă care, într-un final, lasă un iz pregnant de singurătate. De aceea, interesant e cum la ea se produce și mișcarea inversă (dinspre exterior spre interior) tocmai pentru că și universul este proiectat printr-o lume puternic interiorizată și totodată, gravă. Poeziile Norei Iuga dejoacă existența anumitor lucruri nescrise care tind să le facă să devină mult prea personale, într-atât de personale încât ajung să fie criptice chiar și pentru cititorul empatic. Urmele poeziei ei sunt presărate de-a lungul poeziilor sale ca niște urme conștiente și definitorii, urme care se propagă și asupra rolului ei de traducător și care ajung să le corupă, transformându-le, metamorfozându-le.

Când vine vorba de traduceri din Paul Celan se dă, într-adevăr, o luptă între poetica puternică, invazivă și vocea imprimată de original, care se cere a fi redată mai departe. Prin urmare, apare o scindare tocmai pentru că pot fi observate două direcții diametral

opuse, care, în multe dintre cazuri, blochează cititorul într-un mediu ermetic. Acolo, experiențele devin mult prea personale pentru ca el să se simtă în largul lui. Amprenta personală a lui Paul Celan se amestecă puternic cu cea a poetei Nora Iuga, iar rezultatul este unul cu totul nou, la granița dintre poeticile amândurora. Traducătoarea alege să adapteze poeziile, păstrând atmosfera, esența poetică, însă se îndepărtează când vine vorba de registrul stilistic, își ia libertăți de topică, de adaptare și de adecvare care surprind publicul cunoscător al poeziei lui Celan, însă nu și pe cel obișnuit cu poeta Nora Iuga.

Cele două direcții care se imprimă când vine vorba de traduceri din Paul Celan sunt cele care creează un eu scindat, bipolar. Astfel că, pe alocuri se cade în capcana respectării originalului, ceea ce duce, într-un mod paradoxal, la o îndepărtare de acesta. Ceea ce reiese din traduceri Norei Iuga din Celan este nevoia de a oferi o cursivitate textului, de a-i crea o sonoritate care să-l facă de sine stătător în limba română. Însă, tocmai când textul devine fidel poeziei și alegerilor aparent specifice originalului, se pierde legătura cu esența poeziei lui Celan. De exemplu, când vine vorba de

Psalm, prima parte a poemului este fidelă originalului, alegerile traducătoarei fiind similare cu cele făcute și de alți traducători.

Niemand knetet uns wieder aus Erde und Lehm, niemand bespricht unseren Staub. Niemand.	Nimeni nu ne mai frământă din țărână și lut, nimeni nu ne pomenește praful, nimeni.	Nimeni nu ne frământă din nou din pământ și lut, nimeni nu ne ursește praful. Nimeni.
Gelobt seist du, Niemand. Dir zulieb wollen wir blühen. Dir entgegen.	Fii slăvit tu, Nimeni. de dragul tău vrem să-nflorim. De-a curmezișul Tău.	Lăudat fi tu, Nimeni. De dragul tău vrem noi să-nflorim. Ție-mpotrivă.
Ein Nichts waren wir, sind wir, werden wir bleiben, blühend: die Nichts-, die Niemandrose.	Un nimic am fost, sintem, vom rămîne înflorind: al nimicului, trandafir nimănu.	Un nimic eram noi, sintem noi, vom rămîne noi, înflorind: a nimicului, a Nimănu roză.
Mit dem Griffel seelenhell, dem Staubfaden himmelswüst, der Krone rot vom Purpurwort, das wir sangen über, o über dem Dorn. ¹	Cu toarta ca sufletul pur, cu firul de praf ca un cer secăt, cu coroana-nroșită de purpur cuvînt, ce l-am cîntat deasupra, o, deasupra acestui spin	Cu pistilul suflet-limpid, stamîna cer-pustiit, coroana-nroșită de cuvîntul de purpur pe care noi l-am cîntat deasupra, o deasupra de spin.

Walter Benjamin este cel care ilustrează cel mai bine fenomenul care apare în ultima parte a poemului tradus:

E limpede că o traducere, oricât de bună ar fi, nu va avea niciodată vreo semnificație pentru original. Și totuși se află cu el, datorită traductabilității sale, în cea mai strânsă legătură. Ba această legătură e cu atât mai intimă, cu cât nu mai are pentru originalul însuși nici o semnificație. Ea poate fi numită o legătură naturală, și mai exact: o legătură de viață.¹

E clar că atunci când vine vorba de versiunea Norei Iuga, strigătul poetei este mai puternic decât al traducătoarei, mai ales spre sfârșit, tocmai fiindcă afinitățile ei stilistice acaparează traducerea, însă nu o sufocă. Mai degrabă o recrează și apare, totodată, o potențială reconfigurare și plasticizare a lui Celan. Desigur, mulți adepți ai teoriilor care țin la echivalența exactă a textului, ar putea acuza, fără să ducă lipsă de argumente, că are loc o alterare. Totuși, întrebarea care rămîne este dacă acest lucru dăunează sau nu poeziei în sine. E clar că această versiune nu îl reduce pe Celan, ci, mai degrabă îl folosește drept pârghie, drept punct de plecare al poeziei plastice, dând contur unor imagini sugestive care sunt sugerate de original, dar care au nevoie de limba-țintă pentru a putea

prinde contur și sens pentru limba - țintă.

Ceea ce devine contradictoriu este felul în care poeta vorbește despre alegerea sa de a traduce volumul *Die Niemandrose*: „Veți spune că nu se înțelege, că nu sună românește; asta am și vrut. Asta e Celanul pe care poezia din mine l-a primit. Îmi asum toate riscurile.”² Însă, dimpotrivă, mi se pare că versiunea ei chiar sună românește, tocmai prin exprimarea fluidă, prin restrângerea versurilor care ajung să prindă un sens la fel de important și în limba țintă, nu numai în cea sursă, iar, deși uneori, se axează pe o idee generată de poezie, Nora Iuga reușește să o transmită, în mod interesant, abătându-se mai degrabă de la limba din care traduce decât de la cea în care traduce. Acest lucru se poate observa și în exemplul deja dat. Ceea ce este transmis în limba română devine de sine stătător, așa că sună mai mult decât românește, capătă o valoare de sine stătătoare, pornind de la original și reconstruindu-se pe sine cu scopul de a se re-crea pentru limba sursă.

Însă, o observație într-adevăr justificată este aceea că traducerile Norei Iuga ilustrează un Celan „primit” de poezia din interiorul ei și privit prin intermediul poeziei proprii, ceea ce nu numai că explorează o latură care merge dincolo de traducerea imediată și fidelă a textului, dar care-l și filtrează prin experiențe literare proprii ce se pretează prezentului în care sunt aduse poeziile lui. Într-un fel, aici se regăsește ceea ce descrie, din nou, foarte plastic, Benjamin:

Căci la fel cum cioburile unui vas, pentru a putea fi îmbinate din nou, trebuie să se potrivească în cele mai mici amănunte, fără a semăna totuși între ele, și traducerea, în loc să se asemuiască sensului originalului, trebuie, dimpotrivă, să-și însușească în propria-i limbă, cu dragoste și pînă în cele mai mici amănunte, modul de referință al acestuia, făcînd astfel ca amîndouă, asemenea, unor cioburi alcătuint fragmentul unui vas, să poată fi recunoscute drept fragment al unei limbi mai cuprinzătoare.³

Mergînd tot în direcția dată de exemplul lui Benjamin, s-ar putea spune că alegerile făcute de Nora Iuga în momentul traducerii poeziei *Psalm* recrează un vas imperfect tocmai fiindcă piesele ajung să se potrivească abia în ultima parte. De aceea, este și exemplul ideal pentru observarea celor două tendințe apărute nu numai de la o poezie la alta, ci și în cadrul aceleiași poezii. Există, astfel, o oscilare între acordarea unei fidelități necesare, alături de impermeabilitatea sensului și felul în care limba română se impune asupra traducerilor respective, supunându-le, dar și apropiindu-și-le.

În cazul poeziei *Es war Erde in ihnen, und sie gruben*, apare din nou o traducere mișcată, tocmai pentru că ea ține să se conformeze atât limbii țintă, cât și celei sursă, în umbra celor două poetici care vin ca

influențe din ambele părți.

Es war Erde in ihnen, und sie gruben.	Pământ era în ei și săpau.	Era pământ înăuntrul lor, iar ei săpau.
Sie gruben und gruben, so ging ihr Tag dahin, ihre Nacht. Und sie lobten nicht Gott, der, so hörten sie, alles dies wollte, der, so hörten sie, alles dies wusste.	săpau și săpau, așa trecea ziua lor, noaptea lor. Laudă Domnului, nu aduceau, auziseră ei, c-a fost vrerea lui, auziseră ei, că el a știut.	Ei săpau și săpau, astfel trecea ziua lor, noaptea lor. Și nu-l laudau pe Dumnezeu care,-așa auziseră ei, toate acestea voise, care-așa-auziseră ei, toate acestea știuse.
Sie gruben und hörten nichts mehr; sie wurden nicht weise, erfanden kein Lied, erdachten sich keinerlei Sprache.	Săpau, nu mai auzeau; nici mai înțelepți nu erau, niciun cântec nu născociau, nicio limbă în gând nu aflau.	Ei săpau și nu mai auzeau; nu se făceau înțelepți, nu născociau niciun cântec, nu-și închipuiau niciun fel de limbă.
Sie gruben.	Săpau.	Ei săpau.
Es kam eine Stille, es kam auch ein Sturm, es kamen die Meere alle. Ich grabe, du gräbst, und es gräbt auch der Wurm, und das Singende dort sagt: Sie graben.	A venit o tăcere și o furtună a venit, și mărire toate de-a valma. Eu sap, tu sapi și viermele sapă, Zice cîntătorul de colo; ei sapă.	Veni o liniște, și-o vijelie veni, veniră mările toate. Eu sap, tu sapi, și viermele sapă de-asemeni, iar ceea ce cîntă acolo spune: Ei sapă
O einer, o keiner, o niemand, o du: Wohin gings, da's nirgendhin ging? O du gräbst und ich grab, und ich grab mich dir zu, und am Finger erwacht uns der Ring.	O, unul, niciunul, o nimeni, o tu: Pînă unde s-a mers dacă nicăieri nu s-a mers? O, tu sapi și eu sap și întru tine mă îngrop. Inelul din deget din somn ne trezește.	O unul, niciunul, o nimeni, o tu Unde s-a mers, dacă nicăieri nu s-a mers? O tu sapi și eu sap, și-ntru tine mă sap, și pe deget ni se trezește inelul.

Diferențele devin și mai evidente în cazul acestei poezii pentru că totul este redus. Aici, traducerea Norei Iuga lasă mai mult spațiu de interpretare, îi creează lui Celan o aură criptică, aducându-l tot mai mult în contemporaneitate. Până și alegerea de a traduce versul „sie gruben” numai prin verbul „săpau” în loc de „ei săpau” ilustrează simplitatea care o caracterizează și când vine vorba de poeziile ei, dar și simplitatea care-l caracterizează pe Celan. Limba română fiind mai permisivă lasă loc acestor schimbări fără a fi afectat originalul. Simplitatea topicii, propozițiile aerisite, tendința de a ilustra ceva, nu de a juca și rolul cititorului sunt umbre ale poeziei personale asupra procesului de traducere. De altfel, ea recunoaște că transmite un Celan care a trecut prin filtrul propriu, un Celan personal. Însă, un atuu în calitate de traducător este trecerea dincolo de așteptările pe care un public le are. În cazul acesta importante nu sunt așteptările ce țin de Celan sau Iuga,

ci așteptările care țin de poezie, de ceea ce exprimă ea și ceea ce modifică ea în interiorul cititorului sau nu.

Din acest punct de vedere, totuși, amestecul cu poezia personală este benefică și creează o zonă sigură, neafectată de cei care vor să-l citească pe Celan până la ultimul cuvânt, așa cum a fost scris, nu așa cum e el adaptat. În momentul în care intervine poezia proprie, atunci se creează un melanj, apare acel eu scindat, care se coagulează la finalul volumului, când cititorul are senzația că a citit doi poeți deodată, că a văzut două fațete: una a originalului și a esenței originalului și cealaltă a unei traduceri interpretate, care alege, totodată, să respecte autonomia cititorului, și să se axeze pe mesaj, nu pe formă.

Nu există o mai bună ilustrare a felului cum Nora Iuga abordează traducerea decât una dintre poeziile ei din *Spitalul manechinelor*, numită *punct*:

un măr
un cuțit
mîna mea corupe materia
mîna mea e șarpele
acestui paradis⁴

Poezia personală a Norei Iuga este cea mână care corupe materia, care influențează exercițiul traducerii și care îl aduce pe Celan mai aproape de ea, de modul în care ea se raportează la poezia scrisă de Celan. Poezia care supraviețuiește coruperii nu se îndepărtează de original, ci, mai degrabă, se apropie din el, sincer, și nu prin ochiul obiectiv, dur și distant al traducătorului care nu merge dincolo de formă. Paradisul poeziei lui Celan este fermecat de vorbele dulci ale șarpelui, iar ceea ce rămâne este un Celan autentic, care se apropie de publicul pentru care este tradus prin emoție, simplitate, esența poetică fiind cea care se păstrează dincolo de toate.

Note:

1. Walter Benjamin, *Iluminări*, Editura Univers, București, 2001, p. 156.
2. Paul Celan, trad. Nora Iuga, *Trandafirul nimănuui*, Editura EST, București, 2007, p. 192.
3. Walter Benjamin, *Iluminări*, Editura Univers, București, 2001, p. 161.
4. Nora Iuga, *Spitalul manechinelor*, Editura Casa de pariuri literare, București, 2010.

Bibliography:

- Benjamin, Walter. *Iluminări / Illuminations*. Editura Univers, București, 2001.
- Celan, Paul, trad. Nora Iuga. *Trandafirul nimănuui / No One's Rose*. Editura EST, București, 2007.
- Celan, Paul, trad. George State. *Opera poetică (I) / Poetry (I)*. Editura Polirom, Iași, 2015.
- Iuga, Nora. *Spitalul manechinelor / Hospital of mannequins*. Editura Casa de pariuri literare, București, 2010.

Erotizarea eclesiastului: Nora Iuga și poeticile corporale

Iunis MINCULETE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: iunisminculete@yahoo.com

The Eroticisation of the Ecclesiastical: Nora Iuga and the Poetics of the Body

The aim of this study is to illustrate a peculiar mix that can be found in the poems of the Romanian writer Nora Iuga. The fusion between eroticism and religion seems to be labelled as a controversial subject, but it stands as evidence of how the postmodernism was represented in Romanian poetry. Through its ironic and ludic aspect, the expected "vulgarity" of the subject is tadesaded out. Nora Iuga dived into the most intimate areas of life and created an experimental poetry whose ingenuity and freshness enriched the feminine territory of the Romanian literature.

Keywords: neomodernism, postmodernism, religion, eroticism, experimentalism, intimacy

Universul literar construit de scriitoarea Nora Iuga acoperă jumătate de secol – jumătate de secol de poezie, de proză, de melanj între cele două și de traduceri – o perioadă pe care critica a încercat să o așeze, pe rând, sub egida neomodernismului și a postmodernismului. Opera lirică a Norei Iuga își are începutul la sfârșitul anilor '60, când proletcultismul „se relaxează”¹, iar după 1964 este înlăturat complet, lăsând cale liberă unei generații influențate major de avangarda istorică și de modernism în general și care încearcă o resurrecție a literaturii române prin experimentalism. După cum afirmă criticul Ion Bogdan Lefter, „o întregă generație de scriitori profită de noile reguli ale jocului și se manifestă euforic, redescoperind poezia adevărată, metaforismele și abstracționismele de tot felul, elitismul creator, boema artistică”². Însă această nouă mișcare se bifurcă, creându-se astfel două cadre literare care vor exploata limitele literaturii – novatorismul și experimentalul: „În timp ce novatorismul majoritar a procedat la un fel de replay istoric în urma căruia a rezultat neomodernismul anilor '60-

'70, experimentalismul minoritar al epocii a produs primele forme-anticipative – ale postmodernismului românesc.”³

În același sens, conform viziunii scriitorului Mircea Cărtărescu, peisajul literar de la sfârșitul anilor '60 era conturat de spațiul literar „de suprafață” care „se întoarce la modernism”, reprezentat de Nichita Stănescu, Ana Blandiana, Marin Sorescu și de un alt „spațiu literar subteran”⁴, cu înclinații spre ceea ce în deceniul al nouălea a fost numit și teoretizat ca postmodernism, populat de autori printre care se numără și grupul oniriștilor din care făcea parte Nora Iuga. Deși curentele *de suprafață* s-au bucurat de notorietate, erau des „supuse cenzurii și autocenzurii”⁵ tocmai datorită poziției lor centrale și vizibile, pe când curentul subteran s-a bucurat de o relativă libertate, fiind considerat o „bizarerie”, și paradoxul a constat în faptul că cel din urmă, deși mai puțin vizibil, a influențat mult mai puternic mișcările literare ulterioare prin insolitul său.

Onirismul estetic, considerat un curent

„underground”⁶, a marcat o „revenire neortodoxă a suprarealismului”⁷. Acesta a prins contur în scriitura mai multor figuri literare precum Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, Emil Brumaru sub atenția lui Miron Radu Paraschivescu, creându-se, astfel, un grup literar care devenise „un spațiu de încurajare a noilor experimentalisme postproletcultiste”.⁸ Această nouă direcție literară din cadrul generației șaizeciste a fost orchestrată de Leonid Dimov, care a fost fondatorul și teoreticianul onirismului estetic, și a prozatorului Dumitru Țepeneag. „Principalele puncte ale esteticii și poeticii onirismului nu au fost proclamate în vreun manifest explicit, ci enunțate și susținute de cei doi principali reprezentanți ai curentului, Leonid Dimov și Țepeneag, în intervențiile lor publicistice și microeseistice cu valoare teoretică și programatică, găzduite de periodice”⁹. Visul a reprezentat o sursă vitală pentru diferite curente literare ca „literatura barocului, literatura fantastică din diferite epoci, romantismul, expresionismul, diferitele avangarde, suprarealismul, onirismul românesc din anii '60 nu repetă vreuna din procedările anterioare, situându-se polemic în raport cu ele chiar dacă descindea, în parte, fie și prin reacție, din ele.”¹⁰

Visul nu mai era o inspirație pentru ei, ci devenise o aspirație, întrucât atunci când scriau „ei nu pretindeau că «visează» ori că descriu vise nocturne reale sau reminiscente întâmplătoare ale acestora”,¹¹ ci tindeau să „producă vise, să ofere creații compuse «după regulile» visului”¹². Leonid Dimov afirma într-un interviu că „Eu nu vreau să creez – treaz fiind – un vis real.”¹³ Scopul lor era să evadeze din realitate, creându-și propriile lor forme de vis sau reverie. Onirismul „își afirmă afinitatea cu suprarealismul pictural, îmbrățișând și promovând capacitatea de a stăpâni tehnica figurativă a unor Giorgio De Chirico, Salvador Dalí, René Magritte, Victor Brauner.”¹⁴ Dacă visul reprezenta o cale de legătură cu subconștientul uman, care avea menirea de a-i insufla poeziei o autenticitate organică, visul este deconstruit de oniriști apelând la luciditate și artificiu, acest aspect apropiindu-l de poetica postmodernismului.

Deși onirismul a fost o grupare care a ținut, mai degrabă, de curentul neomodernist, el este încadrat de Cărtărescu și Lefter în dinamica postmodernismului, datorită caracterului său extrem de experimental, considerându-l o mișcare pre-postmodernă. Dacă neomodernismul a putut fi văzut în deceniile trecute ca un curent organic, de recuperare a modernismului interbelic după realismul socialist de critici ca Ion Bogdan Lefter sau de Nicolae Manolescu la finalul anilor '90, postmodernismul a fost văzut ca un fenomen care nu corespundea cu realitatea românească, mai ales prin ceea ce Mircea Martin a numit „postmodernism fără postmodernitate”. Criticul Mircea Diaconu a conturat imaginea postmodernismului afirmând că „stă sub semnul reumanizării ființei concrete: o identitate

socială, psihologică și estetică relevă resorturile recuperatoare ale unui tip de autenticism, care pune în complementaritate, dincolo de orice miză mai înaltă, fixarea detaliului și înregistrarea derizoriului, a anodinului, a marginalului cu deschiderea către totalitate.”¹⁵

Cu toate acestea, mișcarea literară a onirismului de la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 descinde din suprarealism și poate exista doar o „simplă simultaneitate temporală”¹⁶ așa cum a fost cazul mișcării optzeciste considerată congruentă cu poetica postmodernistă. Însăși denumirea de „postmodernism” nu era cunoscută în acea perioadă, luând formă în critica și literatura română doar în anul 1981 când a fost menționat de Alexandru Mușina, dar „despre o «nouă poezie nouă» (Ion Pop), «deliricizată» (Mircea Martin) și «înclinată spre demistificare» (Nicolae Manolescu) a început să se vorbească de prin 1978”¹⁷. Canonizarea conceptului a fost făcută însă în 1986 prin numărul din *Caiete critice* dedicat fenomenului. Totuși, se regăsesc în poezia Norei Iuga caracteristici ale postmodernismului precum „resurecția realului, ironia și parodia, biografismul sau intertextul și textualismul, impuritatea genurilor”¹⁸. Ceea ce înseamnă că poeticile corporale activate de Nora Iuga în poezie pot fi urmărite atât prin paradigma gravă, solemnă, a neomodernismului, cât și prin regimul ludic, ironic al postmodernismului. Universul liric construit de scriitoare nu are un scop specific de factură filosofică așa cum se regăsește la neomoderniștii care urmează modelul solemn al modernismului. Ea creează personaje, cum este de pildă, Sam din *Autobuzul cocoșaiilor*, prin care deformează realitatea, însă această deformare este realizată într-o manieră ludică. O altă caracteristică din instrumentarul postmodernismului ar fi folosirea intertextului („ascultă cum grăiește zarathustra” – *Dactilografa de noapte* sau „aș vrea să vii înapoi/ cu rotilele tale/ cu carnavalul tău/ cu moartea pre moarte călcând” – *Autobuzul cu cocoșaii*). De asemenea, sunt prezente în corpul unor poezii atât referințe precum „și muzica lui Bon Jovi/ pletele lui măturând bulevardul”; „superbul yellow submarine coboară spre eșafod” – *Dactilografa de noapte*, cât și altele mai tradițional-simbolice ca „mâna mea corupe materia/ mâna mea e șarpele acestui paradis” – *Spitalul manechinelor*. Acest fapt denotă că opera scriitoarei traversează mai multe perioade literare și se mulează pe acel canon, însă într-o foarte mică măsură, păstrându-și suflul propriu novator.

Deși opera Norei Iuga se întinde pe o perioadă îndelungată, marcată de mișcări literare de mare impact precum neomodernismul și postmodernismul, esența acesteia izvorâtă din suprarealism și experimentalism nu se schimbă, doar se adaptează vremurilor și noilor tendințe literare. Poezia nu a fost afectată de acea brutalizare și virilizare a limbajului de sorginte

militant-feministă specifică poeziei Angelei Marinescu, rămânând în general marcată de o relaxare a ipostazei feminității, tocmai datorită trăsăturilor care o apropie de postmodernism. După cum afirmă criticul Octavian Soviany, „dacă în peisajul literaturii române de astăzi, Angela Marinescu reprezintă cu o forță de neegalat, feminitatea genuină «sălbatică», în paginile Norei Iuga întâlnim feminitatea «civilizată», educată nu doar la școala Ursulinelor din Sibiu, ci și în saloanele Regenței.” Observăm astfel distincția fundamentală, tratată obsesiv încă de la apariția structuralismului, între *natură* și *cultură*, o opoziție binară care pare să reziste în gândirea criticii autohtone. Astfel, poezia Norei Iuga rămâne într-un spațiu al corporalității *educate* și al *feminității*, dar care nu este îngroșat de tușele puternice ale unor tendințe extremiste.

În poezia Norei Iuga, eroticismul devine ludic și nu este unul vulgar, ci este unul șlefuit, trecut prin filtrul ironic sau autoironic al scriitoarei. Opera sa este înclinată spre o coborâre în spațiile cele mai intime și comune ale vieții. Acesta este pactul pe care scriitoarea îl încheie cu propria sa operă – să reprezinte lumea cotidiană printr-un imaginar ludic și grotesc, care până la urmă înfățișează exact esența realității înconjurătoare. Prin exagerare, prin creionarea unor imagini frapante se realizează, de fapt, natura autentică a realității: „Această tendință de a face din universul cotidian obiectul jocurilor unei fantazări sans rivage, al unei licențiozități absolute a imaginației situează din nou lumile Norei Iuga sub semnul carnavalescului care abolește norme și interdicții, permițând fuziunea hilară a tuturor regnurilor.”¹⁹

O altă fuziune, fie hilară, fie curajoasă prin caracterul eretic este reprezentată de asocierea a două coordonate existențiale: eroticul și ecleziasticul. La o primă lectură, acest melanj pare să fie unul ironic, sarcastic, de blasfemie. Cu toate acestea, atitudinea nu este una denigrantă, deși imaginii discursului religios i se atribuie valențe erotice. Ecleziasticul e reprezentat, de fapt, prin două ipostaze: sacră și laică. Ipostaza sacră, în care instanței divine i se acordă un rol primordial („Dar sunt zile când Dumnezeu/ te ține pe palme/ când poți să ai încredere/ că nu vine cutremurul” – *Dactilografa de noapte*) are totuși o doză de nonconformism, întrucât în toate poeziile în care apare numele Domnului, acesta nu este scris cu majusculă, situându-l astfel în spațiul comunului. Ipostaza laică este cea erotizată, care se mulează pe imaginarul paroxistic al poeziei Norei Iuga („Și eu mă bucuram ca un copil/ îmi lăsa gura apă/ când vedeam deasupra capului/ mădularul lui Dumnezeu/ și roindu-mi pe frunte” – *Autobuzul cu cocoșăți*).

După cum afirmă criticul Ion Pop, „totul are alura unui joc aluziv-intertextual, ce coboară tema gravă în registrul banalului, cu o nepăsare frivol-mimată, un fel de glumă lirică nu lipsită de prospețime și inedit.”²⁰

(„Vine un înger de ciocolată/ își lipește puța de buzele mele/ și-mi spune:/ scrie sam urmează-ți vocația” – *Autobuzul cu cocoșăți*). Poezia Norei Iuga devine un cadru în care eroticul și ecleziasticul pot coexista. În pasaje precum „Degetul meu vrea să între în cocoșa vecinului/ cum vrea lumânarea/ să se-nfigă în colivă” (*Autobuzul cu cocoșăți*) sau „În slipul tău triunghiular/ în care scliștea ochiul lui Dumnezeu” (*Autobuzul cu cocoșăți*), obiectele legate de sacralitate sau imaginea lui Dumnezeu însuși devin actanți ai spectacolului liric. Se creează o stare de normalitate în jurul acestei erotizări a discursului religios, întrucât scriitoarea le așază pe un plan de egalitate, în care se privesc față în față, în care aceste două puncte de referință a existenței se topesc în corpusul poeziei. Este vorba despre o textualizare a imaginarului care permite coexistența lor. „Libertatea asocierilor de imagini rămâne în continuare remarcabilă, conferind textului o structură cu articulații elastice, cu salturi de la niveluri distanțate ale imaginarului, urmând aceluși soi de dicteu mai mult sau mai puțin automat care asigură totuși ceea ce am putea numi o coerență de stare lirică”²¹ („Vreau să scriu acum/ cât creierul sângerează/ pixul acesta este egalul lui Dumnezeu”, „Frumoasele cuvinte îndrăgostite/ îmi vin în sus pe gât/ ca voma unui înger” – *Spitalul manechinelor*). Cu alte cuvinte, „Imaginile autoscopice și reprezentările frecvente ale visceralității vor traduce paroxismul corporalității, iar eul se percepe în asemenea poeme ca o masă de țesături și de viscere a căror frisonare este pândită în permanență de pericolul glacifiării, care înseamnă totodată o «angelizare» a substanței organice, ce dobândește ceva din limpiditatea plasmelor îngerești.”²² Prin erotizarea limbajului religios se realizează, de fapt, o trecere de la o stare sublimă, încărcată de sacralitate la una forțată să desubstanțializeze registrele grave.

Din altă perspectivă, eroticul poate simboliza sentimentul pur de iubire și astfel apropierea de religios este absolut motivată. Ea însăși a afirmat că eroticismul este „principala dimensiune a vieții”²³, adică iubirea însăși, care poate fi una de adorație divină sau una laică, față de aproapele. Astfel, acest „paradox” de erotizare a ecleziasticului e anulat prin însăși natura sa. Erotizarea simbolizează iubirea care în universul poeziei creat de Norei Iuga se manifestă în acest mod în relație cu divinitatea, într-un fel de viziune panteistă. Acesta e modul scriitoarei de a suprima distanța dintre două spații tabu – aducându-le în același plan, acestea se anulează – și creând o nouă estetică, o estetică în care eroticul și ecleziasticul se coagulează și coexistă.

Această fuziune se regăsește cu preponderență în volumul *Autobuzul cu cocoșăți*, dominat de imaginea personajului Sam, protagonistul „romanului în versuri” care „«cocoșează» realitatea, o deformează, cu o infatigabilă dispoziție pentru jocul cu lucrurile și cu imaginile.”²⁴ Apariția din abundență a imaginilor

erotic-eceziastice în acest volum se datorează tabloului liric creat, întrucât se mulează pe „neortodoxismul” realității voalate prin ludic, grotesc și ironie. În comparație cu volumele *Dactilografa de noapte* și *Spitalul manechinelor*, în *Autobuzul cu cocoșați*, erotizarea este de o esență mai tare, în conformitate cu realitatea lirică impusă. Totodată, în acest volum apar și referințe biblice care îi atribuie lui Sam o aură mesianică: „Și ce tată bun ești tu/ cum lași copiii să vină la tine”; „Studentele se uită la mine/ ca la sosia lui isus” (*Autobuzul cu cocoșați*). Imaginile create de țesătura dintre erotic și eceziastic nu au rolul de a șoca, fiindcă întreaga operă a scriitoarei se află sub semnul unui univers oniric cu nuanțe din paleta suprarealismului. Cu alte cuvinte, irealitatea scenariului temperează detașarea. Ele fac parte din instrumentarul lumii haotice, grotești descrise. Ipostaza eceziastică nu este calomniată, ci este acceptată și integrată ca o prezență adiacentă a vieții cotidiene. („Îi trimite lui sam o plăcintă/ umplută cu îngeri și crini/ gura lui sam miroase a biserică”; „Limba mea șterge de pe geam/ două țâțe ca două altare” – *Autobuzul cu cocoșați*).

Poetul Octavio Paz susține că „suprarealiștii distrug codurile de legi și împoașcă sarcasm și salivă pe altare și instituții.”²⁵ Într-adevăr, instituția Bisericii este într-o oarecare măsură ironizată fiindcă face parte din realitatea cotidiană, dură și falsă. Deși este considerat un spațiu de cinstire a divinității, ilegalitățile morale comise de preoți și atitudinea oamenilor față de autoritatea bisericească o îndepărtează de sacralitate. Biserica face parte din mundanul profan prin simpla ei existență, fiind mereu în legătură cu slăbiciunea omenească („Atunci îl iubesc/ pentru că are nevoie de mine/ cum are poarta bisericii de cerșetori” - *Autobuzul cu cocoșați*; „Îmbracă-ți rochia neagră de măicuță/ e prea mult roz în catedrală;” „Și nimeni nu-și mai scoate ciorapii/ nimeni nu-și mai depune ouăle/ într-o capelă franciscană” - *Dactilografa de noapte*). De asemenea, acesta afirmă că suprarealiștii cred în „funcția revoluționară a erotismului”²⁶, ceea ce Nora Iuga ne demonstrează prin opera sa.

Eroticul se infiltrează și în zonele de artă poetică ale poeziei, în care „impulsia sexuală se convertește în impulsie textuală”²⁷ cum se regăsește în versuri precum „acolo pe geam în colțul din stânga/ mototolindu-ți cearcafurile/ la gândul unei femei imagine/ tu alergând sub felinare roșii/ când sperma, când ploaia, când liniștea/ își disputau spațiul dintre două rugăciuni/ poți să faci ce vrei/ eu tot te aduc fără să știi/ în această hârtie nerușinată” - *Spitalul manechinelor*. Trupul scriitoarei este poezia. Respirația sa, imaginile zilnice ale realității aglomerate, timpul, totul este redat în opera sa. Criticul Marin Mincu conturează acest suflu vital prin care Nora Iuga se face resimțită în propria-i operă: „Poeta explorează cu energie virilă «pivnița trupului», se grăbește febril, «nu vrea să aștepte

să se așeze drojdia», «participă la sfășierea realității», se «refugiază în creier», deși «creierul sângerează», dar stoarce cu o cruzime dură, masochistă, ultimele pulsuni de trăire ale trupului vlăguit, pentru a provoca «orgasmul» poetic.”²⁸

Erotizarea eceziasticului, ca parte integrantă a blocului său liric compact, reprezintă un tablou novator în literatura română, în special prin modul în care este realizat. De asemenea, întreaga operă a Norei Iuga fascinează prin complexitatea imaginarului atribuit realului ordinar, banal. „Nora Iuga e unul dintre acei autori, destul de rari, pentru care simpla respirație sau orice alt act fiziologic, în toată banalitatea lui trivială, prețuiește cel puțin la fel de mult ca oricare mare capodoperă a literaturii.”²⁹ Actul liric de a aduce sub același spectru eroticul și eceziasticul a întins limitele orizontului de așteptare al cititorului, dar s-a impus prin imaginile insolite și integrarea sa într-o manieră intenționat-ludică în universul poetic al scriitoarei.

Note:

1. Ion Bogdan Lefter, *Postmodernism – Din dosarul unei „bătălii” culturale*, Pitești, Editura Paralela 45, 2012, p.117.
2. *Ibidem*, p. 117.
3. *Ibidem*, p. 119.
4. Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 308.
5. Ion Bogdan Lefter, *op. cit.*, p. 137.
6. Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, 1999, p.310.
7. *Ibidem*, p. 310.
8. Ion Bogdan Lefter- *Postmodernism- Din dosarul unei „bătălii” culturale*, Pitești, Editura Paralela 45, 2012.
9. Nicolae Bârna, *Leonid Dimov: cu un pas înainte fata de modernitate*, Revista Cultura, Nr. din 12 octombrie 2011.
10. Nicolae Bârna, *Leonid Dimov: cu un pas înainte fata de modernitate*, Revista Cultura, Nr. din 12 octombrie 2011.
11. Nicolae Bârna, *Leonid Dimov: cu un pas înainte fata de modernitate*, Revista Cultura, Nr. din 12 octombrie 2011.
12. Nicolae Bârna, *Leonid Dimov: cu un pas înainte fata de modernitate*, Revista Cultura, Nr. din 12 octombrie 2011.
13. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, p. 1058.
14. Nicolae Bârna, *op.cit.*
15. Mircea A. Diaconu, *Poezia postmodernă*, Brașov, Editura Aula, 2002, p. 14.
16. *Ibidem*, p.21.
17. *Ibidem*, p.9.
18. *Ibidem*, p.13.
19. Octavian Soviany, *Nora*, Casa de pariuri literare, 2018, București, p.33-34.
20. Ion Pop, *Poezia românească neomodernistă*, Școala Ardeleană, 2018, p.607.
21. Ion Pop, *Poezia românească neomodernistă*, Școala

Ardeleană, 2018, p. 604-605.

22. Octavian Soviany, *Nora*, București, Editura Casa de pariuri literare, 2018, p. 38.

23. Gabriela Gîrmacea, *Conversația cu Nora Iuga*, București, Editura Tracus Arte, 2011, p.153.

24. Octavian Soviany, *op.cit.*, p. 33.

25. Octavio Paz, *Copiii mlaștinii- Poezia modernă de la romantism la avangardă*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2017, p.157-158.

26. *Ibidem*, p.158.

27. Octavian Soviany, *op.cit.* p.45.

28. Marin Mincu, *O panoramă critică a poeziei românești din secolul al XX-lea*, Editura Pontica, 2007, p. 771.

29. Octavian Soviany, *op.cit.* p. 10.

Bibliography

Bârna, Nicolae, *Leonid Dimov: with a step ahead to modernity*, Revista Cultura, Nr. din 12 octombrie 2011.

Cărtărescu, Mircea, *The Romanian Postmodernism*, București, Humanitas, 1999.

Diaconu, Mircea A., *The Postmodernist Poetry*, Brașov, Editura Aula, 2002.

Gîrmacea, Gabriela, *Conversations with Nora Iuga*, București, Editura Tracus Arte, 2011.

Lefter, Ion Bogdan, *The Postmodernism – From the File of a Cultural Battle*, Pitești, Paralela 45, 2012.

Manolescu, Nicolae, *The critical history of Romanian literature*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.

Paz, Octavio, *Children of the Mire- Modern Poetry from Romanticism to the Avant-Garde*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2017.

Pop, Ion, *The Romanian neomodernist poetry*, Școala Ardeleană, 2018.

Soviany, Octavian, *Nora*, București, Editura Casa de pariuri literare, 2018.

Mărci pragmatice în discursul afazic nonfluent

Réka INCZE (KUTASI)

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: ktsreka@yahoo.com

Pragmatic Markers in Non-Fluent Aphasic Speech

Aphasia is a complex communication disorder that affects thousands of people every year. This is among the most alarming post-stroke cognitive impairments that may affect one or more language levels, but not the intelligence of the patients. People affected know exactly what they want to say, but they may have difficulties in expressing their ideas. The emphasis of linguistic elements, verbal or non-verbal pragmatic markers within the conversational act facilitates the decoding of the message and its interpretation, transmitted through speech by the speaker, in this case the aphasic patient.

Keywords: aphasia, language disorder, pragmatic markers, verbal and nonverbal markers.

Cercetătorii au manifestat, dintotdeauna, un real interes față de studiul limbajului uman. Fiind un element esențial în comunicare, limba este „cea mai bună oglindă a minții umane”.¹ Limbajul uman se caracterizează prin flexibilitate și versatilitate. Acesta poate fi folosit pentru a transmite emoțiile și sentimentele, pentru a face promisiuni, a pune întrebări, a da comenzi, a face sugestii etc. Nu există niciun alt sistem de comunicare, fie uman, fie non-uman, care să fie caracterizat prin același grad de flexibilitate și versatilitate precum cel uman. Folosim limba pentru a ne exprima emoțiile, gândurile, tristețea, nevoile, dorințele, precum și pentru a ne păstra și transmite cultura și tradiția. Limba nu înseamnă gândire, ci o modalitate de exprimare.

Ca urmare a unor tulburări neurologice, în cele mai multe cazuri un accident vascular cerebral, ariile creierului pot fi lezate, provocând pierderi sau tulburări grave de limbaj. Afazia, fie fluentă, fie nonfluentă, rezultată ca urmare a unei leziuni de la nivelul emisferei

cerebrale stânga, cauzată de un accident vascular cerebral, o leziune cerebrală, encefalită sau o tumoră pe creier² este privită ca una dintre cele mai grave forme de tulburare de limbaj. „Fenomenele de patologie a limbajului sunt expresia manifestării unei violențări a cunoștințelor dobândite. Subiecții sunt puși în fața unei răsturnări de situație, a unei destructurări a materialului dobândit pe cale cognitivăsenzorială”³.

Discursul persoanelor care suferă de afazie este o formă de interacțiune verbală, prin care bolnavul afazic, încearcă să transmită, prin diferite modalități, fie limbaj verbal, fie non-verbal, un mesaj. Pentru a înțelege discursul acestor pacienți, o atenție deosebită trebuie acordată acelor elemente lingvistice, mărci pragmatice, din cadrul actului conversațional, care ajută la decodarea și interpretarea enunțurilor rostite de către aceste persoane. Termenul de marcă pragmatică a fost folosit de către lingvistul Bruce Fraser, care a afirmat că:

„First, I assume that every sentence has a Direct Message Potential. [...] On the one hand, a sentence typically encodes a proposition, perhaps complex, which represents a state of the world which the speaker wishes to bring to the addressee's attention. This aspect of sentence meaning is generally referred to as the propositional content (or content meaning) of the sentence. On the other hand, there is everything else: Mood markers such as the declarative structure of the sentence, and lexical expressions of varying length and complexity.”⁴

„În primul rând, am convingerea că fiecare propoziție are capacitatea de a transmite un Mesaj Direct. [...] Pe de o parte, o propoziție conține un enunț, posibil complex, care reprezintă o stare, pe care vorbitorul dorește să o aducă în atenția interlocutorului. Acest aspect al semnificației propoziției este în general denumit ca și conținutul propozițional (sau sensul conținutului) al enunțului. Pe de altă parte, enunțul include și: mărci ale modalității, cum ar fi structura declarativă a propoziției și expresii lexicale de lungime și complexitate diferită”. (tra. n.)

Conform clasificărilor efectuate de diverși autori, mărcile pragmatice sunt de diferite feluri, însă, pentru redactarea acestui articol am luat în considerare clasificarea autoarei Carla Bazanella⁵, conform căreia ele se împart în două clase: metatextuale și iterative (mărci ale locutorului, mărci ale interlocutorului). În această cercetare o importanță aparte am acordat clasei mărcilor pragmatice rostite de bolnavul afazic, care cuprinde conectori, adverbale, interjecții, conjuncții, precum și cuvinte de umplutură. Aceste mărci ajută interlocutorul în decodarea și înțelegerea mesajului transmis de locutor.

În orice conversație normală există doi protagoniști care participă la actul comunicațional, prin schimbarea rolurilor și semnarea, prin mărci, semne, fie verbale, fie nonverbal, a dorinței de a iniția o conversație, de a evita preluarea cuvântului, de a continua discursul, de a transmite o stare emotivă, urmare a căreia se află în imposibilitatea de a se exprima, de a-și exprima acordul sau dezacordul față de un lucru, de a se autocorecta în cazul în care a observat că a efectuat o greșeală etc.

Corpusul, pe care se axează această cercetare, este alcătuit din 23 de pacienți afazici nonfluente (afazie Broca) recrutați din cadrul Spitalului Clinic de Urgență Mureș, Târgu Mureș, Clinica de Neurologie I și Clinica de Neurologie II, precum și din cadrul Spitalului „Nova Vita” din Târgu Mureș. Pacienții incluși în studiu au fost diagnosticați cu AVC de către medicii neurologi din cadrul centrelor menționate pe baza unui examen clinic și paraclinic iar diagnosticul de afazie a fost stabilit de către un logoped pe baza unor

teste bine definite. După ce pacientului i s-a explicat scopul și natura studiului, acestuia i s-a solicitat semnarea *Consimțământului informat* fie direct, fie, în caz de imposibilitate datorită unor deficiențe motorii asociate patologiei de bază, de către aparținătorul sau reprezentantul legal al acestuia. Următorii pași au constat în înregistrarea audio a interviurilor (limbaj spontan) cu pacienții afazici nonfluente, transcrierea „verbatimă” a acestora și, în final, efectuarea analizei mostrelor de vorbire spontană obținute prin adresarea unor întrebări pacientului și permiterea acestuia să vorbească fără a-l întrerupe, punând accent pe mărcile pragmatice identificate în aceste „texte”. Pentru a identifica mostrele de vorbire am inclus, în paranteză, identificatorul atribuit fiecărui pacient în parte.

1. Mărci verbale

1.1. Mărci de inițiere a conversației

Conversația este inițiată prin folosirea unor perechi de adiacență⁶, care „sunt secvențe de două enunțuri consecutive, produse de emițători diferiți, ordonate ca o succesiune de părți și structurate astfel încât prima parte reclamă cu necesitate o anumită parte a doua.” salutul/răspunsul la salut

(1) „I: Bună ziua.

P: Bună ziua.” (NM_F_76_26.04.2017)

întrebare/răspunsul la întrebare

(1) „I: Puteți să-mi spuneți numele?

P: Ș.V.

I: Sunteți de acord cu înregistrarea?

P: Da.” (SV_F_80_03.08.2017)

(2) „P: Bună ziua.

I: Îmi puteți spune cum vă numiți?

P: Da. T.D.

I: Câți ani aveți?

P: Șeptezecișitrei.” (TD_F_72_21.08.2018)

adverbul *păi*

Adverbul *păi*, în poziție inițială, are rol narativ și indică inițierea unei conversații. Fiind un marcator popular-familiar⁷, pragmaticalizat din adverbul *apoi*, acesta poate semnala și o ezitare în ceea ce privește inițierea unei conversații.

(1) „P: **Păi**, în primul rând am terminat facultatea de automobile, de la Brasov, în șeptzeci și unu am fost repartizat la Bistrița; direct acolo am fost interogată și am circulat la..., am fost prima dată la ITA după aceea la IJTLu. Din șa...șapte... obzeci, deci obzeci..., numai la IJTLu până m-am pensionat.” (BG_M_71_21.02.2017)

(2) „P: **Păi** am doi copii. M-am căsătorit, am doi copii, băiatul lucrează în Târgu Mureș, fata în București și am patru nepoți. Două nepoate...trei nepoate. Da, două nepoate de la fată, un nepot

și o nepoată de la băiat.” (SL_F_79_10.08.2018)

(3) „I: Cum ați ajuns în spital?

P: **Păi**, nici eu nu știu. Numai când am venit am fost...” (SAI_M_67_01.08.2018)

1.2. Mărci care servesc la evitarea preluării cuvântului sau refuzul de a continua conversația

Confruntându-se cu o tulburare de vorbire, pacienții afazici, adesea, evită preluarea cuvântului prin emiterea diferitelor semnale verbale.

semnale verbale de ascultare, reprezentate de mărci pragmatice precum *da, nu, așa, nu știu*;

(1) „I: Trebuie să veniți aici, și să mergeți și la logoped.

P: **Așa, așa.**

I: Să mergeți la logoped.

P: **Da, da.**” (PE_F_69_14/08/2018)

(2) „I: Ce vă amintiți? Ce s-a întâmplat?

P: **Nu știu.**

I: Nu știți?

P: **Nu.**

I: Nu știți. Și nici de câte zile sunteți la spital? Nu știți. Deci, sunteți de acord ca să înregistrăm ceea ce vorbim.

P: **Da.**” (LS_M_60_13.02.2017)

semnale nonverbal, precum plânsul. Acesta este frecvent întâlnit la pacienții afazici, ca urmare a neputinței acestora de a rosti cuvintele dorite. Astfel, apare refuzul de a vorbi sau de a continua fraza începută.

(1) I: Deci, când s-a întâmplat această problemă?

P: Marți. Marțea trecută.

I: Marțea trecută, da?

P: ...zeșe minute...

I: Ați fost acasă?

P: Da.

I: Da, ați fost acasă.

P: ...după aia m-am...după...(**plânge**)”

(PT_M_60_00/01/1900)

1.3. Mărci ale funcției emotive ale limbajului

Starea emotivă, fie pozitivă, fie negativă, este indicată prin folosirea *interjecțiilor sau a construcțiilor incidente de tip afectiv*.

exprimarea unei stări negative

(1) I: Când v-ați născut?

P: doișpe iunie...**na stai un pic!**

I: Pe asta puteți să-mi scrieți.

P: Nu, nu.

I: Nu?

P: **Stai să văd!** (scrie cifrele)

(TD_F_72_21.08.2018)

Fiind întrebată în ce an s-a născut, pacienta, ca urmare a tulburării de limbaj, nu reușește să redea anul, luna și ziua nașterii. Pe acest fond folosește locuțiunea interjecțională de tip afectiv pentru a-și exprima nervozitatea și îngrijorarea. Aceste stări pot fi observate aproape la toți pacienții afazici nonfluenți.

(2) „P: [...] cu mâinile, cu mânușile în mână, **fir-ar al naibii** dar eu știu ca să vorbesc.”

(TD_F_72_21.08.2018)

exprimarea unei stări pozitive

(1) „I: Copii?

P: Copil. Și după aia...ăăă unu

I: Mai mare?

P: Mai mare.

I: Înalt?

P: Și după aia...

I: Că s-a dus.

P: Dus. Și după aia...

I: Vă mai vizitează?

P: Da.

I: Vă iubesc.

P: **Vai de mine!** Și după aia...așa...așa...așa...

I: Vine la dvs. și vă strânge în brațe?

P: **Vai de mine!** Așa...așa..”

(TD_F_72_21.08.2018)

1.4. Mărci ale acordului sau dezacordului

Aceste mărci indică acceptarea pacienților afazici de a se angaja într-o conversație sau dezacordul privind continuarea unei discuții începute. Acestea sunt, de obicei, adverbe, precum: *da, nu* etc.

Propoziția neanalizabilă, exprimată prin adverbul de afirmație (sau negație) *Da (Nu)*, ca marcă a acordului (sau a dezacordului), apare frecvent în conversația dintre studenta-doctorand și pacientul afazic.

(1) „I: Deci, sunteți de acord cu înregistrarea convorbirilor. Deci sunteți de acord să înregistrăm.

P: **Da.**

I: ...ce discutăm. Bine mulțumesc. Trebuia să spun ca să înregistrăm

...acest lucru.

P: **Da.**” (SM_F_60_00/01/1900)

(2) „I: Îmi puteți spune cum vă numiți?

P: **Da.**” (TN_F_78_21.08.2018)

Dezacordul este exprimat prin adverbul de negație *nu*, pacienții afazici exprimându-și refuzul, dezacordul față de cele prezentate sau rostite de către intervievator.

(1) „I: Dacă vreți eu vin la dvs. să vorbim.

P: Vorbit.

I: Acasă la dvs. dacă vă place de mine.

P: **Da, da, da.**

I: Dar să nu vă supărați.

P: **Vorbit, nu, nu nu.**” (PE_F_69_14/08/2018)

... (2) „I: Deci v-ați lovit la cap?

P: **Nu, nu** lovit! Au venit toți pe mine...am avut...” (MV_M_68_23.02.2017)

(2) „P: Mînune. Bine. Și eu dorm în camera mare, am canapea, de la...canapea...nu canapea. Cum îi zice?

I: Pat?

P: **Nu!** Colțar.” (TD_F_72_21.08.2018)

1.5. Mărci pragmatice ale „corijării” discursului

Pacienții afazici au tendința de a se autocorecta în cazul în care își dau seama că discursul produs nu este adevărat sau cel dorit de către aceștia. La nivelul corpusului am observat folosirea *adverbelor*, ca mărci pragmatice ale corecturii.

(1) „I: Și cum ați ajuns în spital?

P: **Nu știu** cum am ajuns. **Bine...**” (TN_F_78_21.08.2018P)

... (2) „I: Câți ani aveți?

P: Aăăăă...patruzeci...treizecișapte...treisopt **doar.**” (MDG_M_40_01.08.2018)

1.6. Mărci ale continuității discursului

Conjunția conclusivă *deci*, în poziție mediană, este utilizată de pacienții afazici nonfluenți pentru transmiterea continuității ideilor începute în enunțul anterior, îmbogățind discursul cu inferențe.

(1) „P: De când am fost internată la Galați. Pentru că am avut accidentul în raza respectivă și am... Cam la două săptămâni după am început să recuperez dar nu, nu tot. **Deci** foarte puțin. Na...” (NM_F_76_26.04.2017)

(2) „P: Nu. Și atunci m-am avut niște simptome. Am mers...**deci** astea. Nu mai... **Deci**, nu pu...puternice...**deci**. Da. Am fost bine altfel.” (NGM_M_69_13.04.2017)

(3) „P: Una alta. **Deci**, nu știu ce. Așa să zic că am făcut ceva deosebit de mare, **deci** lucrări mari sau lucrări mici, sau... Nu din astea casnice.” (NGM_M_69_13.04.2017)

(4) „P: Da, ce am făcut observații, **deci** că am fost la calculator și acolo am picat jos. Și m-o, m-o (bâlbâie) readus nevastă-mea cam dură (în loc de după) trei ore...acolo...ăăă ...eu ieșeam la...ăăă...**deci** ieșeam după calculator, de fapt am fost acolo picat și de acolo nu mai știu, am fost dus...” (BG_M_71_21.02.2017)

În discursul afazic din corpusul examinat, ideea de continuitate este dată și de folosirea conjuncțiilor copulative, respectiv adversative (*și, dar*), ale adverbilor și locuțiunilor adverbiale discursive (*după aceea, după*

aia) cu o stilistică narativă.

(1) „P: Îi căsătorit, are două fete, are două străne...două strănepoate, nepoate la băiatu’ **și** un strănepot al meu și nepot la băiatu’.

I: Am înțeles.

P: **Și**, căsătorite amândouă. Una locuiește în Tîrgu Mureș, soțul ei e ăla care... (TD_F_72_21.08.2018)

(2) „P: Povestim... Avem un copil **și** am un nepot **și** nepotul meu muncește. Da.” (TN_F_78_21.08.2018)

(3) „P: Atăta, am mâncat, am mâncat, am beut medicamente, **și** tăt nu mai, **și**...Vi...Viki vine **și** n-am putut să...să...nu știu de ce nu am putut să ...ăăă...că nu-s ușă...iese. **Și** atunci tot...ce dracu că nu pot să vorbesc. **Și** atunci așa m-am speriat, atunci **și** nu pot să, nu știu de ce nu pot să fac, **și** atunci, **și** atunci ...nu știu de ce. Nu știu de ce. Dar nu mă dor nimica. Vai dar nu mai...” (SV_F_80_03.08.2017)

(4) „I: Deci, numai săptămâna trecută?

P: Da, săptămâna trecută **și** de atunci s-aicea **și**... la un pat. (...) Tot...o fost după aia.

I: Și până săptămâna trecută n-ați avut simptome, nimic?

P: Nu. **Și** atunci m-am avut niște simptome. Am mers...deci astea. Nu mai...Deci, nu pu.. puternice...deci. Da. Am fost bine altfel.

I: Îhâm. Și ați venit în urgență aici la Neurologie sau...?

P: Da, da...

I: Îhâm

P: În urgență **și** m-o luat **și** m-o adus aicea sus.” (NGM_M_69_13.04.2017)

(5) „P: Eu, acuma vorba lungă sărăcia omului că nu știu să spun așa de bine dar am făcut un abcident vascular cerebral undeva în zece...nouă februarie. **Și după aceea** de acolo am început aici ăăă...în spital două săptămâni, **și** după aca... **și după aia** acasă. Această...eu știu...lucrare...am făcut-o pentru că undeva în partea dreaptă a, a piciorului **și** a mâinii am făcut o pari..o pareză... adică, peartea dreaptă **și, și** adică partea dreaptă am **și** acuma o oarecare pare..., pareză, nu pot să fac. **Dar** nu este ceva deosebit însă totuși nu știu ăăă să zic ăăă **și** acuma degetele **și** mâinile astea de.. de...dre...drepte.” (BO_M_60_22.06.2016)

(6) „P: Nu știu, nu știu. **Și după aia**, una, două. **Și după aia**, una, două, tri. **Și după aia**, una, una așa, **și după aia**, una ăăăă.” (PE_F_69_14/08/2018)

2. Mărci nonverbale (registru tăcerii)

Comunicarea cu pacientul afazic nu înseamnă doar exprimare orală. Vorbitorul afazic se folosește adesea de

mărci nonverbale, cum ar fi: mesajul kinezic (privire, mișcări involuntare, plâns, râs), precum și tăcerea ca inferență motivantă în transmiterea unui anume mesaj cu încărcătură subiectivă.

Comunicarea înglobează elemente lingvistice și extralingvistice, dar și „elemente paralingvistice: elemente parazite (ale ezitării: sunete tipice pentru fiecare limbă; în română: î, ăă), clișee lingvistice, pauze cu rol intențional semnificativ, elemente neintenționate, indicând receptorului deliberarea în alegerea unei alternative”⁸

Limbajul nonverbal are o valoare foarte importantă în comunicarea cu acești pacienți, deoarece „are forță emoțională infinit mai mare decât verbalul și pentru că, în multe cazuri, ajută la dobândirea unei idei cât de cât conturate despre comunicare [...] prin rezistența în timp a multora dintre elementele care îl construiesc”⁹.

2.1. Tăcerea (pauza) sau golurile sunt elemente care se întâlnesc la toți pacienții afazici și prin care aceștia încearcă să își amintească cuvintele pe care ar dori să le rostească. Această tăcere este marcată, în transcrierea înregistrărilor, prin puncte de suspensie. Absența unor constituenți verbali declanșează competența de deducție pragmatică a receptorului.

(1) „I: Și puteți să-mi spuneți ce s-a întâmplat cu dvs.?”

P: Nici eu...umerul, m-a trântit în cap, am căzut jos și m-au dus direct la spital. Da, direct...asta a fost. Eu nu am ce spuie nimic înainte de asta.” (MV_M_68_23.02.2017)

(2) „I: Povestiți-mi pe scurt de ce vă aflați aici, sau ce credeți că este problema?”

P: O...a fost, am ...docamdată nu pot vorbi.” (STM_F_60_05.07.2017)

(3) „P: Singură stau.

I: Singură. Dar mai aveți copii?”

P: .Da. ...copiii să..

I: Așa este..mai pleacă.

P: Cu necazurile ei.

I: Și cu vecinii cum stați?”

P: ...” (SM_F_60_00/01/1900)

(4) „I: Cum vă numiți?”

P: ...” (SI_M_60_00/01/1900)

Interpretarea acestei pauze, de durate diferite, se bazează pe ipotezele închipuite de către interlocutor, privind mesajul pe care locutorul ar fi dorit să îl transmită. După părerea personală, acestea sunt semne ale frustrării, incapacității sau, poate, încăpățânării pacienților afazici de a vorbi, de a transmite mesajul dorit. Fiind vorba de persoane care se află într-o situație problematică, interpretez această tăcere și ca pe un blocaj emoțional, un disconfort psihic declanșat de problemele de sănătate ale fiecărui pacient în parte.

Limbajul nonverbal apare și sub formă de *râs* sau

plâns, două reacții care reflectă eliberarea emoțională a pacienților afazici.

După cum reiese din materialele analizate și prezentate, discursul pacienților afazici cuprinde un număr restrâns de mărci pragmatice. Acest lucru se datorează vocabularului restrâns al pacienților ca urmare a tulburării de limbaj de care suferă aceștia. Discursul afazic nu face abstracție de mărci pragmatice, doar că numărul acestora este modic, de aici și interpretarea pragmatică dificilă a discursului afazic.

Astfel, cele mai des întâlnite mărci pragmatice sunt evidențiate prin: adverbe, conjuncția copulativă „și”, locuțiuni adverbiale, precum și interjecții afective. Putem afirma că o caracteristică a discursului afazic o reprezintă prezența interjecțiilor și a pauzei, două semne/mărci prin care persoanele care suferă de afazie își exprimă sentimentele, emoțiile, temerile, frustrările, dorințele etc.

Note:

1. Marcelo Dascal Leibniz- *Language, Signs and Thought: A collection of essays.*, Amsterdam, John Benjamins Publishing House, 1987, p. IX.

2. Estrella Maria de Roo, *Agrammatic grammar: Functional Categories in Agrammatic Speech*, Hague, Theseus, 1999, p. 1.

3. Radu Drăgulescu, *Psycholinguistic and neurolinguistic approaches on communicational distortions*, în *The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity*. Section: Language and Discourse, ed. Iulian Boldea, Tîrgu-Mureș, Arhipelag XXI, 1, 2014, p. 106, ISBN 978-606-93691-3-52014.

4. Bruce Fraser, *Pragmatic Markers*, în *Pragmatics*, vol. 6:2, 1996, p. 167.

5. Luminița Hoarță Cărăușu, *Elemente de analiză a structurii conversației*. Iași, Editura CERMI, 2003, p. 84-90.

6. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversația, structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, ediția a II-a, București, 1999, p. 50.

7. Rodica Zafiu, *Evoluția adverbilor de timp atunci, acum, apoi către statutul de mărci discursive*, în Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu (eds.), *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, București, Editura Universității din București, 2009, p. 785.

8. Alexandra Ciocîrlan, Radu Drăgulescu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică*, Cluj Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013, p. 25.

9. Dan S. Stoica, *Limbaj, discurs, comunicare: eseuri la temă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 155.

Bibliography:

- Căraușu, Hoară, Luminița, *Elemente de analiză a structurii conversației (Analysis elements of conversation structure)*, Iași, Editura CERMI, 2003.
- Ciocîrlan, Alexandra, Drăgulescu, Radu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică (Communication Distortions. Psycholinguistic research)*, Cluj Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013.
- Dascal, Marcelo, *Leibniz- Language, Signs and Thought: A collection of essays*, Amsterdam, John Benjamins Publishing House, 1987, p. IX.
- de Roo, Estrella, Maria, *Agrammatic grammar: Functional Categories in Agrammatic Speech*, Hague, Theseus, 1999.
- Drăgulescu, Radu, *Psycholinguistic and neurolinguistic approaches on communicational distortions*, The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity. Section: Language and Discourse, ed. Iulian Boldea, Tîrgu-Mureș, Arhipelag XXI, 1, 2014, p. 95-109.
- Fraser, Bruce, *Pragmatic Markers*, în *Pragmatics*, vol. 6:2, 1996.
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Conversația. Structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatic a românei vorbite (Conversation, structures and strategies. Suggestions for a pragmatism of spoken Romanian)*, ediția a-II-a, București, 1999.
- Zafiu, Rodica, *Evoluția adverbilor de timp atunci, acum, apoi către statutul de mărci discursive (Evolution of the adverbs of time, then, now, afterwards to the status of discursive markers)*, în Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu (eds.), *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, București, Editura Universității din București, 2009, p. 779-793.

Globalization and Multicultural Influences on Ethnonational Processes in Ukraine at the End of 20th Century – Beg. of 21st Century

Natalija B. MALETS

Department of Public Health and Humanitarian Disciplines,
Medical Faculty No 2, Uzhhorod National University, Uzhgorod, Ukraine
Personal e-mail: 1981phd@gmail.com

Oleksandr O. MALETS

Department of Public Disciplines and Physical Culture,
Faculty of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine
Personal e-mail: 1981phd@gmail.com

*Globalization and Multicultural Influences on Ethnonational Processes in Ukraine
at the End of 20th Century – Beg. of 21st Century*

The article highlights and analyzes the impact of multiculturalism and globalization on the education of personality value orientations in Ukraine at the end of XX c. beg. of XXI c. Multiculturalism in Ukraine should become a new educational strategy that will qualitatively determine new principles of the organization of the educational process, the nature of the presentation of school disciplines and the methodology of educational work. The main objective of multicultural education is the formation of a person, free from negative ethno-cultural stereotypes.

An important role in the formation of national consciousness belongs to the mother tongue, which is an essential ethno-differentiating feature. The actual relationship of language and nation often occurs in the consciousness. Education and development of younger generations is provided only in the native language — this axiom has long been accepted by civilized nations.

The worship of the native language, traditions and customs of the Ukrainian people and national art should dominate in the content of educational activities. Educational work should also be directed towards the formation of respect for the ethno-culture of other national minorities, overcoming prejudice towards them, national restrictions, and creating a positive psychological climate for their cohesion and friendship, and the formation of international communication culture. An important condition for the effectiveness of educational work is the consideration of ethnic psychosocial features, customs, moral and social values of representatives of all ethnic communities.

Keywords: multiculturalism, globalization, the formation of personality, ethnocultural processes, society.

Introduction

A characteristic feature of globalization is the aggravation of minority issues. Globalization is reflected in the minority issue in all its aspects. Globalization intensifies migratory movements, forming new ethno-cultural minorities in countries around the world. Intensification of cultural contacts associated with globalization activates cultural contacts, making society more open to the perception of other ways of life. Globalization creates a situation of diversity in societies (Bevelander and Taras, 2013, 3). Intercultural competences — instructions, cultural knowledge, language skills — are a necessary factor contributing to building social interaction in the conditions of the modern world (Dalib et al., 2018).

Historically, there are three policy models for ethno-national minorities. This is assimilation, integration and multiculturalism. Assimilation was a typical choice for countries in which there was a dominant social group that tried to impose its own culture on other social groups that were considered to be minorities in relation to it. The integration model emerged in countries where the dominant group was not primordial (for example, the United States), but nevertheless formed certain cultural frameworks that were seen as universally acceptable, and the pursuit of which was a prerequisite for the acquisition of all the rights of society members. These two models are to some extent historic, while the model of multiculturalism is a relatively new phenomenon associated with the ideas of individual freedom developed in the postwar period. The introduction of multiculturalism in countries originally formed as national projects is a complex problem that can have many specific aspects. In countries such as the United Kingdom and the Netherlands, the national character of the parent states was combined with the existence of large colonial empires with a very heterogeneous composition of the population (Coello, 2010).

Multiculturalism emphasizes cultural freedom, social justice, equality of opportunities for all within the existing political system (Hawkins, 1991, 214-215). In practice, the policy of multiculturalism includes anti-discrimination policies and measures to increase the participation of minorities in public life (facilitating access to the labour market, education, holding positions in public administration, etc.); policy on the development of minority cultures; prohibition and persecution of political groups that seek to revive the policy of aggressive nationalism and xenophobia; criminalization of so-called “hate crimes” — crimes committed because of hatred to a person as a representative of a certain discriminated group. In practice, multiculturalism creates numerous forms of complex identities that combine the features of two or

more social groups. The most often, this results from taking on the traits of the culture of the country in which people live by the members of the minority. Particularly children and young people who are considered to be members of ethnic or racial groups, but who do not subjectively feel isolated from the culture of the social majority (Rastas, 2013, p. 41). The introduction of multicultural policies is preceded by intensification of social movements and concerned groups representing the interests of certain social minorities in politics. The practice of civic participation in the political life of society is spreading (Pal, 1993, 19). There is also a certain link between multiculturalism and secularization (Meer and Modood, 2013, 87).

In the decade of 2010, globalization and the policy of multiculturalism, as related phenomena, are often defined as being in crisis or even discredited. Data from sociological studies allowed us to talk about “globalization scepticism”, common in European countries (Lundsgaarde, 2018). This crisis manifests itself in the growing political weight of populist movements that use nationalistic and xenophobic rhetoric. To some extent, the social discourse of previous decades has been formed or changed, neo-Nazi ideas have become one of the trends of modern media (Lee, 2018). Interestingly, the policy of multiculturalism can be debated from a different point of view. Thus, the “classical” policy of multiculturalism in Canada can be defined as a “packaged” integration policy that only uses other methods, but instead of co-existence of culturally differentiated groups creates familiar cultures of the commonplace, to which these groups must adapt and respond (Hansen, 2014). In Australia, the policy of multiculturalism is a debate about the content of the notion of Australian identity (Levey, 2008, 254).

There are conceptual views on completing the policy of multiculturalism and its transition to interculturalism, which is based on intercultural dialogue (Modood, 2015, 348). Interculturalism is seen as an alternative multiculturalism model of integrative pluralism (Bouchard, 2015, 138).

The topicality of the study of this problem is due to the existence of contradictions between: the general needs of the modern society in relation to the training of future specialists who are prepared to successfully cooperate with colleagues on an international level, and the real state of preparing students for communicative activities in educational institutions; increase of the competence of specialists and insufficiently developed methodology of preparing them for possession of different types of professional competences; knowledge of the basics of multicultural communication during the study of humanitarian disciplines and the lack of it in the framework of future professional activities; readiness to master the multicultural competence and the lack of a system for preparing for this process (Bekh

and Bekh, 2008, 22).

Theoretical Basis

The purpose of the article is to highlight and analyze the effects of multiculturalism and globalization on the values of personality orientation in Ukraine at the end of XX century — beg. of XXI century on the basis of existing studies of the process of multicultural education, which is aimed at the formation of ethnic identity and tolerance. Based on the experience of implementing the policy of multiculturalism in the societies of different countries of the world, we distinguish their theoretical and philosophical principles and analyze the problems associated with the implementation of the policy of multiculturalism in globalized societies. The purpose of the comparative analysis is to determine the framework conditions for the formation of the relevant policy in Ukraine.

Results and Discussion

The crisis of culture in a globalized society

The representative of the Frankfurt School, J. Habermas (2000), argues that the modern “late-capitalist” state is capable of crowding out the crisis phenomena from one sphere of society to another: the political crisis can be pushed into the sphere of the economy, the economic one — into the social sphere, and so on. J. Habermas (2000) emphasizes that culture is an area in which the concept of crisis preserves its significance, where it cannot be “softened” since the sphere of culture is not subordinate to the administrative manipulation exercised by the state. In this case, Habermas (2000) speaks of true culture, informal morals and art, not about the “mass”, the surrogate culture that has captured the historical space of Europe in the present century (Habermas, 2000, 77-79). The situation of breaking the cultural integrity and breaking the organic connection of person with the natural causes of life in the XX-XXI century is interpreted as a situation of alienation. Alienation is the process of transforming various forms of human activity and its results into an independent force dominated by it and hostile to it. The alienating mechanism is dangerous due to the following manifestations: 1) impotence of a person before external forces of life; ideas about the absurdity of existence; 2) loss of people’s mutual obligations to observe social order, as well as negation of the prevailing system of values; a feeling of solitude that excludes a person from public relations; 3) the loss of an individual “I”, the destruction of the identity of the person. Questions of psychological “culture dissatisfaction” and self-denial of the person were set

and solved by representatives of the psychoanalytic theory (Fromm, 2005).

One of the researchers of this problem is G. Marcuse (1994), who developed the concept of “one-dimensional person”, who, being included in the consumer race, turns out to be alienated from such his/her social characteristics, as a critical attitude to the existing society, the ability to revolutionary struggle. At the heart of the modern crisis of civilization is also the contradiction between the growing needs of society and the ability of the natural environment to meet them. Not solving this complex contradiction, it is impossible to make the transition of world civilization to sustainable development. But it is impossible not to mention the fact that modern civilization creates conditions for the spiritual development of society, the development of education, the attachment of a person to various forms of culture, the value of humanity (Marcuse, 1994, 123-125). The spiritual life of society is an inspirational creation, preservation and assimilation of spiritual values and content. These values include the unity of people and nature, the unity of human civilization, non-violence, the self-worth of the individual etc. All this is in harmony with modern human values. However, this potential of civilization is not realized fully, which limits the spiritual development of man. A significant part of the population does not have access to the use of spiritual values, and some, in general, are in an isolated cultural-informational and living space (Potebnya, 2000). Therefore, very often there is a loss of human spirituality, the spread of pseudo-values, the growth of aggression and the level of crime. It is today that the problems and prospects of modern civilization are becoming particularly meaningful, as a result of the contradictions and problems of the global order, which are becoming more acute. Humanity faces an important task to overcome these negative trends in contemporary world development (Kremen, 2007, 205-207).

The old European culture that created the West in its present form is in a state of collapse and self-destruction. Today it can be disassembled and disposed into parts, subordinating borrowed elements to its own cultural logic. The tool for this partition and recycling is given by the very same Western culture. Postmodern fundamentalism, in contrast to classical fundamentalism, which rejects everything else from the threshold, is precisely the way to ensure the most non-harmful safe assimilation of another’s cultural heritage when, from the elements of another culture, its technology, science, social and political institutions, — the alien will be cleansed, the creation of which they are (Buckingham, 2003, 321-324).

It is known that when empires collapse, people appeal to smaller communities, in particular, to language and religion, because they only give them some

confidence and a sense of security. This ethnonational trend can be traced both to the countries of Eastern Europe and Ukraine, and it is an orientation towards cultural-national principles and the declaration of language and ethnicity as the basis of a new national state. As W. Altermatt (2000) rightly pointed out, in various parts of Eastern Europe from now on, “nationalism serves as a pseudo-religious opium for people disoriented and suffering from powerful post-communist transformations” (306).

The experience of implementing multiculturalist policies in solving the crisis of culture

It should be noted that the more this tendency spreads from the economic and political spheres to the spiritual (in particular, to education), the stronger the protective reaction of cultural minorities becomes. They will emphasize their minority status and their cultural difference, which can turn into a political confrontation. According to the writer M. Strikha (2003), the following fact is absolutely clear: the uncritical application of all the terms and provisions of European documents at the turn of XX and XXI centuries on cultural diversity in Ukraine will be counterproductive, since Ukraine does not start its move to multiculturalism from the status of an ethnonational state (which was a starting point for all countries of the continent in the 1970s and 80s), but from the post-colonial situation of the “two Ukraines”. According to studies conducted on the existence of Ukrainian communities in the foreign environment of Asian Russia, Ukrainians chose between two strategies — assimilation and national mobilization. National mobilization was more peculiar to migrants from Western Ukraine, where, apart from the language, the Greco-Catholic Church (Kuttilova, 2016) was the mobilizing factor.

There is an experience in implementing a policy of introducing the foundations of multiculturalism in a society. As a rule, the most consistent in this sense are considered by the Australian and Canadian societies, where the policy of multiculturalism has been introduced since the 1970's (Seglow, 2003, 156). Thus, in Canada, multiculturalism was proclaimed as a government course by P. Trudeau since October 1971. Discourse associated with multiculturalism has led to radical changes in the Canadian society (Biles, 2014). In particular, in addition to changing migration policies, in the 1990s, the process of multiculturalism has led to symptomatic changes in the policy of the indigenous population. The process of change was at certain stages: from the official apology of the Church in 1986, the creation of the Royal Commission on Aboriginal peoples with the publication of its resonant

report in 1996, the establishment of the National Commission on Truth and Reconciliation, and the official apology of the Government and Parliament in 2008, alongside The Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada (2015). Canada abandoned the long practice of assimilation of Indians, which was, in particular, a school (“killing an Indian in a child”). An interesting aspect of the policy of reconciliation is the programs for the revival of the languages of the Indian people, and their introduction into the education system — the Aboriginal Languages Initiative (ALI) and the Canada-Territorial Language Accords (Truth and Reconciliation Commission of Canada, 2015, 115-116). Specialized pedagogical techniques and teaching techniques are being developed (Berlin, 2000). In a particular case, the situation of bilingualism is formed; Anglo-Saxon and French cultures are no longer seen as alternatives to the historical future of the Indian people. Certain signs of interest in the cultural revival of traditional nations exist even in countries that are consistently guided by an assimilation model such as Russia (Egorov and Idiatullof, 2018).

It is obvious that multiculturalism in Ukraine should become a new educational strategy that will determine qualitatively new principles of the organization of the educational process, the nature of the presentation of school disciplines and the method of educational work. That is why the main objective of multicultural education is the formation of a personality free from negative ethno-cultural stereotypes, who has a developed sense of understanding of other cultures and respect for them, who knows how to live in peace and harmony with people of any nationalities and beliefs, and therefore, is ready to creative activity in the socio-cultural society (Lysenko, 2011, 243-245). The consistent introduction of multicultural learning and improving language competence within the framework of university courses may be reasonable (Muzafarova, Bagmanova and Zabolotskaya, 2018).

The experience of developing multicultural education in the United States is extremely topical for Ukraine with its multinational population. When discussing this issue, the problems of language, ethnic identity and history come to the fore: their relationship is important in the psychological study of social consciousness of people. The multicultural component serves as a feature of the democratic state (Saukh, 2016). As noted above regarding the features of multiculturalism policy, multicultural education should be based on the principles of equality, non-discrimination and equal access, recognition of the value of different cultures and the principles of their peaceful coexistence.

Multiculturalist and polyculturalist strategies for the development of education in Ukraine

A quite interesting situation has emerged in Ukraine: on the one hand, the totalitarian education model has become a thing of the past, and the transitional state has not yet set clear benchmarks for the future; on the other – the authorities are trying to create an ethnocentric state, which is criticized by modern political theory and is contrary to human rights. Indeed, the state policy in this direction is oriented on moderate Ukrainization while ensuring cultural rights of minorities, but, firstly, there is lack of funds and means, and, secondly, this policy is not continuous and depends on specific performers, “fluctuates” between moderate nationalism and nostalgic Soviet “internationalism”, bypassing consistent thoughtful multiculturalism (Strikha, 2003). As the experience of the countries where the principles of multiculturalism have been consistently implemented, testifies, in particular, Canada and Australia, the achievement of the positive goals of youth development requires the creation of a sustainable environment that would reveal the creative potential of young people and minimize the manifestation of the divisions, inequalities and fragmentation (Hebert, 2016, 223-224).

An effective tool for the formation of ethnic self-consciousness is Ukrainian studies, through which the society gets to know the achievements of its people at all stages of its development. The system of integrated scientific knowledge of this course includes theoretical and methodological, philosophical, political and statist, cultural and historical aspects of belonging to Ukraine as an all-planetary phenomenon (Bibik, 2004, 92). Ukrainian studies contribute to the formation of knowledge, beliefs, and opinions regarding stages, ways and means of building Ukraine as a sovereign state.

An important role should be assigned to Ukrainian ethnopedagogy, revealing ethnocultural traditions of education and training, as well as the ideal of Ukrainian education, universal, national, family, personal values (Stelmakhovych, 1997, 19-21).

The way people understand their history plays a key role in the formation of their national and social identity. School curricula and history textbooks reflect the portrait features of ethno-social groups, relations between groups in society and their acceptable forms (Korostelina, 2013). Studying history at school is also a recognized mechanism for the formation of consciousness in transitional societies, which include Ukraine (Popovska, 2012, 51). Interpretation of historical experience can emphasize the mechanisms of victimization and destruction. National history is presented as a path to a victim country that is subjected to an unjustified encroachment of enemy neighbours and becomes irresponsible a victim of aggression.

According to another scenario, the situation of artificial historical amnesia is created, when undesirable facts of the historical past are hushed up, an objective study of history becomes undesirable. The entire chapters of history are erased from the memory of the society. In practice, these scenarios can be combined, but both have political risks. The perception of oneself as a victim country can lead to destructive collective behaviour and the imposition of biased “historically grounded” claims to neighbouring countries or to other ethnic groups living in the country. “Forgetting” of history limits the academic and democratic freedom of citizens and promotes mythologization, the formation of artificial historical myths. The combination of these scenarios and associated risks can be seen on the example of the policy of historical memory, that is being implemented in Russia and contributes to the spread of interstate and inter-ethnic conflicts. Consequently, on one hand, Russia is victimized as a victim of aggression during the Second World War, whose status as of the savior of the world is not properly recognized. On the other hand, it is a hushing up, or even rehabilitation in the public consciousness, of the crimes of the Stalinist regime. The modern perception of its own history by Russian society is a factor in the spread of revenge and xenophobic attitudes, which are the basis of foreign political aggression. The same is a factor in the conflict with neighbouring countries, including Ukraine, for which the recognition of the Holodomor (man-made famine) and other anti-national crimes of the Stalinist regime is a factor in the formation of the nation.

In the study of national history there is the problem of “uniting or separating” determined for the countries which suffered a heavy conflict, or so-called post-conflict societies. Historical science is under the heavy press of social and political conditions, historical issues are politicized, and school textbooks are political programs applying to the past. It ultimately discredits historical science in the eyes of society, creating scepticism about the very possibility of an objective study of the past.

The conditions of a globalized world characterized by close coexistence of the country and peoples require such an approach to historical research and retranslation of their results at school, which would form the basis for mutual understanding and reconciliation. The freedom of historical research and the recognition of positive historical responsibility should be its integral part, according to which the actions of individuals and groups of people in the past are considered using the principle of historicism and with an understanding of the positive historical perspective to which societies should strive. It is interesting to note the experience of changing the priorities of teaching history at school in conflict societies towards the goals of social justice, equality and development, with the emphasis on anti-

discrimination and human rights-based orientation. The same with regard to the change of the paradigm of an organically homogeneous nation for a picture of real ethno-cultural diversity (Murgescu, 2001). Currently, as the results of the study of existing history textbooks in Ukraine, Romania and Moldova show, they demonstrate their consistent ethnocentrism (Musteață, 2017).

Conclusions

Use in the formation of the national consciousness of such effective means as artistic works, art, culture, religion contributes to the development of not only intellectual but also the spiritual, emotional and moral sphere of personality.

An important role in the formation of national consciousness belongs to the mother tongue, which is an essential ethno-differentiating feature. The actual relationship between language and people often occurs in consciousness. Education and development of younger generations are provided only in the native language — this axiom has long been accepted by civilized nations.

In the content of educational activities should dominate the cult of the native language, traditions and customs of the Ukrainian people, national art. Educational work should also be directed towards the formation of respect for the ethno-culture of representatives of other national minorities, overcoming prejudice towards them, national restrictions, creating a positive psychological climate for their cohesion and friendship, and the formation of a culture of interethnic communication. An important condition for the effectiveness of educational work is the consideration of ethnic psychosocial features, customs, moral and social values of representatives of all ethnic communities.

Formation of national consciousness must be considered as a psychological and pedagogical problem, which requires the awareness of its relevance by each citizen. Polycultural competence is formed in the process of learning, and includes a system of multicultural knowledge, skills, interests, needs, motives, values, multicultural qualities, experience, social norms and rules of conduct necessary for everyday life and activities in the modern multicultural society, realized in the ability to effectively solve problems of social activity in the course of positive interaction with representatives of different cultures. Polycultural competence has a complex structure, and therefore a difficult mechanism of formation, which makes this process difficult and time-consuming. A qualitative professional formation of the multicultural competence of future specialists in the modern educational space

is possible if functioning as a holistic, dynamic, open system that has the corresponding purpose, function, content, forms and methods of implementation at each stage and takes into account the social, cultural and historical experience of the native and other nations of the world.

Bibliography:

- Altermatt, Urs. *Ethnonationalism in Europe*. Moscow: RGGU, 2000. Print.
- Bekh, Volodymyr and Yuliia Bekh. "Self-Regulatory Paradigm of Education as a Process and Product of the Conceptualization of Branch Management." *New Paradigm: Journal of Scientific Papers* 77 (2008): 21-26. Print.
- Berlin, Lawrence. "The Benefits of Second Language Acquisition and Teaching for Indigenous Language Educators." *Journal of American Indian Education* 39(3) (2000): 19-35. Print.
- Bevelander, Pieter and Raymond Taras. *The Twilight of Multiculturalism? Findings from across Europe / Challenging Multiculturalism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. Print.
- Bibik, Nadiia. *Competency Approach in Modern Education: World Experience and Ukrainian Perspectives: Library for Educational Policy*. Kyiv: K.I.S. Print, 2004.
- Biles, John. *The Government of Canada's Multiculturalism Program: Key to Canada's Inclusion Reflex? / Multiculturalism Question*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2014. Print.
- Bouchard, Gérard. *Interculturalism: A View from Quebec*. Toronto: University of Toronto Press, 2015. Print.
- Buckingham, Patrick. *Death of the West*. Moscow: AST. Print, 2003.
- Coello, Laura. *Significant difference? A comparative analysis of multicultural policies in the United Kingdom and the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010. Print.
- Dalib, Syarizan, Minah Harun, Norhafezah Yusof and Mohd Khairie Ahmad. "Experiencing the Other: Students' Construal of Intercultural Competence." *The Journal of Social Sciences Research* 6 (2018): 254-259. Print.
- Egorov, Dmitriy and Azat Idiatullo. "Transformation of Traditional Culture (Case Study: Municipal Areas of Ulyanovsk Region, Russia)." *The Journal of Social Sciences Research* 4 (2018): 203-220. Print.
- Fromm, Erich. *Healthy Society. Dogma about Christ*. Moscow: AST Transitkniga, 2005. Print.
- Habermas, Jürgen. *Moral Creation and Communicative Action*. Moscow: Nauka, 2000. Print.
- Hansen, Randall. *Assimilation by stealth why Canada's multicultural policy is really a repackaged integration policy / Multiculturalism Question*. Montreal: McGill-

- Queen's University Press, 2014. Print.
- Hawkins, Freda. *Critical Years in Immigration Canada and Australia Compared*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1991. Print.
- Hebert, Yvonne. "Youth in Plural Cities, Multiculturalism and Citizenship: Policy Challenges and Opportunities." *Foro de Education* 14(20) (2016): 199-230. Print.
- Korostelina, Karina. *History education in the formation of social identity: toward a culture of peace*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. Print.
- Kremen, Vasyly. *Philosophy of the National Idea. Person, Education, Society*. Kyiv: Hramota, 2007. Print.
- Kutilova, Larisa. "Problems of Ukrainian Transmigrations and Ethnocultural Transformations in Ukrainian Environment in Near-Enisey Siberia in the Studies of the Historians of Krasnoyarskin the Second Half of the 20th - beginning of the 21st centuries." *Bulletin of the Tomsk State University. History*, 1(39) (2016): 89-96. Print.
- Lee, Jason. *Nazism and Neo-Nazism in Film and Media*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018. Print.
- Levey, Geoffrey. *Multiculturalism and Australian National Identity | Political Theory and Australian Multiculturalism*. New York: Berghahn Books, 2008. Print.
- Lundsgaarde, Erik. *Explaining Globalization Scepticism*. Copenhagen: DIIS, 2018. Print.
- Lysenko, Nelli. *Training of Future Educators for Work with Children in the Post-Cultural Environment | Cultural and Historical Heritage of Poland in Ukraine as a Factor of the Development of Postcultural Education*. Khmelnytskyi: Zakolodny M.I., 2011. Print.
- Marcuse, Herbert. *One-Dimension Person*. Moscow: Refl-book, 1994. Print.
- Meer, Nasar and Tariq Modood. *The 'Civic Re-balancing' of British Multiculturalism, and Beyond | Challenging Multiculturalism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. Print.
- Modood, Tariq. *Rethinking Multiculturalism, Interculturalisms and the Majority | Multiculturalism Rethought*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. Print.
- Murgescu, Mirela. "The history of minorities in the Romanian school system Curricula and textbooks in the late 1990s." *Internationale Schulbuchforschung* 23(2) (2001): 225-242. Print.
- Musteață, Sergiu. *About Us and Our Neighbours: History Textbooks in the Republic of Moldova, Romania and Ukraine*. Braunschweig: Georg Eckert Institute, 2017. Print.
- Muzafarova, Nailya, Nargis Bagmanova and Albina Zabolotskaya. "Intercultural Communication as a Basis for Continuous Multicultural Education." *The Journal of Social Sciences Research* 1 (2018): 544-547. Print.
- Pal, Leslie. *Interests of State the Politics of Language, Multiculturalism, and Feminism in Canada*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1993. Print.
- Popovska, Biljana. "The Role of Teaching History for a Nation-Building Process in a Post-Conflict Society. The Case of Macedonia." *Connections* 12(1) (2012): 51-64. Print.
- Potebnya, Aleksandr. *Symbol and Myth in the Popular Culture*. Moscow: Labirint, 2000. Print.
- Rastas, Anna. *Ethnic Identities and Transnational Subjectivities | Multiple Identities*. Bloomington: Indiana University Press, 2013. Print.
- Saukh, Petro. "Philosophy and Methodology of the Strategy of Polycultural Education." *Bulletin of the Zhytomyr Ivan Franko State University* 1 (2016): 5-9. Print.
- Seglow, Jonathan. *Multiculturalism | Political concepts*. Manchester: Manchester University Press, 2003. Print.
- Stelmakhovych, Myroslav. *Ukrainian folk pedagogy*. Kyiv: IZMN, 1997. Print.
- Strikha, Maksym. *Ukrainian-Style Multiculturalism: Attempt to "outstrip without catching up"*. Kyiv: Criticism-Comments, 2003. Print.
- Truth and Reconciliation Commission of Canada. *Canada's residential schools: the final report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2015. Print.

Cronologia unirii Bucovinei cu România (I)

Paul Brusanowski

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: pbrusan@yahoo.de

The Chronology of the Union of Bukovina with Romania

During the dissolution of Habsburg Austria, the Ukrainians organized a National Assembly in Lviv on October 19 and declared the establishment of the Ukrainian state, stretching from the San River in the west (today, in south-eastern Poland) to the Siret River in the east (thus including the northern half of Bukovina).

The Romanians in Bukovina held a Constituent Assembly on October 27 and decided the unification of the whole Bukovina with Romania. On November 1, 1918, the Ukrainians organized a coup d'état and took over Eastern Galicia, and on November 6, the city of Chernivtsi.

Upon the request of the Romanian Constituent Assembly, the Romanian Royal Army entered Bukovina, and on November 12, occupied the city of Chernivtsi, from which the Ukrainian soldiers and officials had fled. The Romanian National Council, established by the Constituent Assembly, took over the power in Bukovina, issued a new constitution of the country and instituted a Romanian government in Bukovina.

On November 28, the Romanian government organized a Congress of all the inhabitants of Bukovina, which proclaimed the union of the province with Romania. The German and the Polish inhabitants of the province officially attended the Congress and sanctioned the union; the Jewish community boycotted the Congress, while only 13 unofficial representatives of the Ukrainian community from several Ruthenian villages participated. On November 30, prayers of thanksgiving were offered in the Catholic, Evangelical and Orthodox cathedrals, as well as in a synagogue in Chernivtsi.

Keywords: Bukovina, Romania, Iancu Flondor, Aurel Onciul, Wassiklo, the Bukovina Congress, Stanislav Kwiatkowski, Alois Lebouton, Viktor Glondys.

Timp de 144 de ani, Bucovina (cu o suprafață de 10.441 km²) s-a aflat sub autoritatea Curții de la Viena. În ceea ce privește modul de administrare, pot fi diferențiate următoarele etape:¹

Între anii 1775-1786 s-a aflat sub administrație militară, Consiliul aulic de război din Viena luând primele măsuri de modernizare;

Între 1786/87-1849, Bucovina a alcătuit un cerc administrativ în cadrul Regatului Galiției, constituind al 19-lea cerc pe lângă celelalte 18 înființate în anul 1782.² S-a aflat sub conducerea unui căpitan cercual / *Kreishauptmann* (dintre cei nouă căpitani existenți în această perioadă, doar doi au fost români). Însă între

29 septembrie 1790 – 13 aprilie 1817, Bucovina s-a bucurat de o autonomie sporită în cadrul Galiției.

În urma Constituției din 4 martie 1849, Bucovina a fost separată de Galiția și ridicată la rang de *ducat* (*Herzogtum*). Chiar și după abrogarea constituției, la 31 decembrie 1851, provincia și-a păstrat autonomia. A fost subordonată politic Guvernului din Viena. Singura legătură cu Galiția a rămas Curtea de Apel de la Lvov;

Între 26 aprilie 1860 – 26 februarie 1861, Bucovina a fost reunificată cu Galiția;

În urma Patentei din februarie 1861, Ducatul Bucovinei a fost restabilit, fiind instituită o *Dietă*

a țării, ca organ al autonomiei ei. Situația a rămas neschimbată până în noiembrie 1918.

1. Structura etnică a populației.

1.1. Raportul dintre români și ucraineni

Faptul că Bucovina s-a aflat timp de 80 de ani în strânsă legătură cu Galiția a avut urmări și asupra dezvoltării demografice a provinciei, în special datorită imigrării ucrainenilor. Un prim recensământ a fost efectuat încă în anul 1769 de către autoritățile de ocupație rusești (rușii au ocupat în anul 1769 întreaga Moldovă, obligându-i pe toți locuitorii, adunați în curțile bisericilor, să depună un jurământ de veșnică credință țarinei Ecaterina). Potrivit acestui recensământ, 64,23% dintre locuitorii teritoriului care avea să fie anexat ulterior de Habsburgi au fost români, iar 20,26% ruteni (ucraineni), 7,06% huțuli (tot slavi), restul fiind țigani, evrei, ruși și polonezi.³ Ion Nistor prezintă următoarea statistică demografică:⁴

Anul	Nr. locuitori	Populația Bucovinei		
		români	ruteni și huțuli	alții
1774	71.750	52.750	15.000	4.000
1779	116.926	87.811	21.114	8.000
1786	135.496	91.823	31.671	12.000
1848	377.571	209.293	108.907	59.381
1861	456.920	202.655	170.983	83.282
1869	511.964	207.000	186.000	118.364
1880	568.453	190.005	239.690	138.754
1900	730.195	229.018	297.798	203.379

Românii au constituit până în anul 1869 majoritatea populației. Însă în anii următori raportul s-a modificat în favoarea ucrainenilor. În 1884, aceștia constituiau deja 42,2% din populația provinciei, în timp ce românii doar 33,4%. Drept urmare, românii au criticat modul de înfăptuire a recensămintelor, deoarece era urmărită limba vorbită și nu etnia. Drept urmare, în nordul provinciei mulți locuitori considerați români au fost înregistrați ca ruteni. Până în anul 1910, situația românilor a cunoscut o oarecare îmbunătățire, ei continuând să rămână totuși minoritari față de ucraineni:⁵

Total locuitori	Români	Ucraineni	Germani	Evreii	Polonezi	Alții
798.355	273.354	305.101	73.073	95.778	36.210	14.839
%	34,24	38,22	9,15	12	4,54	1,85

Conducerea politică a românilor bucovineni a privit cu destulă teamă evoluția demografică și încercările de pătrundere a rutenilor în organele administrative ale ducatului, dar și în conducerea instituțiilor școlare și a Bisericii Ortodoxe din provincie (constituită ca Episcopie la Cernăuți, în cadrul Mitropoliei Bucovinei și Dalmației, înființată în anul 1873).

1.2. Poziția românilor în conducerea Ducatului Bucovinei

„Pentru administrarea civilă, Bucovina are organe autonome și organe imperiale regale. Pentru exercitarea autonomiei este o cameră legislativă provincială”⁶

Organul imperial a fost constituit din Guvernul țării, subordonat Guvernului central de la Viena. La fel ca în toată jumătatea austriacă a monarhiei dualiste, guvernul țării (*Landesregierung*) cuprindea opt ministere (Interne, Culte și Educație, Apărare, Agricultură și Păduri, Comerț, Meșteșuguri). Pe același nivel de administrație cu guvernul exista în fiecare provincie un Consiliu școlar, un Consiliu sanitar și o Direcție financiară, subordonate desigur organelor de resort din Viena.

În ceea ce privește Dieta țării, conform constituției Bucovinei din 26 februarie 1861,⁷ aceasta urma să fie alcătuită din 30 de membri, anume ierarhul ortodox (membru de drept) și 29 de deputați aleși astfel: 2 deputați de către membri Consistoriului eparhial ortodox, 8 de către marii proprietari, 2 de către locuitorii orașului Cernăuți, câte unul de către locuitorii din orașele Suceava, Siret și Rădăuți, 2 de către membrii Camerei de Industrie și Comerț, iar restul de către locuitorii din celelalte localități ale Bucovinei, pe baza votului cenșitar. Constituția a fost modificată la 13 mai 1876, când a fost inclus ca membru de drept și rectorul nou înființatei Universității din Cernăuți, astfel că Dieta urma să fie alcătuită din 31 de membri.

După introducerea votului universal în Austria, Dieta Bucovinei a votat un nou sistem electoral, la inițiativa deputatului român Aurel cavaler de Onciul. Cunoscut drept „compromisul bucovinean din 1910” a constituit poate cel mai complicat sistem electoral din Europa acelor vremi,⁸ intenția fiind de a asigura o reprezentare clară a diferitelor etnii din provincie. Românii au reușit să obțină o reprezentare mai bună decât cea a rivalilor ucraineni. Germanii și evreii au votat împotriva compromisului, dat fiind faptul că evreii nu au apărut ca etnie separată, deputații evrei fiind incluși între cei germani.

Acest „compromis bucovinean” a fost instituit prin legea din 26 mai 1910.⁹ Dieta urma să fie alcătuită din 63 de deputați, dintre care doi membri de drept (mitropolitul ortodox și rectorul universității). Ceilalți 61 de deputați urmau să fie aleși de trei clase electorale: 1) marii proprietari funciari; 2) Camera de industrie și comerț din Cernăuți; 3) Poporul votant, împărțit, la rândul său, în: a) electori bogați din comune și b) restul poporului. Așadar, deși votul a fost universal, el nu a fost egal.

Clasa marilor proprietari funciari a fost împărțită în șase categorii, cu drept de a alege 13 deputați, dintre care șase români:

Consistoriul ortodox și egumenii celor trei mănăstiri existente: 1 deputat român;

Membrii clerului românesc: 1 deputat român;
Membrii clerului rutean: 1 deputat ucrainean;
Marii proprietari români: 4 deputați români;
Marii proprietari polonezi și armeni: 4 deputați polonezi;

Restul marilor proprietari: 2 deputați germani.

Membrii Camerei de industrie și comerț și-au menținut dreptul de a alege doi deputați (germani, de fapt evrei).

Clasa „poporului alegător” a fost împărțit în 43 cercuri electorale, dintre care 26 alcătuite din locuitorii mai bogați din comune și 17 din restul poporului alegător. Totodată, au fost stabilite prin lege circumscripții etnice: 16 românești, 16 ucrainene, 9 germane și 2 poloneze. Primăriile au fost obligate să realizeze liste electorale pe criterii etnice.

Pe „listele românești” au fost incluși însă și cei aprox. 10.000 locuitori maghiari, pe „listele ucrainene” și rușii lipoveni și huțulii, iar pe „listele poloneze” și armenii gregorienii (afilați din punct de vedere bisericesc sub ascultarea catolicosului armean din Ecimiadzin) și slovacii.¹⁰

Iată și cele 10 circumscripții românești cuprinzându-i pe fruntașii comunelor: 1) românii bogați din orașele Cernăuți, Rădăuți, Suceava și Siret; 2) Vatra Dornei; 3) Câmpulung Moldovenesc; 4) Gura Humorului; 5) Solca; 6) satele din jurul Rădăuțiului și din Seletin; 7) Satele din jurul Sucevei; 8) Storojineț și satele dimprejur; 9) Siret și satele dimprejur; 10) Nordul provinciei (locuit în majoritate de ucraineni). Cele 6 circumscripții electorale românești pentru restul locuitorilor de rând au fost: 1) orașele Cernăuți, Rădăuți, Suceava și Siret; 2) districtele judecătorești Câmpulung, Stulpicani, Vatra Dornei; 3) districtele Gura Humorului și Solca; 4) districtele Rădăuți și Seletin; 5) Districtele Suceava și Siret; 6) nordul provinciei. Fiecare circumscripție alegea câte un deputat român.

Cele 16 circumscripții ucrainene (cu 16 deputați ucraineni) au fost alcătuite după același mod, cele mai multe fiind în nordul provinciei, în timp ce circumscripțiile din sud aveau o întindere mai mare.

Cele cinci circumscripții electorale comunale germane alegeau 7 deputați germani (și evrei), deoarece locuitorii germani și evrei din orașul Cernăuți și apoi cei din orașele Rădăuți, Suceava, Siret, Gura Humor, Câmpulung, Vatra Dornei, Storojineț, Coțmani și Vijnița alegeau câte doi deputați, în loc de câte unul. La fel, cele 4 cercuri electorale germane pe baza votului universal alegeau 5 deputați, deoarece locuitorii din orașe au dobândit dreptul de a alege nu unul, ci doi deputați.

Cele două circumscripții poloneze au primit dreptul de a alege împreună doi deputați polonezi.

Noul sistem electoral a fost aplicat pentru prima oară în anul 1911. Din cei 46 de deputați aleși în cele 43 cercuri electorale, 16 au fost români, 16 ucraineni, 12

germani (și evrei) și 2 polonezi. La aceștia s-au adăugat cei 2 deputați germani din Camera de Industrie și Comerț, precum și cei șase români, patru polonezi, doi germani și un ucrainean din rândul marilor proprietari funciari. Alături de cei doi membri de drept, românii și-au asigurat prin acest „compromis bucovinean de la 1910” un număr de 23 de deputați din cei 63 (așadar 36,5% din totalul deputaților). Ucrainenii au avut 17 deputați (așadar 26,98% din totalul de deputați), germanii tot 17 deputați (dintre care 10 evrei) și polonezii 6 deputați (9,5% din totalul deputaților).

În fruntea Dietei a fost instituit un *Căpitan al Țării* (*Landeshauptmann*), numit de către împărat din rândul deputaților. Ținându-se cont de către Curtea de la Viena că Bucovina constituia oarecum o țară românească, au fost numiți în această funcție doar români: episcopul Eugen Hacman, căruia i-au urmat după 1864 Eudoxie de Hurmuzaki (1864-1874), Alexandru Baron de Wassilko-Serecki (1874-1893), Ioan Lupul (1893-1904), Georg Baron de Wassilko-Serecki (1904-1910) și Dr. Alexandru Baron de Hormuzaki (1910-1918).¹¹

În ceea ce privește Parlamentul central din Viena (*Reichsrat*), acesta a fost alcătuit din Senat (*Herrenhaus*), ai cărui membri au fost numiți de împărat, și Camera Deputaților (*Abgeordnetenhaus*), cu 425 deputați aleși. În Senat, împăratul a numit doi bucovineni, ambii români: pe de o parte episcopul, apoi mitropolitul țării și apoi Alexandru baron de Wassilko-Serecki, iar după moartea acestuia în 1893 fiul său George baron de Wassilko-Serecki. Vechea familie moldovenească Wassilko, atestată încă din 1428 într-un uric al lui Alexandru cel Bun, a fost înnobilită în anul 1679 de către regele polon Ioan III Sobiescki. În anul 1855 Iordachi Wassilko, tatăl lui Alexandru, a primit prin diplomă aulică gradul imperial de baron și predicatul Serecki (Sireteanul). Familia Wassilko a fost considerată una dintre cele mai importante din Bucovina, cu avere funciară de aprox. 56.000 iugăre.¹²

În Camera Deputaților din Viena, au fost aleși următorul număr de deputați români:

Legislatura	Nr. deputați din Bucovina	Nr. deputați români	Profesia deputaților români
1867-1870	5	4	1 cleric, 2 proprietari funciari, 1 țăran
1870-1871	5	3	1 cleric, 2 proprietari funciari
1871-1873	5	2	1 cleric, 1 funcționar
1873-1879	9	4	2 proprietari, 2 funcționari

1879-1885	9	3	3 proprietari funciari
1885-1891	9	5	1 cleric, 3 proprietari, 1 privat
1891-1897	9	4	1 cleric, 2 proprietari, 1 privat
1897-1900	11	5	1 cleric, 2 proprietari funciari, 1 scriitor, 1 privat
1901-1907	11	5	1 cleric, 1 proprietar funciar, 1 prof. univ. 1 avocat, 1 privat
1907-1911	14	6	1 proprietar funciar, 1 prof. univ., 1 avocat, 2 funcționari, 1 secretar muncitoresc (socialist)
1911-1918	14	6	1 proprietar funciar, 1 prof. univ., 2 funcționari, 1 avocat, 1 secretar muncitoresc (socialist, anume George Grigorovici).

Începând din anul 1898, deputații români au alcătuit o facțiune separată, Clubul românesc. De obicei votau alături de partidele aflate la guvernare, drept care, după 1899, românii Ioan Lupul, Constantin cav. de Isopescul-Grecul și Teofil Simionovici au îndeplinit și funcția de vicepreședinți ai Camerei. În anul 1911, Clubul românesc a alcătuit împreună cu deputații italieni *Unio latina*, continuând însă să voteze alături de partidele de la guvernare. În ultima legislatură, George Grigorovici s-a alăturat facțiunii socialiste din Cameră, astfel că Clubul românesc i-a cuprins doar pe ceilalți cinci deputați români. Totodată, din Bucovina au fost aleși în anul 1911 cinci deputați ucraineni.¹³

Situația cea mai favorabilă au deținut-o românii în conducerea eparhiei ortodoxe cu sediul la Cernăuți. Ierarhul a fost în întreaga perioadă un român, chiar dacă unii au avut simpatii ucrainene (de ex. Eugen Hacman, dar și Arcadie Ciupercovici, ultimul mitropolit între

1896-1902). După 1900, ucrainenii au revendicat înființarea unei episcopii rutene cu sediul la Cernăuți și finanțată din *Fondul religiosar bucovinean* (care a acumulat toate averile vechilor mănăstiri moldovenești desființate de Iosif II pe teritoriul Bucovinei). În anul 1908 o delegație ucraineană a prezentat această revendicare în cursul unei audiențe la împărat. Românii s-au arătat de acord cu înființarea unei eparhii ucrainene, însă cu următoarele condiții: să fie eparhie sufragana Mitropoliei de la Cernăuți; să aibă reședința într-o localitate situată la nord de Cernăuți; să cuprindă doar comunitățile ucrainene, nu și cele românești (stabilite după un recensământ) și să nu fie finanțată din Fondul religiosar. În anul 1912, după moartea vicarului general M. Calinescu, ucrainenii au cerut ca funcția să revină unui rutean. Ba, mai mult, au cerut numirea a doi consilieri ucraineni în Consistoriul de la Cernăuți, dintre care un vicar *cum iure successionis*. În același timp, românii au cerut ca funcția de vicar să fie ocupată de Eusebiu Popovici. În 1913, Curtea de la Viena l-a numit pe preotul rutean Artemon Manastyrskij în funcția de vicar general, iar pe Eusebiu Popovici doar consilier onorific. Drept urmare, la 2 octombrie 1913, 150 de preoți români au organizat o demonstrație de protest la Cernăuți.¹⁴

La 1 ianuarie 1914, Consistoriul eparhial din Cernăuți a fost alcătuit din cinci consilieri, dintre care doi ucraineni (printre aceștia și vicarul general) și trei români. Din cei 12 protopopi, 9 au fost români și 3 ucraineni. La Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți funcționau șase profesori români și doi ruteni, precum și doi conferențieri români. La Facultatea de Drept exista un profesor român, iar la cea de Filosofie doi profesori români, doi profesori ruteni și doi conferențieri români. În școlile medii (gimnazii, licee, școli reale) funcționau șase directori români și trei ruteni, apoi 85 de profesori români și 66 ruteni. În învățământul primar funcționau însă 218 învățători români și 251 învățători ucraineni.¹⁵

2. Încercarea ucrainenilor de încorporare a nordului Bucovinei în Republica Ucraineană de Vest

În cursul tratatelor de pace de la Brest-Litovsk de la începutul anului 1918, Curtea de la Viena s-a arătat de acord (printr-o clauză secretă) să recunoască o țară de Coroană aparte, numită Rutenia, care să cuprindă Galiția de est și Bucovina. Planul nu a fost dus însă la îndeplinire.¹⁶

2.1. Adunarea Națională Ucraineană de la Lvov din 19 octombrie 1918

La 19 octombrie 1918 a avut loc la Lvov o Adunare națională ucraineană, la care au luat parte toți

deputații ucraineni din Galiția și Bucovina. Rezoluția votată a prevăzut unirea tuturor teritoriilor etnice ucrainene din Austro-Ungaria într-un stat propriu, care urma să se întindă de la râul San în vest (cu orașele Przemysl, Krosno, Jasło și Gorlice, azi toate situate în Polonia de sud-est) până la râul Siret în sud-est (inclusiv cu orașele Cernăuți, Storojineț și Siret). De asemenea, revendicările teritoriale ucrainene au vizat și regiunea Transcarpatia (inclusiv Maramureș) situate în Ungaria. Adunarea a prevăzut constituirea la Lvov și Cernăuți a două *delegațiuni* care să pregătească crearea statului ucrainean și să poarte negocieri în acest sens cu autoritățile de la Viena. „Minoritățile etnice” au fost solicitate să trimită, în număr proporțional, reprezentanți în Adunarea națională ucraineană și să ia astfel parte la crearea viitorului stat ucrainean.¹⁷

2.2. Disputa din Camera Deputaților din Viena dintre deputații Grigorovici și Wassilko

Desigur că rezoluția i-a scandalizat atât pe polonezi, cât și pe românii bucovineni. În Camera Deputaților de la Viena a avut loc la 22 octombrie o dispută destul de serioasă între deputații români (în special socialistul George Grigorovici) și cei ucraineni (în special Nico de Wassilko) din Bucovina. Grigorovici s-a arătat conștient de faptul că ucrainenii ar fi avut dreptul asupra unor teritorii din nordul Bucovinei, însă a declarat că

„dacă ne luați capitala (Cernăuți – P.B.), atunci noi trebuie să privim aceasta ca pe o declarație de război. Și nu o considerăm doar o declarație de război din partea ucrainenilor, ci o declarație de război din partea statului austriac. Dacă va fi într-adevăr cazul că ne veți lua Cernăuțiul și teritorii și mai departe de Cernăuți, de unde nu au fost trimiși niciodată deputați ucraineni în Parlament, atunci vom adopta o total altă tactică politică.”¹⁸

Grigorovici l-a atacat personal pe deputatul Wassilko, numindu-l *renegat*, deoarece, deși provenea din vechea familie moldovenească Vasilca, totuși a trecut din interese personale (ocuparea unei funcții politice la Lvov) în tabăra ucrainenilor. Referindu-se și la românii ardeleni din Ungaria și la năzuința acestora de a se uni cu România, Grigorovici a afirmat:

„Prin ocuparea Bucovinei de către legiunile ucrainene nu faceți altceva decât să chemați pătrunderea românilor și mășlăuirea acestora în Bucovina. Ori dovedește guvernul că posedă rațiune și cap, pentru a înlocui legiunile ucrainene printr-un corp de armată austro-ungară neutră, ori ajungem la dezastru. Românii sunt astăzi doar un singur suflet și au un singur gând: Noi vrem Unirea. Iar această Unire nu

va putea fi împiedicată de deciziile Consiliului Național Ucrainean din Cernăuți sau Lvov”¹⁹

Deputatul Wassilko i-a răspuns imediat. Referindu-se la apelativul de *renegat*, a considerat că în zilele moderne nu se poate obține ceva prin jigniri personale (Grigorovici i-a strigat: „A fi român este o onoare!”). De asemenea, a pus la îndoială convingerile social-democrate ale lui Grigorovici, deoarece un social-democrat adevărat nu ar fi putut susține cu atâta tărie dreptul istoric al unui popor asupra unui teritoriu, în detrimentul realității demografice. Referitor la Cernăuți, Wassilko a susținut doar o ocupație provizorie a orașului și organizarea ulterioară a unui referendum: „Se va întâmpla cu Cernăuțiul ceea ce va decide poporul din Cernăuți.”²⁰

2.3. Constituanta românească de la Cernăuți, din 27 octombrie 1918

Patru zile mai târziu s-au organizat în sfârșit și românii din Bucovina și s-au întrunit într-o Adunare constituantă. A fost ales un Consiliu Național Român (CNR), în frunte cu Iancu Flondor și alcătuit din 50 de personalități românești din Bucovina. De asemenea, a fost votată următoarea rezoluție:

„I. Reprezentanții poporului Român din Bucovina, întruniți astăzi în ziua de 27 Octomvrie 1918 în Capitala Bucovinei, se declară, în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei țări românești. II. Constituanta hotărăște unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent și va purcede spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria. III. Spre a conduce poporul român din Bucovina și a-i apăra drepturile și spre a stabili o legătură strânsă între toți românii, Constituanta instituie un Consiliu Național de 50 membri. Acest Consiliu ne va reprezenta prin mandatar și la conferința de pace, și în afară de el nu recunoaștem nimănui dreptul de a hotărî sau trata asupra poporului român din Bucovina. IV. Constituanta respinge cu hotărâre orice încercare care ar ținti la știrbirea Bucovinei, dorește însă să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare”²¹

Iată și numele celor 50 de membri ai Consiliului Național Român, votați de adunare în unanimitate: Gheorghe Balmoș, Gheorghe Bancescu, Dionisie Bejan, Bodnarescu Vastlie, Gheorghe Boncheș, Dimitrie Bucevschi, Ion Candrea, Cornel Clain, Toader Cudla, Dimitrie Dan, Nicu Flondor, Iancu Flondor, Octavian Gheorghian, George Grigorovici, Homiuca Cornel, Alex Hormuzachi, Mihai Iacoban,

Ioan Iliuț, Constantin Isopescul-Grecul, Constantin Jescu, Toader Leuștean, Florea Lupu, Vasile Marcu, Nicolae Mihalescu, Constantin Niculița-Popovici, Ilie Odochean, Aurel Onciul, Dorimed. Popovici, Eusebie Popovici, Alecu Procopovici, Sextil Pușcariu, Romul Reuț, Ștefan Saghin, Gheorghe Șanaru. Albolu Vasile Șandru, Gheorghe Sârbu, Radu Șbiera, Modest Scalat, Teofil Simionovici, Ipolit Tarnavschi, Gheorghe Teleaga, Victor Tomașciuc. Laurențiu Tomoiaga, Aurel Țurcan, Dimitrie Țurcan, Nicu Vasiloschi, Gheorghe Voltco, Aurel Voronca și Toader Zanea.

Interesant este faptul că deputații români din Parlamentul de la Viena nu se aflau în Cernăuți. George Grigorovici a purtat o corespondență cu Flondor, iar în cele din urmă a refuzat să participe la mișcarea pornită de Flondor, precum și de a ocupa vreo funcție publică sub noua administrație a Consiliului Național Român:

„Atâta timp, cât Consiliul Național Român nu va ajunge la o înțelegere cu Consiliul Național Ucrainean cu privire la teritoriul Bucovinei și nu va propaga deschis principiile votului absolut democratic, a apărării minorităților și a reformei agrare, nu sunt în situația de a lua parte la lucrările Consiliului Național Român și cu atât mai puțin de a ocupa funcția unui secretar de stat”.²²

2.4. Adunarea studenților ucraineni din Cernăuți (28 octombrie 1918)

O zi după întrunirea Constituantei românești, studenții ucraineni din Cernăuți, organizați în trei asociații diferite și rivale, s-au întrunit într-o adunare comună și au emis o rezoluție în care susțineau dreptul la autodeterminare al popoarelor, precum și înființarea unui stat ucrainean care să cuprindă și orașele Cernăuți, Storojineț și Siret, din Bucovina. De asemenea, studenții au protestat împotriva rezoluției Constituantei românești, considerând-o drept o lovitură pentru teritoriile etnic ucrainene din Bucovina. Totodată au atras atenția asupra pericolului social al „luptei de clasă”, dat fiind faptul că „partidul boieresc românesc” susținea cu putere „dreptul de stăpânire istorică românească” asupra țărânimii ucrainene din nordul provinciei. Dat fiind faptul că ucrainenii din Bucovina aparțineau credinței ortodoxe, spre deosebire de cei din Galiția, care erau de confesiune greco-catolică, studenții au protestat împotriva celor care încercau să-i convingă pe rutenii din Bucovina că o unire a lor cu Galiția ar putea avea ca urmare obligația de a se converti la Biserica Unită cu Roma. În final, studenții ucraineni și-au arătat disponibilitatea de a lupta până la ultimul om pentru realizarea idealului lor național.²³

2.5. Puciul militar ucrainean din Lvov (noaptea dintre 31 octombrie – 1 noiembrie) și războiul polono-ucrainean

Revendicările ucrainene i-au scandalizat și pe polonezi. La Cracovia se afla Comisia austriacă de lichidare a teritoriilor poloneze. Aceasta a decis la sfârșitul lunii octombrie să-și mute activitatea la Lvov, capitala Galiției.

Pentru a preîntâmpina aceasta, ucrainenii au organizat în noaptea de 31 octombrie un puci. Au ocupat toate pozițiile militare din Lvov și clădirile publice, inclusiv primăria și poșta. În dimineața zilei de 1 noiembrie, când funcționarii și ofițerii s-au prezentat la serviciu, nu au fost lăsați să intre. Ofițerii au fost dezarmați. Transportul public a fost oprit în întregul oraș. Toată ziua au patrulat soldați ucraineni în mașini cu baionetele îndreptate înspre trotuare, provocând o imensă panică în rândul populației. La opt seara s-a ordonat închiderea porților caselor și s-a interzis circulația pe străzi.

Gubernurul austriac Karl Huyn a fost obligat să predea puterea Consiliului Național Ucrainean. Acesta a emis la 2 noiembrie o proclamație către populație, anunțând că orașul Lvov urma să aparțină de acum înainte Ucrainei. Fostul guvernator austriac, comandantul militar și comandantul poliției au fost internați (arest la domiciliu). Ceilalți ofițeri ai armatei austro-ungare au fost lăsați însă liberi.

Totodată, ucrainenii au încercat să obțină susținerea numeroasei populații evreiești. CNU a recunoscut existența unei națiuni distincte evreiești de sine stătătoare. Prin urmare, evreei au constituit o miliție proprie care a obținut arme și muniție de la legiunile ucrainene.

Între 3 – 17 noiembrie în Lvov s-a desfășurat un război civil. La început nu s-a știut cine a pornit lupta armată împotriva ucrainenilor. Curând însă s-a stabilit că au fost adolescenți polonezi, ascunși prin case, de unde au pornit lupte de gherilă împotriva rutenilor. Tinerilor polonezi li s-au alăturat lucrători de la căile ferate. Începând din 4 noiembrie, polonezii au reușit să reocupe teritorii tot mai întinse din oraș. Din greșeală au îndreptat artileria și asupra sediului fostului Guvernium, distrugând chiar dormitorul guvernatorului, fapt pentru care și-au cerut scuze printr-un comunicat. Luptele au continuat neîntrerupt timp de două săptămâni, locuitorii fiind nevoiți să se ascundă în pivnițe. Furia polonezilor s-a îndreptat în special împotriva cartierului evreiesc. Sute de cadavre au fost îngropate zilnic în pivnițe sau depozitate în cinematografe. Abia în ziua de 17 noiembrie a fost negociată o încetare provizorie a luptelor, valabilă până pe 20 noiembrie, ora 6 dimineața. Locuitorii au ieșit din pivnițe, au început să-și îngroape morții și să cumpere, la prețuri exorbitante, alimente.²⁴

Ziua de 1 noiembrie a intrat în istoriografia ucraineană drept „a doua zi a independenței Ucrainei” (prima zi a independenței fiind cea din 22 ianuarie 1918, când ucrainenii din Kiev au declarat Ucraina independentă de Rusia). Astfel au apărut două state ucrainene autodeclarate independente. Cel de pe fostul teritoriu austro-ungar s-a autointitulat *Republica populară ucraineană de vest (Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika)*.²⁵

La 21 noiembrie contingente importante poloneze au reușit să recucerească în totalitate orașul Lvov, astfel că ucrainenii s-au refugiat spre sud, mai întâi la Ternopil, apoi, la începutul lunii ianuarie 1919, la Stanyslaviv (azi Ivano-Frankivsk). Războiul dintre polonezi și ucrainenii a continuat, în paralel cu cel dintre polonezi și sovietici. La 22 ianuarie 1919 a fost emisă declarația de unire a celor două state ucrainene.

În urma alianței dintre Polonia și România, trupele române (anume Divizia de Infanterie 7, condusă de generalul Iacob Zadik) au intrat la 24 mai 1919, ora 4 dimineața, în Pocuția.²⁶ La mijlocul lunii iulie 1919, legiunile ucrainene au fost alungate de polonezi din Galiția, provincia fiind încorporată în statul polonez. În august 1919, trupele române au părăsit Pocuția și s-au reîntors pe teritoriul românesc.²⁷

2.6. Izolarea Bucovinei. Așteptări înfringurate cu privire la soarta provinciei. Organizarea ucrainenilor

În urma puciului de la Lvov, toate legăturile existente între Bucovina și Viena au încetat să existe. Trenurile nu au mai circulat, iar liniile de telegraf au fost întrerupte. Stăpânirea ucrainenilor s-a extins până la granițele Bucovinei. Și Pocuția a fost declarată la 1 noiembrie 1918 teritoriu al statului ucrainean. Instituțiile publice și locuințele private au primit ordinul de a rămâne închise de la ora 19 până la ora 7 dimineața.

Lipsa de știri a provocat o stare apăsătoare. Redacțiile celor două ziare principale germane din Cernăuți, unificate pe motive de economie încă din lunile de război, au reușit în 4 noiembrie să scoată doar o ediție limitată și scurtă, de o pagină și jumătate de ziar (!), publicând mărturiile a două personalități care reușiseră să părăsească orașul Lvov în ultimul moment dinaintea de începutul luptelor.

Cu privire la soarta Bucovinei, dar mai ales a Cernăuțiului, au fost luate în considerare trei ipoteze: a) instaurarea stăpânirii ucrainene în partea de nord a provinciei, inclusiv orașul Cernăuți, în baza deciziei Adunării Naționale de la Lvov din 19 octombrie; b) instaurarea stăpânirii românești, în baza rezoluției Constituantei din 27 octombrie; c) menținerea *statu quo*-ului existent până la o decizie finală a Conferinței de Pace. Referitor la a doua ipoteză exista pericolul

izbucnirii unui război civil între ucrainenii și români. Incertitudinea era mărită și de faptul că unii dintre deputații români din Parlamentul de la Viena nu erau de acord cu rezoluția Constituantei (anume Grigorovici, Aurel Onciul și Sârbu), aceștia fiind susținători ai unor tratative româno-ucrainene în vederea obținerii unui compromis pașnic cu privire la divizarea provinciei. Totodată, era așteptată cu înfrigurare o adunare a ucrainenilor din Cernăuți, care urma să aibă loc duminică dimineața, deci chiar în 3 noiembrie.²⁸

De fapt, la 3 noiembrie au avut loc trei adunări ucrainene, anume la sediul Consiliului Național, în sala Asociației de Muzică și în vechiul teatru orașenesc (devenit Căminul muncitoresc). Cele trei adunări au pornit în marș spre oraș. Au participat între 7000-8000 de persoane, fiind prezenți toți deputații ucrainenii. A fost votată o rezoluție, în care s-a stipulat crearea unui teritoriu național ucrainean distinct în Bucovina, alcătuit din orașul Cernăuți, din districtele bucovinene de nord (Zastawna, Coțmani, Vășcăuți și Vijnița) în întregimea lor, apoi din localitățile cu majoritate ucraineană din celelalte districte ale Bucovinei. Autoritatea supremă asupra acestui teritoriu urma să revină delegaților Consiliului Național Ucrainean din Lvov. Minoritățile etnice din acest teritoriu, în special evreii, au fost solicitate să trimită delegați la CNU din Lvov, pentru a obține asigurarea drepturilor lor național-minoritare. Totodată, CNU a fost solicitat să redacteze în cel mai scurt timp o constituție pentru noul stat ucrainean. A fost respinsă rezoluția Constituantei românești din 27 octombrie, considerată ca fiind „manifestarea reacționară a boierimii și clerului românesc”. În același timp, rezoluția ucraineană din 3 noiembrie a stabilit disponibilitatea de a negocia cu partea românească și cu celelalte naționalități soluționarea chestiunilor aflate în dispută. În final, CNU a fost solicitat să preia cât mai rapid administrarea teritoriului ucrainean din Bucovina.

Conform ziarului german, au existat într-adevăr negocieri purtate între ucrainenii și patru deputați români din Parlamentul vienez (Grigorovici, Sârbu, Onciul și baronul Hurmuzachi), obiectul în dispută fiind orașul Cernăuți. Din sursele deținute de jurnaliști, negocierile se aflau în impas. Ceilalți doi deputați români, Simionovici și Constantin Isopescul-Grecul se aflau la Viena, neputându-se deplasa spre Cernăuți, datorită liniilor de comunicație întrerupte. Au reușit însă să trimită o telegramă către președintele CNR în care și-au arătat acordul cu Constituanta românească din 27 octombrie, cerând totodată noi instrucțiuni.

Între timp, situația din Bucovina se agrava, în special datorită faptului că soldații din garnizoana armatei austro-ungare fuseseră demobilizați, fără să li se ceară să predea armele. Nu puțini au fost soldații dispuși să-și vândă armele, astfel că străzile localităților au fost împânzite de tineri adolescenți cu arme, care

trăgeau focuri în aer. Din fericire, nu a fost nimeni rănit. Însă în unele sate au avut loc chiar jafuri, în special la Noua Suliță și Șipeniț (de lângă Cozmeni, în nordul provinciei).

În aceste condiții, o delegație de ucraineni s-a prezentat la șeful jandarmeriei bucovinene, maiorul von Fischer, pretinzând că sunt reprezentanți ai Consiliului Ucrainean. Învinuindu-l pe maior de intenția de a fugi din Bucovina, ucrainenii au cerut 15 mil. de coroane și predarea Jandarmeriei. Însă în clădirea jandarmeriei se aflau din întâmplare și un deputat ucrainean în Parlamentul din Viena, precum și un deputat ucrainean în Dieta Bucovinei (Omelian Popovicz). Ambii au dovedit înșelătoria preinșilor delegați ucraineni. Într-un mod asemănător au încercat delicvenți ucraineni să preia și Direcțiunea Poștei din Cernăuți.²⁹

Jandarmeria bucovineană a făcut tot ce-i stătea în putință pentru a asigura ordinea, astfel că marți, 5 noiembrie, situația părea să se fi liniștit. Comandourile de jandarmi au patrulat continuu pe străzi, oprindu-i pe cei înarmați. Doar în cartierele mărginașe au continuat tinerii să tragă focuri de armă în aer. Tot în 5 noiembrie a sosit și primul tren din Viena, care avusese nevoie de cinci zile ca să ajungă la Cernăuți. Opinia publică începuse să creadă că, în lipsa unui acord dintre ucraineni și români, *status quo*-ul Bucovinei va fi menținut până la decizia finală a Conferinței de pace de la Paris. Tocmai de aceea, guvernatorul contele Ezdorf i-a convocat pe funcționarii guvernamentali din Cernăuți, mulțumindu-le pentru serviciu și cerându-le să rămână la posturile lor atât timp cât va fi nevoie.³⁰

2.7. Puci ucrainean la Cernăuți de la amiaza zilei de 6 noiembrie 1918

Înainte de amiaza zilei de 6 noiembrie 1918, doi deputați ucraineni din Parlamentul de la Viena s-au prezentat la guvernatorul Ezdorf, în compania unui ofițer. În același timp, o jumătate de companie de legionari ucraineni s-a postat în fața clădirii Guvernului bucovinean. Cei doi deputați au cerut guvernatorului să le predea autoritatea guvernamentală. Ezdorf le-a răspuns că nu poate preda această autoritate decât unei comisii comune româno-ucrainene și nu doar ucrainenilor. Cei doi deputați au răspuns că negocierile dintre ucraineni și români nu au dus la nici un rezultat și au evocat posibilitatea izbucnirii anarhiei în întreaga provincie. Ezdorf a afirmat în continuare că nu primise nici o instrucțiune de la Viena în privința predării autorității guvernamentale. A fost însă rugat să privească pe fereastră. La văzul soldaților ucraineni postați în fața clădirii, guvernatorul a replicat că în fața violenței nu îi rămânea altceva decât să cedeze și s-a retras în locuința sa privată din interiorul sediului Guvernului.

Din însărcinarea CNU, Omelian Popovicz

a preluat funcția de conducător al Guvernului Bucovinei. În orele următoare, ucrainenii au ocupat toate clădirile publice din Cernăuți. Au preluat conducerea Jandarmeriei provinciale, a Direcției de poliție. În celelalte instituții au lăsat vechile conduceri, instituind însă pe lângă acestea câte un comisar ucrainean. Totodată, au fost chemați directorii de serviciu din Guvern, cărora li s-a cerut să treacă în subordinea CNU.

A fost înființată o „Delegație bucovineană” a CNU de la Lvov, alcătuită din toți deputații ucraineni din Parlamentul vienez și din Dieta Bucovinei, precum și din câte trei reprezentanți ai celor trei partide politice ucrainene: cel național-democrat, cel popular și cel radical.

2.8. Intervenția personală a lui Aurel cav. de Onciul în favoarea ucrainenilor. Protocol privind predarea autorității guvernamentale în Bucovina ucrainenilor și lui Aurel Onciul

Preluarea puterii de către ucraineni în urma puciului a durat aproximativ patru ore. În jurul orei 16.00 însă a intervenit Aurel cav. de Onciul, care s-a alăturat ucrainenilor. Declarându-se reprezentant legitim al deputaților români din Parlamentul de la Viena, Onciul a oferit ucrainenilor șansa de a solicita încă odată, de această dată în comun, predarea autorității guvernamentale din partea lui Ezdorf.

În noile condiții, guvernatorul s-a arătat dispus să predea puterea în mod legitim și a redactat următorul protocol de cedare-primire:

„PROTOCOL încheiat la Cernăuți, la 6 noiembrie 1918.

La ora 11.35 au apărut la mine domnii deputați din Parlamentul de la Viena: de Semaka și Spenul, precum și consilierul dietal Popowicz și locotenentul major Ilja Popowicz, în numele Consiliului Național Ucrainean.

Deputatul de Semaka mi-a adus la cunoștință că reședința Guvernului Țării fusese ocupată de militari ucraineni și mi-a solicitat să predau puterea guvernamentală din teritoriile ucrainene ale Bucovinei, împreună cu orașul Cernăuți, Consiliului Național Ucrainean.

Eu am răspuns că mă retrag în fața violenței și încetez funcția publică.

Referitor la situația existentă m-am declarat dispus să cedez puterea guvernamentală din Țara Bucovinei către reprezentanții națiunilor română și ucraineană și anume acelor reprezentanți, care vor prelua puterea în interesele țării și în deplină înțelegere.

Potrivit cu înștiințările făcute mie la ora 4 după amiază, Consiliul Național Ucrainean și deputatul

din Parlamentul de la Viena, Dr. de Onciul, care a declarat a fi delegatul Consiliului Național Român (constituit, potrivit Manifestului preînalt, din deputații Parlamentului din Viena) s-au arătat de acord să preia puterea guvernamentală în deplină înțelegere.

Drept urmare, predau prin prezentul protocol puterea guvernamentală în Țara Bucovinei numiților domni reprezentanți ai națiunilor română și ucraineană.

Predă: .Dr. Josef conte de Ezdorf, Președintele c.-cr. al Țării

Primesc: .Pentru ucrainenii: Omelian Popowicz, E. Semaka, Spenul

..Pentru români: Onciul³¹

Schimbarea situației a uimit întreaga opinie publică. Chiar și redactorii au scris despre „Schimbare: deputatul dr. de Onciul preia împreună cu *Ukrainska Rada* guvernarea”. A doua zi, 8 noiembrie, sub titlul „Noua eră în Bucovina”, ziarul german a menționat că Omelian Popowicz și Aurel Onciul au organizat întreaga zi ședințe cu conducerea secțiilor din Guberniul bucovinean.³²

Tot în ziarul din 8 noiembrie, redacția a publicat o reacție a deputatului român George Grigorovici:

„Dl. Deputat Grigorovici ne-a contactat pentru a stabili în mod clar că dl. Deputat Onciul s-a declarat ca reprezentant al Consiliului Național Român și s-a pus la dispoziția guvernului fără să fi întrebat și să fi obținut în prealabil aprobarea celorlalți deputați români”.³³

3. Intervenția Armatei regale române. Intrarea în Cernăuți (11 noiembrie 1918)

Evenimentele politice de la Cernăuți au alertat opinia publică românească. Primii care au reacționat au fost sucevenii, care au chemat în ajutor armata română din proxima vecinătate a graniței. Într-adevăr, gara Ițcani (gara de frontieră austriacă din Suceava) a fost ocupat de trupe românești. De asemenea, trupele române au ocupat și nodul de cale ferată de la Dărmănești (germ. Hatna). Totodată, trupe românești s-au îndreptat și spre Gura Humorului și spre Câmpulung Moldovenesc. Apoi, la Rădăuți un maior român s-a prezentat la primarul orașului, întrebându-l asupra situației siguranței publice.³⁴

De-a dreptul senzațională a fost însă apariția, pe cerul Cernăuțiului, în ziua de vineri, 8 noiembrie, pe la ora 3 după amiază, a unui avion românesc care a lansat deasupra orașului manifeste cu următoarea proclamație:

„PROCLAMAȚIUNE!

Răspunzând la chemarea Comitetului Național Bucovinean, Armata Română, din înaltul ordin al M. S. Regelui Ferdinand I al României a pășit pe pământul Marelui Voevod Ștefan pentru a ocroti viața, avutul și libertățile locuitorilor de orice neam și credință împotriva bandelor de criminali cari au început opera lor de distrugere în frumoasa noastră țară.

Trecând hotarul pus între noi de o soartă vitregă acum o sută și mai bine de ani, hotar care n-a putut niciodată să ne despartă și inimile, trupele române sosesc în mijlocul vostru, aducându-vă dragostea și sprijinul lor, pentru libera înfăptuire a dorințelor născute din dreptul legitim al popoarelor, de a dispune de soarta lor.

Stăpâniți de aceste sentimente și cu credință în sinceritatea cererii voastre de ajutor, invităm Poporul Bucovinean ca să nu se abată sub nici un motiv de la viața și ocupațiunile sale normale.

Subsemnatul garantează fiecărui locuitor libera exercitare a drepturilor sale civice și fac cunoscut în același timp, că se va reprimă cu toată severitatea cuvenită orice încercare de dezordine, acte de violență sau nesupunere la ordonanțele date de noi.

General I. Zadik

Comandantul Diviziei 8-a Regale Române.

24 octombrie 1918 (7 noiembrie st.n.).³⁵

Ziua de sâmbătă, 9 noiembrie, a fost prima zi de așteptare a armatelor române. În după amiaza acestei zile, centrul orașului Cernăuți s-a umplut de oameni, îmbrăcați în haine festive. Soldații români bucovinei purtau cocarde tricolore pe uniformele lor austro-ungare. Dintr-o dată, însă, s-au auzit focuri de armă și s-a instaurat panică timp de o oră și jumătate. Magazinele și cafenelele și-au tras obloanele, iar străzile au devenit pustii. În cele din urmă se dovedise că ucrainenii încercaseră o ultimă demonstrație de forță, înainte de a se retrage din Cernăuți. Din fericire, nu au existat pagube materiale și nici răniți.³⁶

În noaptea dinspre sâmbătă 9 noiembrie și duminică 10 noiembrie trupele ucrainene au părăsit Cernăuțiul.

„Singurul eveniment mai deosebit care s-a petrecut cu ocazia aceasta a fost doar panica de sâmbătă seara de la ora 18. În rest, trecerea de la revoluția ucraineană la cea românească s-a făcut fără vărsare de sânge și în toată liniștea. Duminică dimineața, când apropierea trupelor române era sigură, a pornit Consiliul Național Român spre preluarea deplină a întregii puteri din țară. În mijlocul unei jubilații extraordinare a fost ridicat tricolorul (românesc) pe clădirea Consiliului

Național Român, pe balconul principal al Primăriei, precum și pe vârful turnului celui mai înalt. Apoi a fost înălțat steagul românesc pe clădirea Guvernului. Șefii instalați de Consiliul Național Ucrainean nu au mai sosit duminică la birourile lor. Deputatul dietal Nicu de Flondor a trecut împreună cu un ofițer român, în numele CNR, pe la diferitele servicii și a predat funcțiile publice următoarelor personalități: Guvernul Țării – Consilierul E. de Tarangul; acestuia i-a fost acordată și conducerea Direcției de Poliție pentru întreaga Bucovina; Jandarmeria – locotenentul major Dan; Direcția de Poștă – Consilierul Lippert; Direcția financiară – Consilierul Müller; Conducerea Afacerilor de industrie – Consilierul Ritter; Judecătoria – vicepreședintele Iacobovici; Magistratul orașenesc – preotul Șandru”.³⁷

Intrarea Armatei române în Cernăuți a fost așteptată duminică, la ora 11. Toate personalitățile românești, împreună cu soțiile lor, precum și Corul Asociației românești s-au aliniat în fața Primăriei. Pe la ora 3 după amiază, un ofițer al Armatei Române a adus știrea că trupele vor intra în jurul orei 17. În cele din urmă, s-a decis ca trupele române, conduse de generalul Iacob Zadik (1867-1970, etnic armean; trecut în rezervă în anul 1926), să intre în oraș abia luni dimineața.

Într-adevăr, generalul Zadik a intrat în Cernăuți abia luni, 11 noiembrie, în jurul amiezii. La ora 13.20 au ajuns la Primăria din Cernăuți șase automobile cu ofițeri români și bucovineni, asupra cărora au fost aruncate flori. Conducerea CNR a organizat o primire oficială mai întâi în Sala festivă a Casei Românești, apoi în Sala festivă a Mitropoliei. În faimosul Complex al Mitropoliei (azi sediul Universității din Cernăuți) și-a stabilit generalul Zadik cartierul general. A urmat apoi defilarea trupelor românești prin centrul Cernăuțiului, cărora li s-au alăturat și legiunile polonezilor bucovineni.³⁸

Faptul că legiunile poloneze s-au integrat în defilarea armatelor române prin centrul Cernăuțiului dovedea faptul că una dintre naționalitățile Bucovinei a recunoscut imediat viitoarea alipire a Bucovinei la România. Desigur că în contextul războiului polono-ucrainean din Galiția, decizia polonezilor nu a fost deloc dificilă. Consiliul Național Ucrainean a înaintat un protest împotriva intrării armatelor române în Bucovina, transmis acestora de către profesorul Coruba, la Hliboca (Adâncata, 30 km sud de Cernăuți).³⁹

Rămâneau încă în așteptare poziționarea celorlalte două națiuni din Bucovina: germanii și evreii. Ultimii se confruntau însă cu pericolul pogromurilor. În Cernăuți începuseră să sosească refugiați evrei din localitățile preponderent românești din sudul Bucovinei. Încă înainte de intrarea armatelor române, deci în zilele de

vacuum a puterii de stat, au avut loc în satele din ținutul Dornei (în special în Dorna Candrenilor) pogromuri împotriva locuitorilor evrei. Bande de săteni (însoțite și de soldați ardeleni care se îndreptau spre casă în Ardeal) au spart depozitele militare, au furat arme și au pătruns pe timpul nopții în casele evreilor și i-au alungat. Ulterior, au început pogromuri și în Poiana Stampei și Todirești. Sâmbătă, 10 noiembrie, în timp ce populația aștepta intrarea trupelor române în Cernăuți, deputatul evreu din Parlamentul de la Viena, alături de cei cinci deputați evrei din Dieta Bucovinei, împreună cu alți locuitori de vază ai evreilor din provincie, strânși în Consiliul Național Evreiesc, au organizat o ședință în vederea rezolvării situației.⁴⁰

4. Administrația românească bucovineană. Noua constituție a Bucovinei din 12 noiembrie 1918

Marti, 12 noiembrie, Constituanta românească s-a întrunit în ședință, prima în noile condiții ale prezenței militare românești. Mai întâi au fost transmise asigurări națunilor Bucovinei că drepturile lor, precum și ordinea publică vor fi respectate. Intervenția trupelor române a fost explicată prin cedarea de către autoritățile austriece a puterii guvernamentale în provincie către ucraineni. Totodată, a fost criticată poziția deputatului român Aurel Onciul (care se deplasase între timp la Suceava, apoi la Iași, pentru a lua legătură cu guvernul român).⁴¹

Pericolul ucrainean din nordul Bucovinei persista încă. De aceea, Iancu Flondor a emis o proclamație, tipărită în limbile română, franceză, germană, ucraineană și poloneză, în care institua Starea de urgență în districtele Cernăuți, Vijnîța, Văscăuți, Rădăuți și Storojineț, precum și pe toată suprafața dintre râurile Prut și Nistru. Populația a fost somată să predea armele în decurs de 24 de ore.⁴²

Însă cea mai importantă măsură a fost emiterea unei noi constituții a Bucovinei, care a rămas formal în vigoare până la Decretul regal din 2 aprilie 1920, care a integrat cu totul din punct de vedere administrativ Bucovina în statul român.⁴³ Noul act fundamental al Bucovinei a cuprins doar 12 articole. Consiliul Național Român, votat de Constituanta din 27 octombrie, a fost împuternicit să dețină întreaga autoritate asupra Bucovinei. Consiliul ca atare a fost desemnat să dețină puterea legislativă. Ca organ executiv a fost instituit Secretariatul de Stat, compus din 14 „secretari de stat”, anume: Președintele Guvernului (Iancu Flondor), Afaceri externe (Sextil Pușcariu), Afaceri interne (Dori Popovici), Finanțele de Stat (Nicu Flondor), Justiție (Iancu Flondor, interimar), Apărare (Nicu Flondor interimar), Agricultură (George Sârbu), Instrucțiune publică (Radu Sbiera), Culte (Ipolit Tarnavski), Comerț și Industrii (Max Hacmann), Asistență socială și Asigurarea hranei publice (Vasile Marcu), Lucrări publice și reconstrucție (Aurel Zurkan/Jurcan),

Transporturi, Sănătate (Gheorghian).⁴⁴

Printre primele măsuri pe care a trebuit să le ia noul guvern bucovinean chiar a doua zi după instalarea sa a fost cercetarea pogromurilor din satele din sudul provinciei. O delegație a CN evreiesc, condusă de rabinul superior Rosenfeld, s-a prezentat la secretarul de stat pentru Culte, Nicu Flondor, prezentând situația celor 71 de familii de evrei alungate din casele lor. Aceeași delegație s-a prezentat și la generalul Zadik. Acesta a luat măsura de înființare a unor miliții locale provizorii (până la sosirea trupelor românești în fiecare localitate a provinciei), promițând totodată sprijinul ca familiile alungate să se poată reîntoarce în casele lor și să fie despăgubite pentru bunurile furate.⁴⁵

Tot la 13 noiembrie a avut loc în cadrul CNR prezentarea de către Iancu Flondor a programului noului executiv. Pe primul loc s-a situat intenția de a intra în legătură cu celelalte națiuni din Bucovina, în vederea obținerii sprijinului acestora pentru noua administrație. Pe plan extern urmau ca legăturile cu România, Transilvania și Basarabia să dețină prioritate, iar pe plan intern s-a promis intensificarea luptei împotriva corupției (promisiune primită în sală cu urale). Ce însemna mai precis aceasta?

„Trebuie distrus cu totul vechiul sistem. Administrația locală va trebui astfel constituită, încât populația să dețină, prin reprezentanții ei, un vot consultativ. Activitatea sterilă a birocrăției austriece, prin care au fost ridicate adevărate biblioteci de hârtii, nu mai poate continua... Guvernul va organiza noi alegeri, pe bază largă, pentru Dietă și comune. Alegerile vor fi universale și chiar și femeile vor avea drept de vot”.⁴⁶

Pe plan financiar s-a menționat adoptarea unui buget provizoriu, deficitul urmând să fie acoperit prin emiterea de obligațiuni de stat. Legislația veche austriacă urma să fie deocamdată menținută; jandarmeria reorganizată cu sprijinul armatei române. În ceea ce privește agricultura, Flondor s-a arătat de acord cu o reformă agrară, dar a atras atenția asupra pericolului parcelării prea mari a terenurilor agricole. În privința instrucțiunii publice și a cultelor a promis menținerea autonomiei școlare și profesionale, dar și reabilitarea mitropolitului Repta, care fusese suspendat de Curtea de la Viena pe motiv de colaborare cu armata rusă. Desigur că cele mai stringente probleme erau constituite de asigurarea hranei și de stoparea epidemiilor.

Dezbaterea care a urmat a fost deschisă de socialistul George Grigorovici care și-a declarat încă de la început neîncrederea în noul guvern. Deși aderent al ideii de unire națională, Grigorovici a considerat că politica urmată de Flondor nu putea da roade, deoarece CNR nu putea fi considerat organul reprezentativ

al întregului popor. S-a arătat și pe mai departe susținătorul încheierii unui compromis cu ucrainenii:

„Nu uitați că Ucraina este parte a Imperiului rus și că rămânem vecinii unui popor slav de 124 de milioane. 14 milioane de români sunt, în fața a 124 de milioane de slavi, o minoritate. Nu ne putem baza pe Antantă. Trebuie să ajungem la înțelegere cu vecinii noștri, cu ungurii și cu slavii. Accentuarea continuă a integrității Bucovinei este dăunătoare interesului poporului nostru. Să lăsăm nordul rutenilor și să ne asigurăm o legătură cu România și cu Basarabia”.⁴⁷

Lui Grigorovici i-a răspuns profesorul Tomoioga care a atras atenția asupra celor 300.000 de români care locuiau în Ucraina (referindu-se probabil la Transnistria). Prin urmare, păstrarea Bucovinei de nord ar constitui o compensație bună. Nicu Flondor a reamintit evenimentele de sâmbătă, 9 noiembrie, când bande de ucraineni au intrat în Casa Națională Românească și s-au comportat „ca indienii (din America)”, românii prezenți în clădire fiind nevoiți să se ascundă în pod. Radu Sbiera a insistat pe dreptul istoric al românilor asupra Bucovinei, cerându-i lui Grigorovici să părăsească „internaționalismul” și să devină „român pe de-a întregul” (iar Grigorovici i-a răspuns: „Nu mă veți înțelege niciodată!”).⁴⁸

În conformitate cu noua constituție a Bucovinei, din 12 noiembrie, părea că provincia constituia o mică „republică de sine stătătoare”, în care rivalitatea dintre principalele națiuni, cea română și cea ucraineană, fusese câștigată de cea dintâi. Că într-adevăr exista această convingere reiese și din cuvântările Adunării socialiştilor bucovineni organizată, pentru prima oară după patru ani de război, în ziua de duminică, 17 noiembrie. Vorbitori au fost socialiștii Grigorovici, dar și Henak (ucrainean), Pospiszil (polonez), Zepichal (german). George Grigorovici, care avea să fie arestat în 1949 de regimul comunist (a murit în anul 1950 în închisoarea Văcărești) a ținut o cuvântare programatică:

„Și noi, în Bucovina, trăim într-o mică republică. Nu avem pe nimeni deasupra noastră și pe nimeni care ne guvernează în mod legitim. Ocupația militară menține doar liniștea și ordinea. Peste tot, popoarele se eliberează. Cu siguranță că ne va veni și nouă rândul să trebuiască să preluăm puterea în mâinile noastre ca să creăm ceea ce trebuie creat din necesități naturale. Însă nu prin revoluție! Trebuie să așteptăm până ne vor chema vremurile. Însă nu avem voie nici să ne exprimăm voința noastră, pentru că atunci s-ar crede, că am dori să luptăm înspre acea direcție. În Bucovina, unde trăiesc atât de multe națiuni amestecate, există pericolul, ca o națiune să fie încadrată undeva unde nu-i place.

Noua ordine trebuie să fie construită pe principii drepte și pe baze istorice. Populația trebuie să se adapteze noilor realități. Pentru că este aproape imposibil ca după acest război să apară un stat care să dorească să-și subjuge minoritățile. Dimpotrivă, trebuie să stăpânească egalitatea tuturor națiunilor și confesiunilor. Aceasta ar duce la evitarea asimilării. Armata română care a venit aici pentru a lupta împotriva anarhiei, poate fi considerată ca avanpost al Antantei, căreia încheierea armistițiului i-a dat dreptul și posibilitatea de a ocupa țările. În nici o împrejurare nu poate fi acceptat, ca bande neorganizate să se înarmeze și să amenințe proprietatea și siguranța locuitorilor. Muncitorimea trebuie să se organizeze, deoarece numai printr-o organizare poate să fie menținută liniștea și ordinea. Eu am spus deja, că românii pot fi priviți doar ca avanposturi ale Antantei. Ei sunt învingătorii și nu putem decât spera, că democrația și umanismul care există deja la ei, va ajunge și la noi. Sfatul nostru este: să menținem ordinea și să așteptăm!... În micul Parlament bucovinean, în care eu sunt sigurul deputat socialist și din care nu am putut fi alungat, stau eu singur în fața la 50 de deputați civici și de boieri. Dar aceasta nu va mai dura mult. Noi înaintăm înspre un viitor mult mai bun. Noi trebuie să ne refacem organizarea, să readucem la viață sindicatele și asociațiile noastre culturale. Trebuie să ne pregătim pentru ceasul în care vom fi eliberați nu doar de împărați și regi, ci și de capitalism”⁴⁹.

5. Spre unirea cu România

În aceeași zi de duminică, 17 noiembrie, Sextil Pușcariu s-a deplasat la Iași, pentru a lua legătura, în numele Guvernului bucovinean, cu Guvernul român. În aceeași zi, armata română reușise să intre în Șipeniț (lângă Cozmeni), astfel că teritoriile dintre Prut și Nistru încă nu fuseseră ocupate de trupele române.⁵⁰ Abia în ziua de 24 noiembrie ziarul publica știrea, preluată din cotidianul românesc *Glasul Bucovinei*, că armata română reușise să ocupe întregul teritoriu al provinciei (în timp ce în Muntenia, trupele române ajunseseră abia la Buzău și Slobozia!).⁵¹ Între timp se reușise stabilirea legăturii telegrafice directe cu România și deschiderea unei filiale a Băncii Naționale a României (din Iași) la Cernăuți.⁵² Datorită speculei în privința schimbului valutar dintre leul românesc (din Moldova) și coroana austro-ungară, Nicolae Flondor a organizat o conferință de lucru cu reprezentanții băncilor din Bucovina, stabilind un curs de 1,27 cor. pentru un leu. În câteva zile însă coroana a continuat să se devalorizeze, ajungând la 22 noiembrie pe piața liberă la 1,31 cor.⁵³

La 23 noiembrie s-a decis ca Bucovina să treacă, în

ziua de duminică, 24 noiembrie, ora 24.00, de la ora Europei Centrale la ora Europei Orientale (deci la ora României).⁵⁴

În ultima decadă a lunii noiembrie 1918, Partidul Liberal din România se pregătea să preia guvernarea (într-adevăr, la 29 noiembrie Ion I.C. Brătianu a fost numit Președinte al Consiliului de Miniștri). Organizând o consfătuire la Iași, la 20 noiembrie, liberalii români au stabilit că în cursul unei săptămâni Bucovina se va uni cu România, iar în decurs de aproximativ două săptămâni va urma și Transilvania. „Cele două provincii vor fi alipite României Mari, fără acordarea vreunei autonomii, și se va dori crearea unui partid național-democratic care să rezolve reformele sociale și politice și să creeze bazele României Mari”. Liberalii au promis acordarea libertății culturale și profesionale tuturor naționalităților, precum și acordarea egalității de drepturi evreilor din Vechiul Regat care au muncit și luptat de generații pentru România.⁵⁵

Sâmbătă, 23 noiembrie, Iancu Flondor i-a invitat pe reprezentanții națiunilor bucovinene la Guvern, pentru a le comunica intenția organizării în ziua de joi, 28 noiembrie, a unui Congres Național al Bucovinei la Cernăuți, în reședința Mitropoliei ortodoxe. La acest Congres ar urma să fie proclamată unirea Bucovinei cu Regatul României.

În zilele următoare, consiliile naționale au dezbătut chestiunea. Polonezii au acceptat de îndată unirea. Germanii s-au întâlnit la 25 noiembrie și au acceptat unirea, pe baza anumitor condiții care urmau să fie negociate cu Iancu Flondor. Discuțiile din cadrul Consiliului Național evreiesc din 25 noiembrie nu se soldaseră cu nici un rezultat. Iar poziția ucrainenilor era clară, aceștia exprimându-se încă de la început împotriva menținerii integrității teritoriului Bucovinei în cadrul statului român.

Interesant însă este faptul că au fost emise „bilete de intrare” la Congres, care puteau fi procurate de la biroul secretarului de stat Nicu Flondor.⁵⁶

Tot la 25 noiembrie a avut loc și întâlnirea CNR. Mai întâi s-a decis cooptarea a peste 30 de noi membri în CNR, în special dintre acele personalități care se refugiaseră în România. Măsura a fost considerată necesară deoarece nu toate districtele Bucovinei fuseseră reprezentate dintru început în acest organism de conducere. A fost aleasă mai întâi o comisie alcătuită din șase persoane (Vasilovski, Lupu, Tarnavski, Lupu, Sârbu, Grigorovici și Jurcan), cu sarcina de a propune noi membri.

Apoi a fost stabilită ordinea de zi a Congresului: 1) modificarea poziției statale-juridice a Bucovinei, respectiv unirea cu România; 2) poziția națiunilor Bucovinei cu privire la noua situație, precum și textul convocării Congresului:

„Consiliul Național Român va convoca pentru joi, 28 noiembrie 1918, ora 11 dimineța, în Sala sinodală a Reședinței arhiepiscopale un Congres al populației întregii Bucovine cu scopul stabilirii definitive și absolute a relației politice a Bucovinei cu România. Națiunile neromânești sunt bine venite”.⁵⁷

George Grigorovici l-a interpelat pe Iancu Flondor dacă avea cunoștință de faptul că pretențiile germanilor la asigurarea dezvoltării libere naționale și culturale ar fi fost respinse. Flondor a răspuns că guvernul a luat legătura, pe baza art. 4 al Constituantei din 27 octombrie, cu reprezentanții celorlalte națiuni din Bucovina. Din păcate, ucrainenii nu și-au părăsit punctul de vedere privind împărțirea Bucovinei. Polonezii s-au arătat de acord însă au cerut să aștepte un punct de vedere și instrucțiuni de la guvernul din Varșovia, cu care se luase deja legătura telegrafic. Germanii s-ar fi așezat deja neoficial de partea românilor, iar din discuțiile cu evreii ar putea reieși, că aceștia ar fi de acord cu unirea. Așadar, în marea majoritate, naționalitățile din Bucovina ar sprijini unirea. În orice caz, ele ar trebui să adere necondiționat la programul Consiliului Național Român. În privința chestiunii școlare, secretarul de stat Radu Sbiera a ținut să adauge că tuturor naționalităților li se va asigura libera dezvoltare pe tărâm cultural. În privința reformei agrare, Iancu Flondor a anunțat promisiunea guvernului de a împărți 60.000 de fălcii țăranilor, aceștia fiind rugați să aibă răbdare și să nu treacă, după model rusesc, la înfăptuirea pe cont propriu a reformei agrare.⁵⁸

În privința germanilor bucovineni, aceștia au purtat negocieri cu Iancu Flondor la o zi după întrunirea CNR. Au existat opt cerințe ale germanilor: 1) sistem electoral proporțional și drept de vot universal, egal și direct în cadrul unor circumscripții electorale naționale; 2) în cazul în care s-ar decide acordarea ulterioară a unei forme de autonomii administrative în România, Bucovina să formeze o provincie autonomă împreună cu Transilvania și Banatul; 3) acordarea de autonomie școlară minorităților naționale; 4) în cazul dezmembrării unor comune politice, averea comunală să se împartă în mod echitabil; 5) egalitatea în drepturi a țăranilor germani la viitoarea reformă agrară; 6) recunoașterea drepturilor deja obținute de funcționarii publici, de pensionari, de văduve, orfani și invalizi de război, fără a se ține cont de vechimea șederii acestora pe teritoriul bucovinean; 7) reprezentarea germanilor în toate organismele care vor avea ca obiect de activitate discutarea pretențiilor privind despăgubirile de război și problemele de reconstrucție a țării; 8) existența unei universități pentru germanii din România. Flondor s-a arătat de acord cu pretențiile germanilor; doar în privința universității germane a afirmat că ar fi dificil

de îndeplinit. În aceste condiții, Consiliul Național German a acceptat unirea cu România. Rezoluția de acceptare a unirii a fost votată de majoritatea membrilor Consiliului, existând totuși cinci voturi împotriva.⁵⁹

6. Congresul Bucovinei (28 noiembrie 1918)

Congresul a fost pregătit de CNR foarte temeinic, dându-se atenție și aspectelor teatrale. Au fost organizate trei trenuri speciale spre Cernăuți: miercuri 27 noiembrie seara dinspre Vatra Dornei, iar joi dimineța dinspre Suceava și Rădăuți.⁶⁰

Congresul a fost organizat în Sala festivă a Palatului mitropolitan. În spatele pupitrului a fost așezat un portret al lui Ștefan cel Mare, iar dedesubt două portrete mai mici, acoperite, cu familia regală română. În partea dreaptă a sălii au luat loc oșterii români (alături de generalul Zadik), iar în spatele lor delegații din Basarabia și Transilvaniei, precum și reprezentanții polonezilor și ai germanilor din Bucovina. În partea stângă a sălii au fost așezați membrii CNR și delegații la Congres din localitățile provinciei.

În momentul când a intrat în sală președintele Constituantei românești, preotul și consilierul consistorial Bejan, becurile candelabrelor din tavan s-au aprins. La propunerea lui Bejan, Iancu Flondor a fost ales președinte al Congresului. Acesta i-a salutată pe delegați. S-a adresat în limba germană națiunilor conlocuitoare prezente:

„Îmi este o deosebită onoare să constat că germanii și polonezii din Bucovina iau parte la Congres în mod oficial, iar rutenii în mod neoficial. Îi salut pe delegații Consiliilor Naționale polonez și german din toată inima și le urez un *Bine ați venit* în mijlocul nostru numeroșilor reprezentanți ai comunităților rutene”.⁶¹

Potrivit lui Ion Nistor, la Congres au participat 74 de persoane, dintre care șase delegați polonezi, șapte germani și 13 reprezentanți ai unor comune ucrainene (câte trei din satele Rarancea, Toporăuți, Cuciurul Mic și Ivancăuți, și unul din Storoșneț-Putila). Reprezentanții basarabeni au fost Pantelimon Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan și Grigore Cazacliu, iar cei ardeleni Gheorghe Crișan, Victor Deleu și Vasile Osvadă.⁶²

În continuare, Radu Sbiera a citit mai multe telegrame de salut sosite din Basarabia, Transilvania, dar și de la Craiova. A urmat apoi citirea de către Iancu Flondor a Rezoluției (sau Moțiunii) privind unirea Bucovinei cu România care a fost votată în unanimitate. Cu această ocazie au fost descoperite și portretele familiei regale:

„Congresul general al Bucovinei, întrunit azi, joi, în

15/28 noiembrie 1918 în sala sinodală din Cernăuți, considerând că, de la fundarea principatelor române, Bucovina, care cuprinde vechile ținuturi ale Sucevei și Cernăuților, au făcut pururea parte din Moldova, care în jurul ei s-a încheiat de stat; considerând că în cuprinsul hotarelor acestei țări se găsește vechiul scaun de domnie de la Suceava, gropnițele domnești de la Rădăuți, Putna și Sucevița, precum și multe alte urme și amintiri scumpe din trecutul Moldovei; considerând că fii ai acestei țări, umăr la umăr cu frații lor din Moldova și sub conducerea acelorași domnitori, au apărut de a lungul veacurilor ființa neamului lor împotriva tuturor încălțărilor din afară și a cotozirii păgâne; considerând că în 1744, prin vicleșug, Bucovina a fost smulșă din trupul Moldovei și cu de-a-sila alipită coroanei Habsburgice; considerând că 144 de ani poporul bucovinean a îndurat suferințele unei ocârmuiri străine, care îi nesocotea drepturile naționale și care prin strâmbătăți și persecuții căuta să-i înstrăineze firea și să învrăjbească celelalte neamuri, cu cari el voiește să trăiască ca frate; considerând că, în scurgere de 144 de ani, Bucovinenii au luptat ca niște mucenici pe toate câmpiile de bătălie în Europa sub steag străin pentru menținerea, slava și mărirea asupritorilor lor, și că ei drept răsplătă aveau să îndure micșorarea drepturilor moștenite, izgonirea limbii lor din viața publică, din școală și chiar din biserică; considerând că în același timp poporul băștinaș a fost împiedicat sistematic de a se folosi de bogățiile izvoarelor de câștig ale acestei țări și despuiat în mare parte de vechea sa moștenire; considerând că, cu toate acestea, Bucovinenii n-au pierdut nădejdea că ceasul mântuirii, așteptat cu atâta dor și suferință, va sosi și că moștenirea lor străbună, tăiată prin granițele nelegiuite, se va reîntregi prin realipirea Bucovinei la Moldova lui Ștefan, și că au nutrit veșnic credința că marele vis al neamului se va împlini, când se vor uni toate țările române dintre Nistru și Tisa într-un stat național unitar; constată că ceasul acesta mare a sunat! Astăzi, când după eforturi și jertfe uriașe din partea României și a puternicilor și nobililor ei aliați, s-au întronat în lume principiile de drept și umanitate pentru toate neamurile, și când în urma loviturilor zdrobitoare monarhia austro-ungară s-a zgduid în temelii ei și s-a prăbușit și toate neamurile încătușate în cuprinsul ei și-au câștigat dreptul de liberă hotărâre de sine, cel dintâiu gând al Bucovinei dezrobite se îndreaptă către regatul României, de care întotdeauna am legat nădejdea dezrobirii noastre.

Drept aceea noi, Congresul general al Bucovinei, întrupând suprema putere a țării și fiind învestiți singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranității naționale, hotărâm: Unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu regatul României”.⁶³

După o cuvântare privind istoria Bucovinei, susținută de Ion Nistor, au urmat declarațiile Consiliilor Naționale ale polonezilor și germanilor. Stanislaw Kwiatkowski a citit rezoluția în limba poloneză, ea fiind citită ulterior și în limba română. A fost primită cu urale și strigătul „Trăiască Polonia Mare”:

„Poporul polon, împlinindu-și misiunea istorică întru apărarea creștinismului și a culturii în Europa răsăriteană, prin secole întregi a umplut cu morminte nenumărate ale ostașilor săi țările situate la sudul Nistrului, în care țări poporul român era stăpân străvechi. Noi, polonii care trăim azi în Bucovina, legitimăm drepturile noastre vechi de a trăi în această țară, prin sângele vărsat în locurile acestea și cu osemintele cavalerilor poloni presărate aici, la care s-au adus morminte nouă ale vitejilor legionari din luptele sângeroase ale războiului prezent. În temeiul acestor drepturi am trăit aici cei 150 de ani din urmă, ca un liniștit element de cultură, în pace și concordie în mijlocul poporului român, care, deși suferind greu sub stăpânirea străină îndelungată, a arătat inimă caldă pentru vecinul popor polon, când martirii libertății noastre au căutat dincoace de Nistru scut în contra călăilor și temnicerilor.

În amintirea neștersă a poporului polon trăiește anul 1863, când acel cavaleresc popor român a deschis curțile și casele sale primitoare revoluționarilor poloni emigrați cari au sângerat pentru libertatea poporului lor.

Noi, Polonii bucovineni, pază la răsărit a poporului polon, care în momentul acesta își împreună pe umerii biciuiți prin 150 de ani, purpura sfâșiată în trei părți, a unirii politice a tuturor țărilor polone dintre Marea Baltică și Nistru, salutăm călduros ziua sfântă a renașterii României unite.

Recunoaștem pe deplin drepturile imprescriptibile ale poporului român asupra țărilor din sudul Nistrului în general, și în special asupra Bucovinei.

Polonii bucovineni, care aici în țară au dat dovadă de trăinicia lor națională, în momentul acesta istoric al unirii Bucovinei cu glorioasa țară-mumă, dau expresie încrederii lor neclintite că poporul român, ținând seamă de declarațiile expresie ale guvernului actual, va acorda minorității polone libertatea credinței catolice, libera întrebuintare a limbii polone în biserică și școală, libera așezare și exercitare a profesiunilor, în sfârșit o amăsurată participare constituțională în administrația țării”.⁶⁴

În numele germanilor a vorbit Alois Lebouton: „Așteptând alipirea Transilvaniei și a Banatului la România și având toată încrederea în programul guvernului dezvoltat de guvernul provizoriu al țării în ședința Consiliului Național Român din 13 noiembrie 1918, și primit de acesta aproape cu unanimitate de voturi, și în baza căruia urmează să se dea toată considerația necesităților culturale ale popoarelor neromâne ce locuiesc în țară, și să fie hotărâtor în toate privințele numai principiul dreptului și al dreptății, Consiliul național german în numele Germanilor din Bucovina se pronunță pentru alipirea Bucovinei la regatul România”.⁶⁵

În final au vorbit și reprezentanții Basarabiei și Transilvaniei, felicitându-i pe bucovinenii și exprimându-și speranța într-un viitor democratic și liber al României Mari. Desigur că au fost trimise telegrame către Curtea regală română, dar și către guvernele statelor Antantei.

După încheierea Congresului, participanții au pornit în coloană spre Primărie. Din balconul acesteia, Iancu Flondor a vestit populației votul acordat Rezoluției. Primarul orașului Cernăuți, preotul Șandru, a declarat decizia ca de atunci înaintea piața centrală să-și schimbe numele din *Ringplatz* în *Piața Unirii*. Îndată au ieșit în față tineri care table tricolore pe care scria noul nume al pieții. În final s-a intonat imnul regal românesc și Hora Unirii.⁶⁶

În seara zilei de 28 noiembrie a plecat pre Iași, cu un tren special, o delegație a Congresului, pentru a prezenta regelui Ferdinand și Guvernului român decizia Congresului. Delegația a fost alcătuită din Iancu Flondor (care urma să fie provizoriu înlocuit la conducerea guvernului bucovinean de Nicu Flondor), Ion Nistor, mitropolitul Vladimir Repta, consilierul consistorial Dionisie Bejan, apoi Octavian Gheorghian, Eudoxie Hurmuzaki, Radu Sbiera, Stanislav Kwiatkowski, Alois Lebouton, Vasile Șandru Alboi, Vasile Bodnărescu, Dimitrie Bucevschi.⁶⁷

A doua zi au fost îndepărtate toate tăblițele și emblemele administrației austriece de pe clădirile publice și înlocuite cu unele românești. Totodată, au fost organizate servicii religioase speciale pentru celebrarea unirii, anume de la ora 9.00 în biserica parohială catolică; la ora 10.00 în biserica parohială evanghelică și la ora 11.00 în catedrala mitropolitană. În toate trei bisericile au participat Nicu Flondor, din partea guvernului bucovinean, dar și generalul Zadik împreună cu mai mulți ofițeri ai garnizoanei românești din Cernăuți. Interesantă este cuvântarea parohului evanghelic Viktor Glondys, care ulterior va deveni în 1922 paroh evanghelic al Brașovului, iar în 1932 episcop al Bisericii Evanghelice din România, la Sibiu. Deși inițial nu a fost programat, totuși a fost organizat și un serviciu religios festiv într-o sinagogă, la care au

participat și numeroși soldați români.⁶⁸

Note:

1. I. G. SBIERA, „Bucovina”, în *Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile ASTRA* (ed. Dr. C. Diaconovich), I, Sibiu 1898, p. 601-602.
2. Horst Glassl, *Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772-1790)*, Hassarowitz, Wiesbaden 1975, 83.
3. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, Ed. Academiei Române, București, 1993, p. 152.
4. Ion Nistor, *Români și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, Librăriile Socec & Comp., 1915, p. 156.
5. Iacobescu, *op.cit.*, p. 81.
6. I. G. Sbiera, „Bucovina”, în *Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile ASTRA* (coord. C. Diaconovich), tom.I, Sibiu, Editura și tiparul lui W. Krafft, 1898, p. 602.
7. <http://www.verfassungen.eu/ro/bukowina/verf61-i.htm> (acces 26.03.2019).
8. Mariana Hauslaitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens. 1918-1944*, München 2001, 37-38.
9. <http://www.verfassungen.eu/ro/bukowina/verf61-i.htm> (acces 26.03.2019).
10. Ortfried Kotzian, *Die Umsiedler. Die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Besarabien, der Dobrușca und in der Karpatenukraine (= Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat 11)*, ed. Langen Müller, München 2005, p. 155-159.
11. Emil Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus. Ein Beitrag zur Geschichte des Nationalitätenkampfes in Österreich-Ungarn*, Verlag Hermann Böhlaus Nachf., Graz-Köln, 1965, p. 51.
12. I. G. Sbiera, „Wassilko”, în *Enciclopedia...*, tom. III, Sibiu 1904, p. 1245.
13. Emil Prokopowitsch, *op.cit.*, p., 57-59 și 128.
14. *Ibidem*, p. 81-83; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iași, 2008, p. 166-168.
15. *Ibidem*, p. 127-128.
16. Paul Robert Magocsi, *History of Ukraine - 2nd, Revised Edition: The Land and Its Peoples*, University of Toronto Press. Kindle-Version, poz. 11433.
17. Neue Freie Presse (NFP), Viena, nr. 19.452/20.10.1918, p. 4.
18. „Der Kampf um Czernowitz. Rede des Abgeordneten Grigorovici, gehalten in der Sitzung des Abgeordnetenhauses am 22. Oktober 1918”, în *Gemeinsame Kriegs-Ausgabe. Czernowitzer Allgemeine Zeitung / Tageblatt (CZAT)*, Cernăuți, nr. 380/3.11.1918, p. 3.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, p. 5-6.
21. Telegraful Român, nr. 113/7.11.1918, p. 450.

22. „Die rumänische Konstituante. Eine neue Erklärung des Abg. Grigorovici”, în *CZAT Gemeinsame Kriegsausgabe. Czernowitzer Allgemeine Zeitung / Tageblatt* (CZAT), Cernăuți, nr. 380/3.11.1918, p. 2.
23. „Versammlung der ukrainischen Studenten in Czernowitz”, în CZAT, nr. 380/3.11.1918, p. 2.
24. CZAT, nr. 396/21.11.1918, p. 1.
25. Paul Robert Magocsi, *History of Ukraine...*, poz. 12.133.
26. CZAT, nr. 547/25.05.1919, p. 1.
27. *Historyczny Atlas Polski*, ed. Demart, Varșovia, 2009, p. 78.
28. CZAT, nr. 380/3.11.1918, p. 1.
29. CZAT, nr. 382/5.11.1918, p. 1-4.
30. CZAT, nr. 383/6.11.1918, p. 1.
31. CZAT, nr. 384/7.11.1918, p. 1.
32. CZAT, nr. 385/8.11.1918, p. 3.
33. *Ibidem*.
34. CZAT nr. 384/7.11.1918, p. 2; CZAT, nr. 386/9.11.1918, p. 1.
35. CZAT, nr. 386/9.11.1918, p. 1.
36. CZAT, nr. 387/10.11.1918, p. 1.
37. CZAT, nr. 388/12.11.1918.
38. *Ibidem*, p. 1-2.
39. *Ibidem*, p. 2.
40. CZAT, nr. 389/13.11.1918, p. 3.
41. *Ibidem*.
42. *Ibidem*.
43. <http://www.verfassungen.eu/ro/bukowina/index.htm>, accesat 30.03.2019.
44. CZAT, nr. 390/14.11.1918, p. 1.
45. *Ibidem*, p. 3.
46. CZAT, nr. 391/15.11.1918, p. 1.
47. *Ibidem*, p. 2.
48. *Ibidem*.
49. CZAT, nr. 394/19.11.1918, p. 3-4.
50. *Ibidem*, p. 1-2.
51. CZAT, nr. 399/24.11.1918, p. 1.
52. CZAT, nr. 397/20.11.1918, p. 3.
53. CZAT, nr. 399/24.11.1918, p. 2.
54. CZAT, nr. 398/23.11.1918, p. 3.
55. *Ibidem*, p. 2.
56. CZAT, nr. 400/26.11.1918, p. 1.
57. CZAT, nr. 401/27.11.1918, p. 2.
58. *Ibidem*, p. 2-3.
59. CZAT, nr. 405/1.12.1918, p. 2.
60. CZAT, nr. 401/27.11.1918, p. 3.
61. CZAT, nr. 403/29.11.1918, p. 2.
62. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București 1991, p. 394-395, apud Constantin Ungureanu, „Unirea Bucovinei cu România în 1918”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2013, nr. 1, p. 26-48, pe site-ul https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Unirea%20Bucovinei%20cu%20Romania%20%C3%AEn%201918.pdf (acces 30.03.2019).
63. Documentul a fost publicat recent de Sorin Ionițe, „Document: Procesul verbal al Congresului general al Bucovinei din 28 noiembrie 1918”, pe site-ul *Basilica*, la 28 noiembrie 2018: <https://basilica.ro/document-procesul-verbal-al-congresului-general-al-bucovinei-din-28-noiembrie-1918/> (acces 30.03.2019).
64. *Ibidem*.
65. *Ibidem*.
66. CZAT, nr. 403/29.11.1918, p. 1-2.
67. CZAT, nr. 404/30.11.1918, p. 1.
68. CZAT, nr. 405/1.12.1918, p. 2-3.

Ofranda de pasăre în necropolele din secolele X-XI de la Alba Iulia

Aurel DRAGOTĂ

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
“Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences

Personal e-mail: aurel.dragota@ulbsibiu.ro

Bird Offerings In Tenth-Eleventh Century Necropolises From Alba-Iulia

This article focuses on the bird offering identified during the archaeological researches made in the last decades in the cemeteries from Alba Iulia (Brândușei Street/Str. Brândușei, Salvation Station/Stația de Salvare, Emperor's Spring/Izvorul Împăratului, Hunters' Street/ Str. Vânătorilor, Pîclișă- At the Springs/Pîclișă-„La Izvoare”). This custom, common particularly in the inhumation graves from the 10th century, is represented by the bird's skeleton or by the eggs remains (chicken, duck), laid between one to three copies, in different anatomical regions of the body. Regarding the bird skeleton, we mention two special situations in which we have a combination of two chickens and a cock (Salvation Station/M. 500), or a combination of one chicken and equine skeleton (Emperor's Spring/ M. 78). Another interesting association was identified in a warrior grave from Emperor's Spring(M. 165), where the equine offering was combined with an egg offering.

Concerning the egg offering (chicken, duck), it is imposed a perspective with two interpretations: rebirth/ the beginning of a new life or as a food appendage. The egg shells were identified both in children graves (simple/ fitted out with stone) and in adults graves (women and men), depending on the necropolis's characteristics. Sometimes, the egg remains were found near a ceramic pot (Emperor's Spring/M. 154, M. 156, M. 161, M. 222; Salvation Street/ M. 378, M. 494, M. 496, M. 624; Pîclișă/ M. 30, M. 33) or within it (Brândușei Street/ M. 15, Museikon).

From afar, the most interesting particular situation can be observed in the necropolis from Emperor's Spring, where most of the graves with bird offering bear the mark of Christian tradition. Furthermore, compared to the number of graves from the necropolis, this custom definitely stands out at Emperor's Spring, necropolis that is synchronous with the Byzantine church uncovered at Alba Iulia in 2011. In some cases, the presence of two or three eggs could be correlated with a food offering, but in other cases, in connection with a certain anatomical area (on the left or on the right side of the body), it could be correlated with the gender of the one buried. At Emperor's Spring, (M. 113, M. 126), we have the only cases from all Alba Iulia's necropolises in which we encounter as an offering duck eggs. In some graves with egg offering, were discovered traces (more or less consistent) of coal (Emperor's Spring/M. 161, M. 165), making clear that the custom existed during the 10th century, but that it disappeared in the next century, as the Christianity was reactivated.

The graves with egg offering have a diversified funeral inventory, composed of ceramic pots, jewelry (looped rings, necklaces, beads), everyday tools and weaponry (knives, arrow heads, quiver, battle axe). Both at Emperor's Spring and Salvation Station, can be observed graves with sparse egg offering and some situations in which the eggs are grouped.

With one or at most two exceptions (Salvation Station/M. 624?, Hunters' Street/M. 198), all the situations considered can be dated, without any trouble, in the second half of the 10th century and can be correlated with the period when the transition from paganism to Christianity was made, occurred as a consequence of Gyla/Gylas's, baptism in Constantinople and bringing the Byzantine mission conducted by Hierotheus at Alba Iulia.

Keywords: Alba Iulia, Transylvania, suite, offering, bird, eggs, Christianity, paganism

Obiceiul depunerii ofrandei de ouă este frecvent întâlnit la comunitățile umane de la Alba Iulia din preajma anului 1000. Această tradiție se poate regăsi și în alte perioade istorice sau în medii etnoculturale diferite.¹ Ofranda de ou (*Gallus gallus dom.*), interpretată ca simbol al vieții, învierii, vieții de apoi sau a unei vieți noi este întâlnită și în mediul germanic, romanic, slav, avar sau maghiar, pe parcursul secolelor IV-XI. În lumea slavă din secolele VII-IX, depunerea de ofrandă de ouă a fost întâlnită deopotrivă în morminte de înhumare și de incinerare (Radvaň nad Dunajom, Kyulevcha, Balchik și Bdintsi). Astfel, la proto-bulgari, oul era perceput drept un simbol al nemuririi și a fost asociat cu rolul câinelui din tradiția păgână. Oul ne apare ca un „dar” cerut de un câine, considerat lider de suflet în lumea de dincolo². La fel ca în alte spații geografice, depunerea de ofrandă de ouă trebuie acceptată din perspectiva a două interpretări: renaștere/începutul unei noi vieți sau ca appendice alimentar. Probabil că, în unele situații, prezența a două sau trei ouă ar putea fi corelată cu ofranda alimentară, iar depunerea într-o anumită zonă anatomică (stânga sau dreapta corpului) s-ar putea corela cu sexul defunctului.

Ofranda de ouă s-a identificat la Alba Iulia în câteva situri la orizont de secol X-XI: *Str. Brîndușei, Izvorul Împăratului*³, *Stația de Salvare, Str. Vânătorilor și Museikon*. La acestea, se mai adaugă descoperirile de ofrandă de pasăre identificate/surprinse la Pîclișă- „*La Izvoare*”.

Situațiile constatate în necropola de la *Izvorul Împăratului*, unde ofranda de ouă s-a identificat în morminte de adulți (femei, bărbați) și copii, ne-au permis o serie de observații interesante. Practic, în cimitirele de la Alba Iulia din secolele IX-XI, ofranda de pasăre este reprezentată de resturi osteologice de găină domestică și din ouă de găină și de rață.

Redăm mai jos cazurile cu ofrandă de pasăre, semnalate în decursul cercetărilor arheologice, efectuate în necropola de la Izvorul Împăratului:

- M. 18. Schelet de femeie cu antebrățul mâinii stângi ridicat spre umăr și așezat cu palma pe piept sub claviculă. Mâna dreaptă îndoită din cot în unghi obtuz era așezată cu palma pe șoldul drept. O= V (craniul)-E. Inventarul funerar constă dintr-un inel de buclă mic din argint, descoperit în zona frontalului. În partea stângă a treimii superioare și la mijlocul femurului stâng era depuse cojile a două ouă aparținătoare unei galinacee domestice.

- M. 28. Amenajat cu piatră. Schelet de copil (109 cm) din grupa infans I (6-7 ani) cu mâinile întinse de-a lungul corpului și palmele așezate pe bazin. O= V -E (craniul). În colțul de nord-est al gropii sepulcrale, lângă craniu s-au semnalat cojile unui ou de pasăre.

- M. 35. Schelet de adult-matur cu mâna dreaptă întinsă de-a lungul corpului și diafizele antebrățului stâng ridicate pe mijlocul humerusului omolog. O= VSV (craniul)-ENE. Lângă treimea inferioară a tibiei drepte s-au identificat cojile unui ou de pasăre.

- M. 55. Schelet de bărbat adult-matur, cu mâinile întinse pe lângă corp. O= V (capul)-E. Din pământul de umplutură depozitat la 30 cm deasupra capului s-a recuperat o bară de fier oxidată, iar lângă treimea inferioară a tibiei se aflau cojile unui ou de pasăre.

- M. 63. Conține scheletul unei femei adolescente din grupa juvenus, cu membrele superioare întinse de-a lungul corpului și palma dreaptă depusă pe bazin. O= E (craniul)-V. Deasupra cotului drept, brațul era petrecut printr-un colier alcătuit din trei sârme din bronz torsadate. Lângă articulația palmei stângi, pe marginea gropii s-au aflat cojile unui ou de găină.

- M. 64 cuprinde scheletul unui bărbat adult-matur (173 cm) cu membrele superioare întinse de-a lungul corpului. O= V (capul)-E. Inventarul funerar cuprinde lama unui cuțit cu spinul din fier, depus pe ramura stângă a bazinului. Lângă gleznă semnalăm cojile unui ou, iar spre margine, la 17 cm de tibie erau depuse cojile altui ou de găină ca ofrandă alimentară.

- M. 76 aparține unui bărbat adult-matur (135 cm), cu mâna dreaptă întinsă de-a lungul corpului și cea stângă îndoită din cot și așezată cu antebrățul și palma pe bazin. O= V (craniul)-E. Ofranda alimentară se compune din două ouă sparte: unul fusese depus sub talpa labei stângi și celălalt lângă vârful degetelor labei drepte.

- M. 78. Schelet de femeie adult-matură, cu antebrățele îndoite din cot și așezate cu palma pe abdomen. O= VNV (craniul)-ESE. La extremitatea estică a gropii sepulcrale, pe un postament cruțat la 20-30 cm se afla craniul și picioarele unui cal. La jumătatea marginii de sud a gropii s-a dezvelit scheletul unei găini (un picior, femure, aripi, coloana vertebrală, sternul, spetele). Pasărea așezată de-a lungul marginii gropii cu capul spre vest și picioarele la est, păstra în gușă granule de cuarț gălbui. Inventarul funerar este compus din două inele de buclă/ câte unul la fiecare ureche, o piesă din bronz și un vas ceramic, depus cu gura în sus în treimea inferioară a tibiei drepte.

- M. 91. Schelet de bărbat matur (164 cm), cu mâinile îndoite din cot și antebrățele puse pe ramurile bazinului. O=VNV (craniul)-ESE. În colțul de sud-vest al gropii tombale, deasupra umărului drept (în dreapta craniului) era așezat un ou fragmentat. Inventarul defunctului constă dintr-un amnar, așezat în treimea superioară a femurului stâng și lama unui cuțit, depus în partea exterioară a diafizei femurului stâng.

- M. 97 adăpostește scheletul unui adult-matur

răvășit, cu mâna dreaptă îndoită din cot și cu antebrațul adus pe locul humerusului și oasele împrăștiate pe lângă soldul drept. O= VSV (craniul)-ENE. Lângă laba stângă a piciorului s-au descoperit cojile unui ou de găină.

- M. 99 conservă scheletul unei femei adult-mature (148 cm), cu membrele superioare îndoite din cot și depuse cu palmele pe abdomen. O= V (craniul)-E. La fiecare ureche se afla câte un inel simplu din bronz, iar în partea dreaptă a craniului s-au identificat cojile unui ou. La 14 cm vest de calota craniană, semnalăm un alt ou depus ca ofrandă.

- M. 110 păstrează scheletul unei femei adult-mature (160 cm), cu antebrațele răsfrânte din cot și palmele așezate pe bazin. O= V (craniul)-E. La urechea dreaptă purta două inele de buclă, iar al treilea s-a recuperat din pământul de umplutură aruncat pe marginea sudică a șanțului. Lângă treimea inferioară a tibiei stângi, în colțul stâng al gropii, s-au găsit cojile unui ou și o porțiune dintr-o tablă din bronz din perioada postromană (sec. V).

- M. 113. Schelet de copil din grupa de vârstă infans I (7-8 ani), cu mâinile întinse pe lângă corp și palmele lângă șolduri. O= V (craniul)-E. Pe jumătatea epifizei femurului stâng s-au găsit cojile albe și groase ale unui ou de rață. Al doilea ou era depus între femure, iar al treilea se afla pe sold, lângă coxalul drept.

- M. 122. Schelet de bărbat adult-matur, robust (165 cm), cu oasele mâinilor întinse de-a lungul corpului. O= V (craniul)-E. Lângă călcâiul stâng se afla așezat un vas înclinat spre răsărit, cu un fragment de os de animal la interior. În afara genunchiului stâng s-au găsit cojile unui ou de găină, iar al doilea ou se afla spre mijlocul tibiei stângi, împreună cu un ac din fier.

- M. 126. Groapă acoperită cu un strat de bolovani de râu, calcar și fragmente de cărămidă. O= V (craniul)-E. Schelet de bărbat adult matur depus în decubit dorsal (164 cm) cu mâinile având antebrațele îndoite din cot în unghi de 90° și așezate pe abdomen (stânga suprapusă de dreapta). Deasupra oaselor se aflau bucăți răzlețe de cărbune. Lângă laba piciorului stâng, în colțul de NE se aflau două ouă de rață (?) sparte. Inventarul funerar este compus din inele de buclă, o mărgea și un fragment de pandantiv.

- M. 128. Copil din grupa infans II (10-12 ani), cu lungimea scheletului de 109 cm. Membrele superioare întinse de-a lungul corpului au oasele antebrațelor îndoite în unghi obtuz și depuse stângul peste dreptul, cu palmele pe bazin. O= V (craniul)-E. Inventarul funerar cuprinde un inel din bronz găsit lângă urechea dreaptă și cojile unui ou de găină, așezate în afara treimii inferioare a tibiei.

- M. 136. Amenajat cu bolovani și cărămizi antice reutilizate. Schelet (126 cm) cu mâinile întinse și antebrațele ușor îndoite și depuse cu palmele pe bazin. După ridicarea bolovanului așezat pe capătul estic al

gropii sepulcrale, în pământul negru de pe fundul gropii s-au găsit resturi de ouă (2), situate la circa 10 cm unul de celălalt. O= V-E. Inventarul funerar constă dintr-un inel pentru deget, realizat din bandă, un inel de buclă și un fragment de colier.

- M. 142 cuprinde scheletul unui copil din grupa de vârstă infans I (3-4 ani), cu mâna stângă întinsă de-a lungul corpului și mâna dreaptă îndoită din cot și depusă cu palma pe bazin. O= V (craniul)-E. Sub urechea dreaptă s-au identificat cojile unui ou de găină din care s-au recuperat 45 de fragmente mici și mijlocii.

- M. 149. Schelet de femeie adult-matură (154 cm), cu membrele superioare întinse de-a lungul corpului și palmele suprapuse de marginea coxalelor. O= V (craniul)-E. Inventarul constă dintr-un inel cu chaton din bronz, petrecut pe o falangă a mâinii stângi, câte un inel de buclă la fiecare ureche, o sulă din fier cu mânerul de lemn putrezit, aflată lângă călcâiul stâng, un fragment dintr-un cuțit de fier și un obiect din fier puternic oxidat (săgeată?). În colțul de NV lângă craniu, se aflau cojile unui ou de pasăre iar lângă călcâiul stâng se aflau alte resturi dintr-un ou.

- M. 154. Schelet de femeie adult-matură, cu oasele membrelor superioare distruse. O= VSV (craniul)-ENE. La urechea stângă s-au găsit două inele de buclă, iar lângă glezna stângă era depusă o oală cu gura în sus, spartă. În apropierea vasului la partea exterioară a treimii inferioare a genunchiului stâng s-au ivit cojile unui ou mare.

- M. 156. Schelet de bărbat matur, robust (173 cm) cu mâna stângă întinsă de-a lungul corpului și oasele palmei suprapuse pe coxal. Mâna dreaptă avea antebrațul îndoit din cot și depus cu palma pe coxal. O= ENE (craniul)-VSV. Între femure era așezată o oală culcată cu gura spre genunchi. Cojile de la două ouă sunt depuse aproape de vas, în exteriorul treimii inferioare a femurului stâng.

- M. 161. Schelet de bărbat (162 cm), cu mâna stângă întinsă, antebrațul îndoit, cu palma așezată pe coxal. Mâna dreaptă întinsă de-a lungul corpului avea oasele antebrațului și palmei distruse. O= VSV (craniul)-ENE. Inventarul era compus dintr-un vas cu gura în sus în zona tălpii drepte, lama unui cuțit din fier depus oblic între coxalul stâng și treimea inferioară a antebrațului mâinii stângi și un amnar din fier găsit sub coxalul stâng. În apropierea vasului ceramic se aflau cojile a 1-2 ouă de găină depuse lângă laba dreaptă a piciorului. Din mormânt mai provin și bucăți de cărbune, situație frecvent întâlnită în mormintele acestei perioade până la creștinare.

- M. 163. Femeie adult-matură (131 cm), cu mâinile întinse, antebrațele îndoite din cot și depuse cu palma pe bazin. O= VNV (craniul)-ESE. Inventarul constă dintr-un vas așezat cu gura în sus, depus între femure, lângă oasele pubis, un fragment dintr-o sarmă de bronz îndoită și cinci inele/verigi simple, mici și

mijlocii, recuperate din zona craniului. În mormânt s-au identificat coji de ouă.

- M. 165. Schelet de războinic (178 cm) cu mâna stângă așezată pe lângă corp și dreapta cu poziția antebrațului neprecizată (distrus). O= ENE (craniul)-VSV. Inventarul funerar este compus dintr-o tolbă de săgeți, inele de buclă, un vas ceramic în dreapta occipitalului, în apropierea căruia se aflau resturi de la două ouă de pasăre, ofrandă de cal (resturi de craniu și membre), un topor din fier și o cataramă „liră”. Pământul de umplutură de deasupra bazinului conținea resturi de cărbune⁴.

- M. 178. Schelet (148 cm) depus în decubit dorsal cu mâna stângă pe lângă corp și dreapta cu antebrațul și palma pe bazin. Între labele picioarelor se afla un cuțit din fier suprapus de cojile unui ou. O= VNV (craniul)-ESE

- M. 215 (M. 2/2014). Schelet (149 cm) cu antebrațul drept depus pe abdomen și stângul pe lângă corp. O= V (craniul)-E. În stânga bazinului era depusă ofrandă de la un ou. Inventarul funerar a fost compus dintr-un inel pentru deget realizat din lamelă de bronz/ la humerusul drept.

- M. 217 (M. 4/2014). Schelet (170 cm) cu antebrațul drept depus pe bazin iar stângul pe lângă corp. O= V (craniul)-E. Între gambe a fost depusă ofrandă de la un ou.

- M. 222 (M. 9/2014) Schelet de fată (102 cm) depus în decubit dorsal cu ambele brațe pe lângă corp. Brațul stâng era ușor îndoit din cot. O= V (craniul)-E. Inventarul funerar constă dintr-un vas ceramic fără decor/in spatele craniului pe stânga. În stânga humerusului, în apropierea vasului ceramic se afla ofrandă de ou.

Orientarea mormintelor cu ofrandă de ouă/pasăre de la Izvorul Împăratului este diferită:

- V (craniul)-E: M. 18, M. 55, M. 64, M. 76, M. 99, M. 110, M. 122, M. 113, M. 128, M. 136, M. 142, M. 149, M. 215, M. 217, M. 222;

- E (craniul)-V: M. 28, M. 63;

- ENE (craniul)-VSV: M. 156, M. 165;

- VSV (craniul)-ENE: M. 35, M. 97, M. 154, M. 161;

- VNV (craniul)-ESE: M. 78, M. 91, M. 178;

În ceea ce privește poziția membrilor superioare ale defuncțiilor, se pot stabili câteva variante:

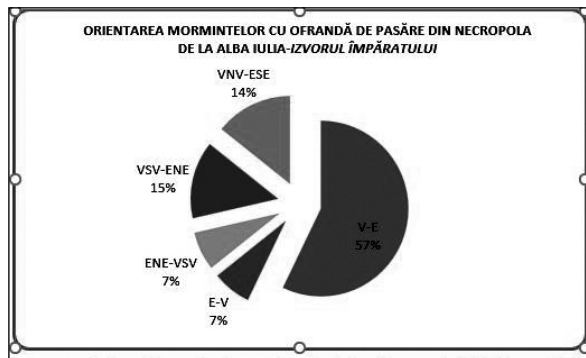
- mâna stângă pe piept sub claviculă și dreapta pe sold: M. 18;

- mâna stângă pe lângă corp și dreapta pe bazin: M. 63, M. 142, M. 156, M. 161, M. 178, M. 217;

- mâna stângă pe lângă corp și dreapta pe abdomen: M. 215;

- mâna stângă pe bazin și dreapta pe lângă corp: M. 76;

- ambele mâini pe lângă corp: M. 55, M. 64, M.

113, M. 122, M. 149, M. 222;

- mâna dreaptă pe lângă corp și stânga ridicată spre humerus: M. 35;

- ambele antebrațe depuse pe abdomen: M. 78, M. 99, M. 126;

- ambele antebrațe depuse pe bazin: M. 28, M. 91, M. 110, M. 128, M. 136, M. 163;

- poziția antebrațelor incertă: M. 97, M. 154, M. 155, M. 165;

În cazul cercetărilor întreprinse în perioada 2001-2014 la Alba Iulia-Izvorul Împăratului, ofrandă de ouă s-a constatat în 28 de morminte (copii, bărbați/războinici și femei): M. 18 (femeie), M. 28 (copil), M. 35 (bărbat), M. 55 (bărbat), M. 63 (femeie), M. 64 (bărbat), M. 76 (femeie), M. 78 (femeie), M. 91 (bărbat), M. 97 (adult), M. 99 (femeie), M. 110 (femeie), M. 113 (copil), M. 122 (bărbat), M. 126 (bărbat), M. 128 (copil Infans II/10-12 ani), M. 136 (femeie), M. 142 (copil /infans I, 3-4 ani), M. 149 (femeie), M. 154 (femeie), M. 156 (bărbat), M. 161 (bărbat), M. 163 (femeie), M. 165 (bărbat), M. 178 (bărbat), M. 215 (M. 2/2014), M. 217 (M. 4/2014) și M. 222 (M. 9/2014). Comparativ cu alte cimitire unde ofrandă de ouă a avut o frecvență mai mare în mormintele de copii, la Izvorul Împăratului, situația este inversă. Astfel, valorile stabilite în urma analizei celor 28 de morminte cu ofrandă de pasăre au fost următoarele: 82 % au fost adulți și 18 % copii, iar mormintele cu ofrandă de ouă au avut un procentaj de 96 %, comparativ cu mormintele cu resturi de pasăre/găină ce dețin un procent foarte mic de 4 %. Din această valoare, 89 % reprezintă morminte cu ofrandă de ouă de găină, 7 % morminte cu ouă de rață și 4 % morminte cu resturi osteologice de pasăre. *Această inversare a raportului în ceea ce privește adulții, comparativ cu celelalte situații din mediul european (unde depunerea este mai mare în cazul mormintelor de copii), pot fi explicate doar prin intermediul pătrunderii creștinismului.*

În mormintele de copii, resturile provenind de la un ou s-au descoperit în următoarele zone anatomiche: a.) lângă craniu, pe stânga, deasupra humerusului stâng (M. 28, M. 9/2014) în apropierea unui vas ceramic; b.) în zona rotulei și femurului stâng (M. 113); c.) lângă coxalul drept (M. 113) și d.) în dreapta craniului

(M. 142). La femei, ofranda de ouă a fost depusă în următoarele poziții: a.) zona femurului stâng pe exterior (M. 18); b.) tibia stângă (M. 110); c.) palma stângă (M. 63); d.) zona labei stângi și drepte (M. 76, M. 78 ?); e.) în dreapta craniului (M. 99); f.) în stânga craniului și la călcâiul stâng (M. 149); g.) lângă genunchiul stâng, în exterior (M. 154); h.) între femure, în apropierea unui vas ceramic și la călcâiul drept (M. 163). Situații cu depunere de două ouă în mormintele de femei de la Izvorul Împăratului sunt mai puține: M. 76, M. 99 (?), M. 136 și M. 163.

Resturi de ofrandă provenind de la un ou s-au semnalat și în cazul bărbaților, unde a existat o predilecție pentru următoarele regiuni anatomice: a.) lângă tibia dreaptă în exterior (M. 35); b.) lângă glezna și tibia dreaptă (M. 64); c.) între tibii (M. 55); d.) lângă călcâiul drept în apropierea unui vas ceramic (M. 161); e.) umărul drept (M. 91); f.) lângă laba piciorului stâng (M. 126) și g.) lângă craniu (M. 165). Situații cu resturi de la două ouă, mai puține, s-au surprins și în cazul mormintelor de bărbați M. 35, M. 64, M. 126, M. 161 (?) și M. 165.

Mormintele cu schelete incerte din perspectiva sexului, conțineau și resturi de ou în următoarele zone anatomice: a.) laba piciorului stâng (M. 97); b.) stânga bazinului (M. 215) și c.) între gambe (M. 217).

În cazul necropolei de la Alba Iulia- *Izvorul Împăratului*, ofranda de ouă este mai frecventă în mormintele cu inventar funerar (78 %), comparativ cu cele fără artefacte (22%), iar raportul procentual de depunere a acesteia în gropi simple (44 %) sau amenajate (56 % acoperite sau bordate) este relativ apropiat.

Din perspectiva corelației/conexiunii cu tipurile de artefacte din compunerea inventarului funerar, ofranda de ouă se asociază cu inele 13 Giesler (30 %), cuțite (14 %), ceramică (18 %), amnare (7 %) și inele pentru deget (7 %). Valori procentuale de 2 % se întâlnesc în cazul următoarelor artefacte: cataramă Kecel, cremene, tolba, vârfuri de săgeți, mărgea, pandantiv, colț de mistreț, placă de arc, topor de luptă, colan și fragment de vas de sticlă. În mormintele cu piese de echipament militar, ofranda de ouă atinge un procentaj destul de mic de 7 %. Cea mai mare parte a defuncțiilor au avut depus câte un ou (59 %), în timp ce, procentul a 2 ouă (33 %) sau trei ouă (4 %) a fost mai redus. Depunerea ofrandei de ouă din perspectiva numărului (1-3) dar și a pozițiilor anatomice își are analogii în necropolele datate în secolele X-XI de la Alba Iulia (Stația de Salvare, Str. Brîndușei, Picișu) dar și în Bazinul Dunărean. Cu excepția unor morminte cu ofrandă de ouă, poziționate mai răzlet în planul necropolei (M. 18, M. 97, M. 136, M. 142), se observă o oarecare grupare de câte 2-4 morminte cu distanță de maxim 5 m între ele, după cum urmează (Fig. 9-10): grupul I- M. 91, M. 113, M. 126, M. 128; grupul II- M. 78, M. 110, M. 122;

grupul III- M. 28, M. 35; grupul IV- M. 63, M. 64, M. 76; grupul V- M. 55, M. 99; grupul VI- M. 149, M. 178; grupul VII- M. 154, M. 156, M. 161, M. 163, M. 165. Spre exemplu, ouăle de rață apar în M. 113 și M. 126 din cadrul grupului I, ceea ce nu poate fi întâmplător, chiar dacă semnificația ne scapă !

Numeroase morminte cu ofrandă de ouă conțin și urme mai mult sau mai puțin consistente de cărbune, fapt ce dovedește existența acestei obicei în necropolă la nivel de secol X. Începând cu secolul al XI-lea, după reactivarea creștinismului, urmele de cărbune dispar din morminte și sunt mult mai rare.

Obiceiul depunerii ofrandei de ouă este întâlnit și la Alba Iulia- *Stația de Salvare*⁵ în poziții anatomice, observate și în celelalte necropole de pe teritoriul anticului Apulum. Spre exemplificare, vom menționa morminte identificate în perioada 1979-1981, în care s-a constatat această tradiție.

- M. 268. Schelet de femeie- adultă (152 cm), cu ambele brațe întinse de-a lungul corpului. O= NV (capul)-SE. Inventarul constă dintr-un vas ceramic depus cu gura în sus în colțul de SE al gropii, două inele de buclă la urechea dreaptă, un inel de buclă la urechea stângă și un inel simplu în dreapta cotului mâinii drepte. Lângă tibia dreaptă era depus un ou de pasăre cu coaja fragmentată.

- M. 270. Schelet de femeie matură (147 cm), cu ambele brațe întinse de-a lungul corpului. O= NV (capul)-SE. La urechea dreaptă și stângă se afla câte un inel de buclă, iar la degetul al treilea de la mâna dreaptă un inel din bronz. Ofranda de ou era așezată în stânga extremității inferioare a antebrațului stâng.

- M. 299. Schelet de bărbat matur (167 cm), cu mâna stângă întinsă de-a lungul corpului și dreapta îndoită din cot și așezată cu palma pe bazin. O= E (capul)-V. Între femure se afla o oală căzută pe o parte cu gura spre bazin, iar sub femurul stâng se afla lama unui pumnal cu mâner din os. Lângă mijlocul tibiei drepte era depus un ou de pasăre.

- M. 328. Schelet de femeie adultă (157 cm), cu mâna dreaptă întinsă pe lângă corp și stânga îndoită din cot și așezată cu palma pe abdomen/bazin. O= VNV (craniul)-ESE. Inventarul funerar constă din două inele de buclă din argint (câte unul la fiecare ureche), un inel din bronz pe falanga mâinii stângi și ½ dintr-un vas ceramic. Deasupra umărului drept al defunctei s-au găsit fragmente din coaja unui ou de pasăre.

- M. 378. Amenajat cu lespezi din gresie și fragmente de cărămizi romane. Copil de 8-9 ani cu mâinile întinse de-a lungul corpului (?). O=ESE (craniul)-VNV. Lângă călcâiul stâng era depus un vas ceramic și cojile unui ou de pasăre, iar lângă șoldul drept un obiect de fier, fragmentat și atipic (cuțit ?).

M. 494. Amenajat cu material litic. Schelet de copil (10-15 ani), cu mâna stângă întinsă pe lângă corp și mâna dreaptă ce mai păstra humerusul și un

fragment din oasele antebrăului. O= VNV (craniul)-ESE. Între călcâie se aflau fragmente din cojile unui ou de pasăre, iar în partea exterioară a călcâiului stâng se aflau resturile unui alt ou de pasăre și un vas ceramic, așezat inițial cu gura în sus, dar cu vremea înclinat spre nord-vest.

- M. 496. Schelet de adult (160 cm)/ femeie ? (45-50 ani), cu mâna stângă întinsă de-a lungul corpului, cu antebrăul și palma pe bazin (coxalul stâng), iar dreapta îndoită din cot și așezată sub bazin, cu palma întinsă pe sub posterior până spre treimea superioară a femurului stâng. O= ESE (capul)-VNV. Între labele picioarelor era depusă o oală spartă și înclinată cu gura spre nord-est, lângă care s-au găsit fragmente din coaja unui ou de pasăre. În zona craniului, scheletul era protejat de două lespezi din piatră, așezate pe cant și alte pietre și bucăți de cărămizi romane lângă șold și membrele inferioare.

- M. 500. Amenajat cu material litic. Schelet de copil cu vârsta de circa 7-8 ani, orientat E (craniul)-V, cu mâna dreaptă întinsă de-a lungul corpului și stânga îndoită din cot și așezată pe stern. ce avea la 30 cm deasupra genunchiului stâng oase mici, provenite din scheletul a trei găini domestice, sacrificate ritual. Alte oase sunt dispersate lângă și deasupra gambelor, iar între genunchi era așezată o oală întreagă, căzută cu gura spre sud-est. Ofranda mortuară este atestată de 40 de fragmente osoase (membre anterioare și posterioare și un fragment de sacrum) provenite de la două găini domestice și probabil un cocoș.

- M. 511 a. Schelet de femeie matură (142 cm), cu mâna stângă întinsă pe lângă corp și dreapta îndoită din cot și așezată cu palma pe bazin. O= VNV (craniul)-ESE. În zona picioarelor, mai sus cu circa 15-25 cm, avea resturi dintr-un schelet de copil sugar, înhumat atunci sau ulterior. În mormânt a fost semnalată existența 3 ouă de pasăre sparte, dispuse distanțat lângă laba dreaptă a piciorului. Inventarul funerar era compus din 4 inele de buclă la urechea dreaptă, 3 inele de buclă la urechea stângă, un torques la gât, o brățară la antebrăul drept și un inel la mâna dreaptă.

- M. 624. Schelet de copil cu mâna dreaptă îndoită din cot și ridicată cu palma spre piept, iar mâna stângă întinsă pe lângă corp. Lângă picioare era depus un craniu de miel cu calota în sus și resturi din oasele membrelor. Inventarul funerar era compus din două vase (o amforetă cu inscripție grecească și o oală) și o lamă de cuțit. În spațiul dintre cele două vase ceramice s-au identificat resturi din 1-2 ouă, iar altele sub fundul amforetei. Până la acest moment este singurul mormânt cu două vase din necropolă, în care apar resturi de ouă.

În planul necropolei de la Alba Iulia-*Stația de Salvare*, mormintele cu ofrandă de pasăre identificate cu prilejul cercetărilor din anii 1979-1981 (Fig. 11) apar răzleț (M. 299, M. 328, M. 378, M. 500, M. 624) dar și grupate, pe o zonă de maxim 5 m (grupul I- M.

268 și M. 270; grupul II- M. 494 a, M. 496 și M. 511).

Prezența celor două vase, ne-ar tenta să-l plasăm în secolul IX sau cel mai sigur în spațiul cronologic de interferență dintre cele două orizonturi, în prima jumătate a secolului X. În acest context sunt necesare câteva precizări în privința datării acestui obicei. Probabilitatea ca singurele morminte de la *Stația de Salvare* (M. 624 și M. 10/S. XIII, plasat de H. Ciugudean în orizontul I) să demonstreze existența obiceiului la orizont Blandiana A este foarte mică !

În cazul în care aș accepta această ipoteză de lucru, nu aș putea să nu mă întreb de ce îmi lipsește depunerea de ouă la orizont de prima jumătate a secolului X și de ce (re) apare în a doua jumătate a veacului respectiv, simultan cu acțiunea de revitalizare a creștinismului ! Mai mult, H. Ciugudean acceptă plasarea unor morminte cu două vase ceramice și în orizontul/faza II, opinie pe care o împărtășesc în totalitate. Cercetările mele asupra mormintelor orizontului I, până la acest moment, nu au evidențiat ofrandă de pasăre la nivel de secol IX. Inventarul funerar al M. 624 în care se află și un zurgălău îmi confirmă acest fapt și indică o datare spre mijlocul sau a doua jumătate a secolului X.

Din cele consemnate mai sus, se observă că, ofranda de ouă apare la *Stația de Salvare* în morminte de femei (M. 268, M. 270, M. 328, M. 496 (?) și M. 511 a), copii (M. 378, M. 494, M. 500 și M. 624) și bărbați (M. 299). De asemenea, în patru situații cu ofrandă de ouă s-a practicat amenajarea cu material litic (M. 378, M. 494, M. 496, M. 500). Cazurile mai speciale sunt reprezentate de M. 624 și M. 500 care avea resturi din scheletul a două găini și un cocoș. Poziția brațelor cunoaște următoarele variante:

- mâna stângă pe lângă corp și dreapta adusă pe piept: M. 624;

- mâna stângă pe lângă corp și dreapta pe bazin: M. 299, M. 511 a;

- mâna stângă pe lângă corp și dreapta sub bazin: M. 496;

- mâna dreaptă pe lângă corp și dreapta așezată pe stern: M. 500;

- poziție neclară: M. 494;

- ambele brațe pe lângă corp: M. 268, M. 270, M. 378;

În majoritatea mormintelor (M. 268, M. 299, M. 328, M. 378, M. 494, M. 496, M. 500) ofranda de ouă se corelează cu un vas ceramic și într-o singură situație (M. 624) cu două vase. Orientarea mormintelor cu ofrandă de pasăre este diferită:

- E (craniul)-V: M. 299, M. 500;

- NV (craniul)-SE: M. 268, M. 270;

- VNV (craniul)-ESE: M. 328, M. 511 a;

- ESE (craniul)-VNV: M. 378, M. 496;

După H. Ciugudean, cu ocazia cercetărilor din anii 1981-1985 s-au mai identificat 13 morminte cu ofrandă de pasăre, după cum urmează: M. 22/S. I, M.

13/S. IV, M. 15/S. V, M. 21/S. VII, M. 32/S. XII, M. 10/S. XIII (?), M. 12, M. 17, M. 38/S. XIV, M. 14/S. XVIII (războinic), M. 35/S. XXI, M. 1/S. XXII, M. 10/S. XXVII. Redăm mai jos descrierea mormintelor cu ofrandă de ouă, realizată de către H. Ciugudean, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informațiile oferite cu generozitate!

- M. 22/S. I. Schelet de adult intact, bine conservat, înhumat pe spate în casetă cu piatră. Adâncime= 0, 85 m. Groapă de formă dreptunghiulară cu următoarele dimensiuni: L= 2,28 m, l= 0,80 m. Orientare: E-V. Lungime schelet= 1, 85 m. *Inventar funerar*: ouă (lângă laba piciorului stâng), vas ceramic (lângă tibia stângă).

- M. 13/S. IV. Schelet de adult cu mâna stângă pe lângă corp și dreapta pe bazin, intact și bine conservat.

Amenajat cu piatră. Adâncime = 1,42 m. Groapă de formă dreptunghiulară. Orientare: V-E. Lungime schelet= 1,67 m. *Inventar funerar*: ofrandă de ouă.

- M. 15/S. V. Schelet de adult bine conservat, depus în decubit dorsal. Amenajat cu piatră. Adâncime = 1, 05 m. Groapă de formă dreptunghiulară cu următoarele dimensiuni: L= 1, 80 m. l= 0, 75 m. Orientare: ESE-VNV. Lungime schelet= 1, 62 m. *Inventar funerar*: 1 inel, 1 vîrf săgeată, 2 cercei, 2 verigi, ouă (în dreapta craniului, deasupra humerusului drept).

- M. 21/S. VII. Schelet de adult întins pe spate, deranjat și slab conservat. Amenajat cu piatră. Orientare: E-V. Lungimea scheletului neprecizată. Adâncime = 0, 92 m. Groapă de formă dreptunghiulară cu următoarele dimensiuni: L= 2, 20 m, l= 0, 85 m. *Inventar funerar*: 3 cercei, 3 mărgel, ofrandă ouă.

- M. 32/S. XII. Schelet de adult, intact și bine conservat, depus în decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp. Adâncime= 1, 10 m. Orientare: V-E. Lângă femurul stâng era depusă ofrandă de ou. *Inventar funerar*: vas ceramic, 4 inele de buclă din argint și 2 mărgel din agat.

- M. 10/S. XIII. Schelet de adult depus întins pe spate, intact și bine conservat, depus într-o casetă de cărămidă. Adâncime= 1, 60 m. Groapă trapezoidală cu următoarele dimensiuni: L= 1, 52 m, l= 0, 22 m. Orientare: NV-SE. Lungime schelet= 1, 20 m. *Inventar funerar*: 2 vase, cuțitaș, ofrandă animal, ouă.

- M. 12/S. XIV. Schelet de adult întins pe spate, intact și bine conservat. Amenajat cu piatră. Adâncime= 1, 30 m. Groapă de formă dreptunghiulară cu următoarele dimensiuni: L= 2, 10 m, l= 1, 00 m. Orientare: V-E. Lungime schelet= 1, 92 m. *Inventar funerar*: fragmente ceramice, foiță din bronz, 1 amnar, 1 cute, 1 vîrf de săgeată, cuie și verigi din fier. Ofrandă de ouă.

- M. 17/S. XIV. Schelet de adult întins pe spate, intact și bine conservat. Adâncime= 1, 02 m. Orientare: SV-NE. Lungime schelet= 1, 80 m. Ofrandă de ouă.

- M. 38/S. XIV. Schelet de adult depus pe spate, intact și bine conservat. Adâncime= 1, 25 m. Groapă

dreptunghiulară. Cu următoarele dimensiuni: L= 1, 90 m, l= 0, 55 m. Orientare: ESE-VNV. Lungime schelet= 1, 73 m. *Inventar funerar*: 1 vîrf săgeată, 1 vas, 1 obiect din os, 1 cute, ofrandă de ouă (în apropierea unui vas ceramic aflat lângă femurul stâng și gamba stângă).

- M. 14/S. XVIII. Schelet de adult depus pe spate, intact și bine conservat. Adâncime= 1, 20 m. Groapă de formă dreptunghiulară cu următoarele dimensiuni: L= 2,30 m, l= 0, 70 m. Orientare: VSV-ENE. Lungime schelet= 1, 86 m. *Inventar funerar*: 2 inele buclă, 1 cataramă fier, 1 amnar cu cremene, 1 amnar (?), 1 placă de os de la arc, 1 tolă cu 2 vîrfuri de săgeți, 1 vas, ofrandă de miel și un ou.

- M35/S. XXI. Schelet de adult depus întins pe spate, brațul drept pe bazin, picioarele ușor strânse la genunchi, intact dar slab conservat. Adâncime= 1, 26 m. Groapă de formă dreptunghiulară cu următoarele dimensiuni: L= 1, 80 m, l= 0, 60 m. Orientare: VNV-ESE. Lungime schelet= 1, 55 m. *Inventar funerar*: 5 inele de buclă din argint, 1 vas și ofrandă de ou la picioare.

- M. 1/S. XXII. Schelet de copil depus pe spate, conservat mediocru. Adâncime= 0, 60 m. Groapă neprecizată. Orientare: VSV-ENE. *Inventar funerar*: 5 inele tâmplă, 14 mărgel și ofrandă de ou.

- M. 10/S. XXVII. Schelet de adult depus în decubit dorsal, intact și bine conservat. Adâncime= 0, 94 m. Amenajat cu piatră. Groapă ovală cu următoarele dimensiuni: L= 2, 00 m, l= 0, 62 m. Orientare: V-E. Lungime schelet= 1,80 m. *Inventar funerar*: 1 cuțit din fier, ofrandă ouă.

Observăm că, ofranda de ouă apare în morminte orientate V-E (M. 13/S. IV, M. 32/S. XII, M. 12/S. XIV, M. 10/S. XXVII), E-V (M. 22/S. I, M. 21/S. VII), SV-NE (M. 17/S. XIV), NV-SE (M. 10/S. XIII), VSV-ENE (M. 14/S. XVIII, M. 1/S. XXII), VNV-ESE (M35/S. XXI) și ESE-VNV (M. 15/S. V, M. 38/S. XIV). În lipsa altor elemente (poziția brațelor, numărul ouălor și zona anatomică de depunere), se pot observa unele caracteristici, ce se întâlnesc și în celelalte necropole de la Alba Iulia, respectiv: depunerea oului în apropierea unui vas ceramic (M. 38/S. XIV), amenajarea cu cărămidă (M. 10/S. XIII) și piatră a mormintelor/gropilor sepulcrale (M. 22/S. I, M. 13/S. IV, M. 15/S. V, M. 21/S. VII, M. 12/S. XIV, M. 14/S. XVIII, M35/S. XXI, M. 10/S. XXVII). M

Obiceiul depunerii ofrandei de ou s-a identificat arheologic și în necropola populației romanice de la Alba Iulia- *Str. Brîndușei*, datată în secolele X-XI. Ofranda de ouă, mult mai redusă din punct de vedere procentual, comparativ cu Izvorul Împăratului a fost depusă în a doua jumătate a secolului X.

- M. 15. Amenajat cu calcar. Schelet cu ambele antebrățe depuse pe bazin, având ca inventar un vas ceramic identificat în zona femurului stâng, din

care s-au recuperat resturi de ou⁶.

- M. 17. Amenajat cu calcar. Schelet cu ambele antebrate depuse pe bazin, având ca inventar un cuțit din fier. Ofranda constând din trei ouă a fost depusă în lângă laba piciorului stâng⁷.

- M. 155. Amenajat cu calcar. Schelet cu ambele antebrate depuse pe bazin, având ca inventar funerar o cataramă Kecel, un cuțit din fier, 3 inele de buclă și un vas ceramic. Lângă membrul inferior drept erau depuse resturi de ou.⁸

- M. 175. Schelet cu ambele antebrate pe lângă corp având ca inventar un inel pentru deget. Ofranda de ou a fost depusă lângă membrul inferior drept.¹⁰

Se observă că, ofranda de ou descoperită în necropola de pe *Str. Brîndușei* este mai redusă, deoarece trecerea la creștinism s-a produs puțin mai târziu. În majoritatea situațiilor, mormintele erau amenajate cu material litic, iar scheletele, cu o singură excepție aveau antebratele depuse pe bazin. Ouăle au fost depuse între 1-3 exemplare, iar într-un caz în interiorul unui vas ceramic.

Existența acestei tradiții în a doua jumătate a secolului X a fost constatată și în necropola de la Pîclișă- „*La Izvoare*” :

M. 25. Schelet de față (54 cm) conservat destul de precar din care s-au mai păstrat calota, câteva vertebre din partea superioară și fragmente din membrele inferioare. O= SV (craniul) – NE (picioarele). Inventarul funerar constă dintr-un colan torsadat din trei sârme, două inele de buclă și 8 mărgelile circulare. În zona membrelor inferioare, pe partea dreaptă s-au identificat coji de ou, depus ca ofrandă.

- M. 30. Schelet de față (76 cm) din care s-au conservat precar craniul și resturi din membrele inferioare. O= NE (craniul)-SV. Inventarul funerar a fost compus dintr-un colan realizat din două sârme torsadate, cu sistem de închidere buclă-cârlig, două inele de buclă, cuțit din fier, vas ceramic depus între rotule și ofrandă de ou în apropiere.

- M. 33. Schelet de femeie (144 cm) cu ambele mâini întinse pe lângă corp. O= SV (craniul)- NE. În cadrul inventarului funerar se aflau două inele de buclă, o fusaiolă bitronconică, un ac din fier, un pandantiv globular din argint. Ofranda de ou a fost depusă lângă gamba stângă aproape de un vas ceramic și în zona axilei stângi.¹⁰

Cu o singură excepție (M. 30), în celelalte două cazuri, orientarea este SV (craniul)-NE, iar ofranda de ouă este documentată și în apropierea vasului ceramic (M. 30, M. 33). În această necropolă, la stadiul actual al cercetărilor, ofranda de ouă apare doar în două morminte de fete (M. 30, M. 25) și în unul de femeie (M. 33).

Analiza investigațiilor de la *Stația de Salvare*, ne demonstrează până la acest moment, faptul că, ofranda de ouă nu apare între obiceiurile specifice orizontului

funerar de secol IX. Singurul mormânt cu două vase în care apar trei ouă depuse ca ofrandă, poate fi încadrat mai degrabă în secolul al X-lea. Acest gen de ofrandă a fost documentată și cu prilejul cercetărilor din zona *Museikon* unde s-a identificat un vas ceramic de secol X ce avea în interior resturi de ou¹¹ situație similară constatată în M. 15 din cimitirul de pe *Str. Brîndușei*¹² și la *Tekovský Hrádok/M. 3*¹³

Singurul caz cu ofrandă de pasăre din Alba Iulia ce poate fi plasat la mijlocul/a doua jumătate a secolului XI se cunoaște din necropola de pe *Str. Vinătorilor*/M. 198. Scheletul aparține unei fete sub 7 ani (L= 85 cm) ce avea mâinile întinse pe lângă corp și un inventar funerar compus din două inele din argint, câte unul la fiecare ureche. Defuncta era orientată V (craniul)-E și avea un ou de pasăre, depus ca ofrandă la jumătatea antebrăzului drept.

Singurele excepții sunt reprezentate de M. 624 de la *Stația de Salvare* și M. 198 de pe *Str. Vinătorilor*. Ofranda de pasăre este cel mai bine reprezentată la *Izvorul Împăratului*, chiar dacă numărul de morminte este comparativ mult mai mic decât la *Stația de Salvare*.

Ambele păsări (găina, cocoșul) depuse ca ofrandă în necropolele de la Alba Iulia-*Stația de Salvare* și *Izvorul Împăratului* sunt prezente în rituri de înmormântare. După tradiție, găina este percepută ca un animal psihopomp, având rolul de călăuză a sufletului mortului în lumea de apoi.¹⁴ Un rol de animal psihopomp este atribuit și cocoșului care anunță sufletul mortului și este asociat cu predominanța principiului masculin, fiind în conexiune cu bărbăția și curajul în luptă. Cocoșul este investit și cu darul cunoașterii secretelor vieții și morții, iar în simbolistica creștină apare ca o emblemă a lui Isus Hristos, semnificând lumina și inteligența supremă ce vin de la Dumnezeu. De asemenea este un animal apotropaic, cu rol protector contra spiritelor rele.¹⁵ El însoțește sufletul mortului în drumul spre lumea de apoi și-l apără de spiritul rău¹⁶ Oul are o simbolistică variată, fiind în conexiune cu acțiuni magice¹⁷, cu nemurirea, resurecția, regenerarea, originea și viața permanentă. De asemenea este considerat un simbol arhetipal al începutului tuturor lucrurilor.¹⁸ În general, oul se asociază cu sufletul și corpul omenesc.¹⁹ În legătură cu sufletele morților poate fi și rața²⁰ sau în cazul nostru ouăle de rață de la *Izvorul Împăratului*/M. 113 și M. 126.

În final, merită amintită asocierea interesantă (găină și cocoș) ce o întâlnim la Alba Iulia-*Stația de Salvare*/ M. 500, în care un animal anunță sufletul mortului (cocoșul), iar altul htonian, îl călăuzește în lumea de apoi (găina). Constatăm că, ofranda de pasăre este frecventă în aceste necropole din Alba Iulia mai ales în a doua jumătate a secolului X și coincide cu fenomenul reactivării creștinismului.

Note:

1. A. Dragotă, *Eggs as Offerings in Tenth-Eleventh Century Necropolises*, în: *Ziridava* XII/2014, p. 183-192.
2. T. Chobanov, *Proto-Bulgaria Burial Rituals with Eggs*, în: *Eureka. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae*, Sofia, 2009, p. 301-305.
3. A. Dragotă, *Egg offering in the burial ground from Izvorul Împăratului, Alba Iulia (10th – 11th centuries)*, în: *Archaeology, Architecture and Informatics. ArhIn I. Medieval Changing Landscape. Settlements, Monasteries and Fortifications* (ed. Ioan M. Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic), Editura Astra Museum, Sibiu, 2016, p. 7-15.
4. Dragotă, A. *Suita militară din necropola de la Alba Iulia-Izvorul Împăratului (sec. X)/The Military Suite from Alba Iulia-Emperor's Springs Necropolis*. În: *Transilvania* 8/2018, p. 71; Dragotă, A., Blăjan, M., *The Military Entourage of Gyula as shown by the burial place in Alba Iulia-Izvorul Împăratului (10th-11th century)*. În: *Apulum. Series Archaeologica et Anthropologica*, LV/2018, p. 271, 286.
5. Blăjan, M., Popa, Al. *Cercetările arheologice de la Alba Iulia - „Stația de Salvare”*. În: *MCA* XV, 1983, p. 377.
6. M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, *Alba Iulia- Str. Brîndușei*, în : *CCA* XXXIII, 1998, p. 4; A. Dragotă, G. T. Rustoiu, Matei Drîmbărean, V. Deleanu, Silviu Oța, *Necropola medieval timpurie de la Alba Iulia – Str. Brîndușei. Cercetările arheologice din anii 1997-2008*, Editura Altip, Alba Iulia, 2009, p. 30.
7. M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, *Alba Iulia- Str. Brîndușei*, în : *CCA* XXXIII, 1998, p. 4; M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, V. Moga, D. Anghel, *O nouă necropolă medievală timpurie descoperită la Alba Iulia*, în : *Apulum* XXXV, 1998, p. 188sq; A. Dragotă, G. T. Rustoiu, Matei Drîmbărean, V. Deleanu, Silviu Oța, *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia – Str. Brîndușei. Cercetările arheologice din anii 1997-2008*, Editura Altip, Alba Iulia, 2009, p. 30.
8. *Ibidem*, p. 62sq, 83.
9. *Ibidem*, p. 67, 83.
10. A. Dragotă, V. Deleanu, Gabriel-Tiberiu Rustoiu, Matei Drâmbărean, George Tomegea, Anca Mătiș, studenți și masteranzi ULB Sibiu: Iuliana Cindrea, Robert Molnar, Marius Vrtic, Damaris Mailat, Alina-Eleonora Bâscă, Victor Cîmpean, Robert Andrei Pop, Dalina-Marinela Pușcaș, Alexandru Brad, Petru-Aurel Boca, Mihai-Adrian Firoiu, Ovidiu- Georgian Rizea, Iulian Prața, Dana Bărbos, *Alba Iulia, jud. Alba. Piclișă- La Izvoare. Cod sit: 1062. 01*, în: *CCA – Campania* 2012, A XLVII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice Craiova, 27 -30 mai 2013, p. 147.
11. Cristian T. Florescu, R. Ota, *Un mormânt din secolul X descoperit în incinta fostului castru roman de la Apulum*, în: *Apulum* 2016, p. 245-253. În ceea ce privește încercarea autorilor de a redată mormântul răvășit de la Catedrala Romano-Catolică din Alba Iulia în a doua parte a secolului X sau chiar mai târziu este discutabilă (p. 248). În sprijinul acestei opinii este menționată la nota 22 o lucrare din anul

2014 unde la p. 194 nu apare nicio mențiune legată de descoperirea din zona Catedralei Romano-Catolice, cu atât mai puțin o încadrare cronologică. Piesa cordiformă și contextul arheologic, par să confirme ca datare mai pertinentă aceea propusă de R. R. Heitel, la care subscriem și noi, chiar dacă ofranda de cal apare în mormintele de la Alba Iulia-Izvorul Împăratului și Stația de Salvare pe tot parcursul secolului X. În plus, dacă avem în vedere locația cimitirelor cercetate la Alba Iulia, o arie sepulcrală în acea zonă la acel palier cronologic sau anterior este discutabilă și improbabilă. Mai degrabă este un obicei întâmplător, similar celui de la Ravelinul Sf. Francisc de Paola. Legat de ștampila aplicată pe fundul vasului (p. 246, nota 4), o variantă similară se găsește pe un vas ceramic de la Stația de Salvare.

12. M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, *Alba Iulia- Str. Brîndușei*, în : *CCA* XXXIII, 1998, p. 4; M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, V. Moga, D. Anghel, *O nouă necropolă medievală timpurie descoperită la Alba Iulia*, în : *Apulum* XXXV, 1998, p. 188.
13. G. Nevizánsky, R. Kujovský, *Kostrové pohrebisko z prvej polovice 10. storočia v Tekovskom Hrádku/Körpergräberfeld aus der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts in Tekovský Hrádok*, în : *ArchRozhl* XLIII-4, 1991, p. 553, 556.
14. Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1998, p. 159sq.
15. *Ibidem*, p. 89sq.
16. Ion Talos, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 36.
17. Ion Talos, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 109.
18. Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1998, p. 338sq.
19. Victor Aga, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor)*, Editura „Învieră”, Arhiepiscopia Timișoarei, 2005, p. 270.
20. Ion Talos, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 127.

Bibliography:

- Apulum - Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.*
ArchRozhl – Archeologické Rozhledy, Praga.
CCA- Cronica Cercetărilor Arheologice.
Transilvania - Transilvania. Revistă editată de Complexul Național Muzeal Astra din Sibiu, Sibiu.
Ziridava- Complexul Muzeal din Arad.
Aga, Victor. *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor)*, Editura „Învieră”, Arhiepiscopia Timișoarei, 2005.
Blăjan, M., Popa, Al. *Cercetările arheologice de la Alba Iulia - „Stația de Salvare”*. În: *MCA* XV, 1983, 375 - 380.
T. Chobanov, *Proto-Bulgaria Burial Rituals with Eggs*, în: *Eureka. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae*,

- Sofia, 2009, p. 301-305.
- Dragotă, A., Rustoiu, G. T., Drâmbărean, M., Deleanu, V., Oța, S., *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia – Str. Brîndușei. Cercetările arheologice din anii 1997-2008*, Editura Altip, Alba Iulia, 2009.
- Dragotă, A., Deleanu, V., Rustoiu, G. T., Drâmbărean, M., Tomegea, G., Mățiș, A., studenți și masteranzi ULB Sibiu: Iuliana Cindrea, Robert Molnar, Marius Vîrtic, Damaris Mailat, Alina-Eleonora Băscă, Victor Cîmpean, Robert Andrei Pop, Dalina-Marinela Pușcaș, Alexandru Brad, Petru-Aurel Boca, Mihai-Adrian Firoiu, Ovidiu-Georgian Rizea, Iulian Prața, Dana Bărbos, *Alba Iulia, jud. Alba. Pîclișă- La Izvoare. Cod sit: 1062. 01*. În: *CCA – Campania 2012, A XLVII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice Craiova, 27-30 mai 2013*, p. 147.
- Dragotă, A. *Eggs as Offerings in Tenth-Eleventh Century Necropolises*. În: *Ziridava XII/2014*, p. 183-192.
- Dragotă, A. *Egg offering in the burial ground from Izvorul Împăratului, Alba Iulia (10th – 11th centuries)*. În: *Archaeology, Architecture and Informatics. ArbIn I. Medieval Changing Landscape. Settlements, Monasteries and Fortifications*, coordonatori Ioan M. Țiplic; Maria Crîngaci Țiplic, Editura Astra Museum, Sibiu, 2016, p. 7-15.
- Dragotă, A. *Suita militară din necropola de la Alba Iulia-Izvorul Împăratului (sec. X)/The Military Suite from Alba Iulia-Emperor's Spring's Necropolis*. În: *Transilvania 8/2018*, p. 70-81.
- Dragotă, A., Blăjan, M. *The Military Entourage of Gyula as shown by the burial place in Alba Iulia-Izvorul Împăratului (10th-11th century)*. În: *Apulum. Series Archaeologica et Anthropologica*, LV/2018, p. 259-323.
- Drâmbărean, M., Rodean, N., Gligor, A. *Alba Iulia- Str. Brîndușei*. În: *CCA XXXIII*, 1998, p. 3sq.
- Drâmbărean, M., Rodean, N., Gligor, A., Moga, V., Anghel, D. *O nouă necropolă medievală timpurie descoperită la Alba Iulia*. În: *Apulum XXXV*, 1998, p. 187-205.
- Evseev, Ivan. *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1998.
- Florescu, Cristian T., Oța, R. *Un mormânt din secolul X descoperit în incinta fostului castru roman de la Apulum*. În: *Apulum 2016*, p. 245-253.
- Nevizánsky, G., Kujovský, R. *Kostrové pohrebisko z prvej polovice 10. storočia v Tekovskom Hrádku/ Körpergräberfeld aus der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts in Tekovský Hrádok*, în: *ArchRozhl XLIII-4*, 1991, p. 552-561.
- Talos, Ion. *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

Fig. 1. Egg remains recovered from Emperor's Spring/M. 18 (photo: Lacrima Rădulescu, Mihai Blăjan).

Fig. 2. Equine and chicken offerings discovered at Emperor's Spring/M. 78 (photo: Lacrima Rădulescu, Mihai Blăjan).

Fig. 3. Egg offering identified at Emperor's Spring/M. 113 (photo: Lacrima Rădulescu, Mihai Blăjan).

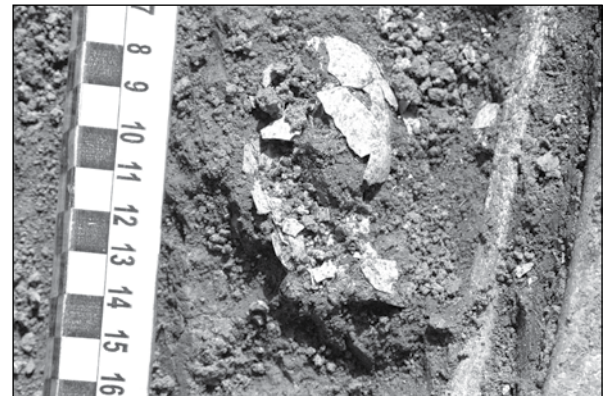
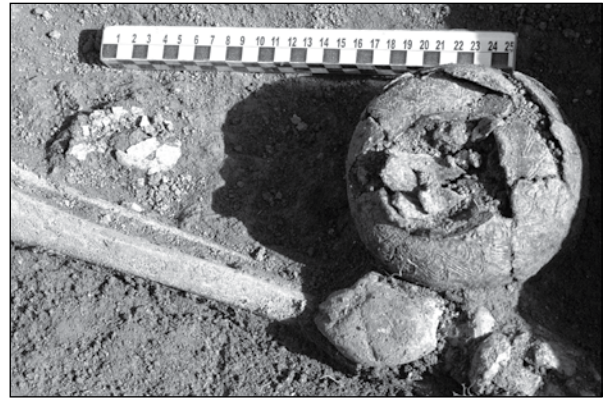

Fig. 5-6. Egg remains identified near a ceramic pot at Emperor's Spring/M. 154 (photo: Lacrima Rădulescu, Mihai Blăjan).

Fig. 4. Egg remains identified at Emperor's Spring/M. 126 (photo: Lacrima Rădulescu, Mihai Blăjan).

Fig. 7. Egg remains identified near a ceramic pot at Emperor's Spring/M. 161 (photo: Lacrima Rădulescu, Mihai Blăjan).

Fig. 8. Egg remains identified near a ceramic pot at Emperor's Spring/M. 163 (photo: Lacrima Rădulescu, Mihai Blăjan).

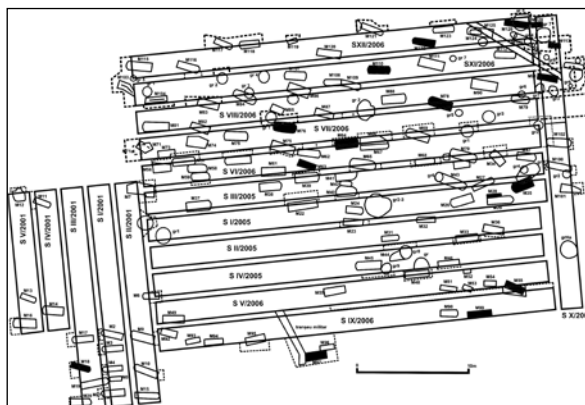

Fig. 9. Layout for the graves with bird offering (marked in black) from Alba Iulia-Emperor's Spring's necropolis (drawing: Mihai Blăjan, Anca Mătiș, A. Dragotă).

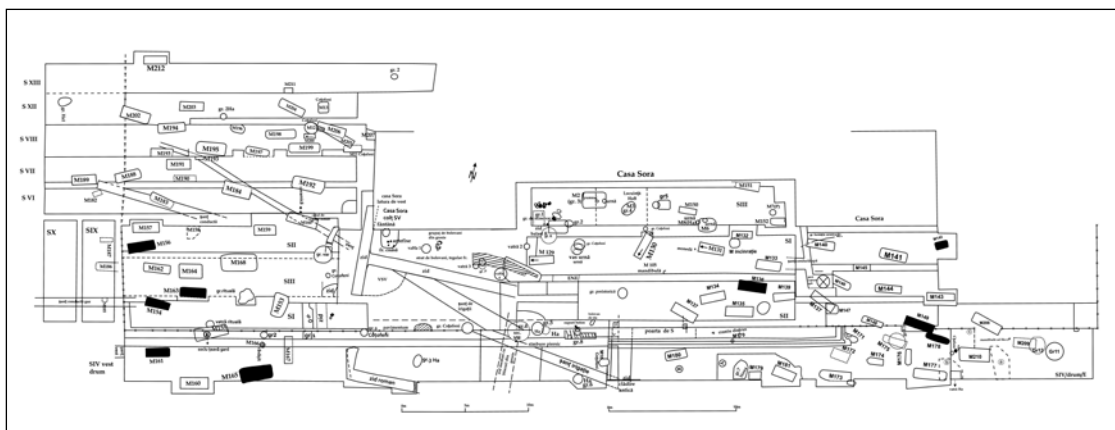

Fig. 10. Layout for the graves with bird offering (marked in black) from Alba Iulia-Emperor's Spring's necropolis (drawing: Mihai Blăjan, Anca Mătiș).

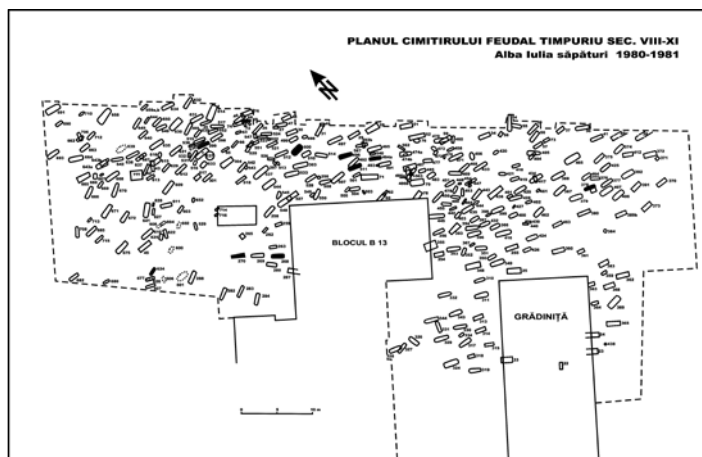

Fig. 11. Layout for the graves with bird offering (marked in black) from Alba Iulia-Salvation Station's necropolis/ 1979-1981 (drawing: Mihai Blăjan, Anca Mătiș, A. Dragotă).

Daniel Șandru. Convingerea că binele există

Radu VANCU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: rvancu@gmail.com

Daniel Șandru. The Assurance that Good Exists

The article reviews Daniel Șandru's recent collection of political studies, *Maladiile postcomuniste* – on the one hand, an extended manifesto in favor of liberal thought; on the other hand, a collectory of the pathological symptoms and diseases of Romanian political life after 1990 and until 2019. For Șandru, the root of all political deviations lies in populism, the central pathology of democracy, with all its baroque hypostases; denouncing „the seduction of Syracuse”, as Mark Lilla calls it, as well as the temptations of what the same philosopher names „the reckless mind”, Daniel Șandru is against all „political religions” (Eric Voegelin) and their peculiar demonologies. Given the systematic continuity of his political thought, always consistent disregarding the topic it discusses, Șandru's book is a solid proof that „truth is what continues”, in Camus's words – and that truth ostensibly exists.

Keywords: Eastern Europe post-communism, contemporary Romanian politics, populism, liberalism, Mark Lilla, Daniel Șandru

L-am cunoscut pe Daniel Șandru acum mai bine de un deceniu, dacă nu mă înșală memoria (*dove sta memoria...*). M-a cucerit de la bun început tânărul smead și zvelt, vorbind cu o distincție ușor ostentativă, pe măsura eleganței lui de asemenea vag ostentative - exista, în toată manifestarea lui publică, un anume exces de eleganță care (așa am simțit de la bun început, și tot ce a făcut în spațiul public Daniel Șandru a venit să îmi confirme intuiția inițială) era corelativul obiectiv al voinței de a rămâne imaculat într-o lume construită aproape numai din macule, de a fi ireproșabil într-o lume în care prea i se poate reproșa orice oricui. Câtul lui de ostentație estetică era, de fapt, traducerea unui instinct etic: asta am simțit atunci, acum mai mult de zece ani. Iar când, în februarie 2017, după ce ajunsese ministru al Departamentului Centenar în guvernul Cioloș, Daniel Șandru avea să demisioneze din cabinetul Grindeanu după OUG 13 - și, cu o simplitate la îndemâna foarte puținora, avea să iasă din Palatul Guvernului pentru a mi se alătura printre protestatarii din Piață - ei bine, în

acel februarie 2017, am știu o dată în plus că intuiția mea originară din urmă cu un deceniu fusese cât se poate de corectă: în acel context particular, la fel ca în toate contextele, exprimarea publică a lui Daniel Șandru traducea ca întotdeauna un instinct etic ireductibil, care-l face să poată rămâne curat și când traversează medii lipsite integral de curățenie, așa cum era cel al guvernului din care tocmai ieșise.

Nu altceva decât o traducere a unui instinct etic bazal e și cartea pe care o publică el acum. Traversând, de asemenea, o epocă a obscenității publice, cum a numit-o memorabil și definitiv Andrei Pleșu, reflecția lui Daniel Șandru asupra maladiilor postcomuniste ale spațiului nostru public este, în fond, una profund etică. Desigur, Șandru își exercită spiritul etic cu instrumentele specifice profesiei lui, aceea de teoretician al politicului: prin urmare, el va diagnostica formele răului politic (care, pentru el, originează în populism, pe care-l consideră patologia centrală a democrației, în toată varietatea barocă a ipostaziilor lui istorice); va denunța ideologiile

(pe acelea înțelese și practicate ca formă de control social, specifice regimurilor totalitare sau iliberal - pe care le distinge de ideologiile de cunoaștere socială, specifice regimurilor poliarihice); va glosa reprobativ pe marginea violenței ca instrument al guvernării (și distinge și aici, la fel de subtil, între violența reală și diversele tipuri de violență simbolică); va sancționa “gândirea nesăbuită”, cum o numește Mark Lilla, a intelectualilor în politică, denunțând “seducția Siracuzei”, cum o numește Mark Lilla, și toate formele de servitute voluntară (de la *the reckless mind* la *the shipwrecked mind*, cu formulele tot memorabile și definitive ale aceluiași Lilla); va denunța fragilitatea și friabilitatea dihotomiei radicale dreapta - stânga în mediul politic românesc (și identifică o cauză primă a inconsistenței noastre ideologice în precaritatea tradiției democratice autohtone, a cărei cezură totală între 1938 și 1989 a făcut imposibilă orice coagulare doctrinară rezonabilă și credibilă); va abhorră “religiile politice”, cu formula lui Eric Voegelin, cu toată scolastica și toate demonologiile lor aferente; va raționaliza și dezvrăji “miturile politice”, convins că rațiunea e singurul operator dezirabil în masa de emoții volatile, inflamabile și explozive, din care e compusă materia politicului; va observa cum secolul 20 a putut fi definit deopotrivă drept un secol al maselor și un secol al intelectualilor - și va încerca să explice cum e posibil ca ambele definiții să fie simultan posibile și juste; va descrie morfologia fantasmelor politice - și a modurilor în care ele se pun în operă; va discuta problemele metodologice ale liberalismului (deși liberal auto-declarat, Șandru practică îndoiala carteziană inclusiv în raport cu propriile convingeri - are, altfel spus, conștiința faptului că nu există o explicație ideologică holistă a lumii, că nici o ideologie nu descrie fără rest lumea, că nici una dintre ele, fie ea de stânga sau de dreapta, nu are monopolul adevărului; e admirabil să vezi, în destule pagini, cum autorul își dezvrăjește propriile convingeri, propriile adevăruri afective, propriul creier, propria inimă); va teoretiza patriotismul lucid - și va arăta cum poate fi el pus la lucru. (Și chiar l-a pus - atât în propriul scris, cât și la Departamentul Centenar, dar și la conducerea revistei *Timpul*, dar și în proiectul admirabil al Galei *Oamenilor Timpului*, dar și în profesoratul universitar, și în..., și în...).

Va face toate acestea - și altele, multe, pe lângă (prea multe pentru a fi rezumabile într-un mic cuvânt prefațator). Însă toate acestea sunt, de fapt, tot atâtea traduceri ale acestui instinct etic originar: relativist sub raport ideologic, Șandru nu e și un relativist etic. Pentru el, binele *există*. Iar acțiunea politică, ca și teoria politică, au menirea de a-l pune în practică. Diagnosticând răul politic (nu întâmplător folosește, în titlul cărții, metafora medicală a *maladiilor*!), el are convingerea că există și un tratament al lor. Există un fond meliorativ al scrisului lui, o convingere că lumea se poate face *bine*, un anume angajament afectiv și etic care, atunci când vine de la

un teoretician al acelei forme de cinism superior care e politica, emoționează și convinge. Și, mai ales, te face să crezi *pe cuvânt* ceea ce spune, aparent doar tehnic, politologul.

Cum fiecare pagină e, practic, o pulsione a acestui instinct etic, textele adunate de Daniel Șandru în *Maladiile postcomuniste* fac, în cele din urmă, sistem - și par un diagnostic al ziselor *maladii*, întins pe sute și sute de pagini. Scrise în varii ocazii, ba pentru conferințe academice, ba pentru consemnarea unor cărți *landmark* pentru teoria politică, ba pentru reviste ale liceenilor de la Alecart, ba pentru blogul propriu, ele ar trebui să fie doar niște *miscellanea* ale unui minți îndrăgostite de reflecția politică, ale unui spirit liberal convins că salvarea *polis*-ului vine din construcția de comunități (e ceea ce Șandru face de când îl știu, sub varii forme), începând din liceu și până în ultima senescență (care, firește, nu e neapărat cea academică). Însă, inervate de *energeia* etică, paginile lui Șandru comunică una cu alta, își răspund adesea și se continuă firesc (recenzia din 2015 a unei cărți despre populism editate de Cas Mudde și Cristóbal Rovira Kaltwasser sunt continuarea firească a unor articole pe teme contigue publicate în revista liceenilor de la Alecart din 2011, de pildă; și se pot găsi exemple numeroase de astfel de continuități); există o continuitate ideologică a lor care originează, de fapt, în unitatea reflecției etice despre politică a lui Șandru. Și, cum știm bine că, după Camus, *la vérité est ce qui continue*, exact continuitatea, exact acest *legato* al gândirii lui politice și morale mi se pare calitatea cea mai prețioasă și a scrisului, și a acțiunii publice a lui Daniel Șandru.

Adevărul e ceea ce continuă. Într-adevăr: iar paginile lui Daniel Șandru, cu temele lor obsesive reluându-se la distanțe de zeci și sute de pagini, construind continuități din materia discontinuităților noastre, sunt o ilustrare admirabilă a axiomei lui Camus. Cu care, de altfel, îl înrudește și convingerea că binele există.

Bibliography

Daniel Șandru, *Maladii postcomuniste*, Iași, Editura Junimea, 2019